

Práce s rodinami v sociálně vyločených lokalitách

Metodika

**Práce s rodinami
v sociálně vyloučených lokalitách**

Agentura
pro sociální začleňování

Metodika

Práce s rodinami v sociálně vyloučených lokality

Jan Hruběš

Agentura pro sociální začleňování

Agentura
pro sociální začleňování

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

OPERAČNÍ PROGRAM
LIDSKÉ ZDROJE
A ZAMĚSTNANOST

PODPORUJEME
VAŠI BUDOUCNOST
www.esfcr.cz

Copyright © 2014 Úřad vlády ČR – Odbor pro sociální začleňování (Agentura)

ISBN: 978-80-7440-093-3

Úvod	8
Práce s ohroženou rodinou	9
PRÁCE S RODINOU	10
Ohrožená rodina	15
Podpora ohrožené rodiny (sanace rodiny)	18
Co jsou programy na podporu ohrožené rodiny?	20
Nevhodné zacházení s dítětem	20
Vyhodnocení situace dítěte	25
Podmínky pro úspěšnou podporu ohrožených rodin	26
Individuální plán ochrany dítěte (IPOD)	30
IPOD a case management	32
Právní rámec podpory ohrožené rodiny (sanace)	38
Zákon o sociálně-právní ochraně dětí	38
Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi	42
PŘÍPADOVÉ KONFERENCE	44
Klíčový pracovník, svolavatel, organizátor	50
Účast na případových konferencích	52
Průběh případové konference	54
RODINNÉ SKUPINOVÉ KONFERENCE	55
Definice RSK	56
Koordinátor RSK	57
Příprava RSK	58
Průběh RSK	58
KRIMINALITA MLÁDEŽE – NÁSTROJE A MOŽNOSTI OBCE PŘI SPOLUPRÁCI S JUSTICÍ	64
Výchovná opatření	66
Dohled probačního úředníka	67
Probační program	68
Výchovné povinnosti	71

Výchovná omezení	72
Napomenutí s výstrahou	73
Ochranná opatření	73
Ochranné léčení	74
Zabezpečovací detence	74
Ochranná výchova	74
Trestní opatření	75
Obecně prospěšné práce	75
Peněžité opatření a peněžité opatření s podmíněným odkladem výkonu	77
Domácí vězení	77
Zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce	78
Podmíněné odsouzení s dohledem	78
Odnětí svobody nepodmíněně	78
Děti mladší patnácti let	79
SYSTÉM VČASNÉ INTERVENCE	80
Co je systém včasné intervence?	81
Restorativní princip a přínosy SVI	81
Strategické cíle	82
Primární cíle	83
Sekundární cíle	83
Struktura SVI	84
Z čeho se SVI konkrétně skládá?	84
JAKÁ JE ÚLOHA TÝMU PRO MLÁDEŽ?	86
Kdo je cílovou skupinou SVI?	87
Hlavní subjekty SVI	88
Další subjekty SVI	89
Jak zavést SVI v lokalitě?	90
MATEŘSKÁ CENTRA JAKO PRIMÁRNÍ PREVENCE PATOLOGICKÝCH JEVŮ V RODINĚ A SPOLEČNOSTI	91
Podstata práce v mateřských centrech – metoda svépomocných skupin	92
Skladba programů mateřských center	94

Přínos mateřských center matkám	94
Přínos mateřských center dětem	95
Přínos mateřských center otcům	96
Mateřská centra jako prostor pro integraci „odlišných“	96
Mateřská centra ohroženým rodinám a ohroženým dětem	96
Mateřská centra pro zlepšování kvality každodenního života komunity	97
Služby péče o děti v mateřských centrech	97
Financování mateřských center	97
Jak založit mateřské centrum	98
Síť mateřských center o. s.	99
VÝCHOVA DĚTÍ V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH LOKALITÁCH	100
Předškolní kluby	102
Kluby matek	104
JAK FINANCOVAT NÁSTROJE RODINNÉ POLITIKY?	106
Financování agendy SPOD	107
Pomoc obce	108
Pomoc kraje	108
Stát	108
Obec přátelská rodině	108
Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy	109
Ministerstvo pro místní rozvoj	109
Strukturální fondy Evropské Unie	109
Norské fondy a fond Evropského hospodářského prostoru	110
Nadace rozvoje občanské společnosti	110
Další nadace	111
LITERATURA:	112
METODICKÉ MATERIÁLY:	113
POUŽITÉ ZKRATKY:	114

Práce s rodinami v sociálně vyloučených lokalitách je charakteristická svou náročností zejména s ohledem na jejich specifika. Právě proto jsou důležitá především účinná preventivní opatření, která by zamezila častému odebírání dětí z rodin do ústavní výchovy hlavně z nedostatečných bytových a sociálních důvodů. Tato opatření pomohou rodičům a jejich dětem překonat bariéry spojené se sociálním vyloučením.

Pokud již dojde k tomu, že je rodina předmětem zájmu orgánu sociálně-právní ochrany, je třeba rozvíjet aktivity směřující k procesu sanace rodiny,¹ tj. ošetření potřeb a řešení problémů, které se v rodině vyskytují. K tomu slouží především kvalitní koordinovaná péče založená na vytvoření sítě služeb pro rodiny s dětmi, které koordinuje místně příslušný OSPOD, jehož pracovník plní roli case managera (klíčového pracovníka).

Klíčová jsou také účinná preventivní a intervenční opatření. Mezi ně patří například systém včasné intervence v obci, tým pro mládež v lokalitě, podpůrné služby pro rodiny s dětmi (mateřská centra či nízkoprahové mateřské kluby), centra podpory rodiny (sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi, mediace, terapie, terénní práce s rodinou) nebo programy prevence.

Sociálně vyloučené lokality jsou charakteristické svou četností odebírání dětí do institucionální péče, zejména ze sociálních důvodů či četného výskytu sociálně patologických jevů (například lichva, drogová závislost, kriminalita mládeže). Pro minimalizaci rizik souvisejících se sociálně-právní ochranou dětí je také důležitá kvalitní práce OSPOD a ochota účinně spolupracovat s ostatními aktéry v oblasti sociálně-právní ochrany dětí.

Tyto multi-disciplinární vazby je třeba budovat v dlouhodobém horizontu. Vzájemná koordinace aktivity a činností nesmí vést k tomu, že by rodina byla dekompenzována různými úkoly od různých organizací. Zároveň je třeba předcházet vzájemné nevráživosti jednotlivých organizací, a naopak vést tým, který s ohroženou rodinou pracuje, k vzájemnému respektu.

Tento manuál se pokouší vysvětlit tři základní dimenze úspěšné práce s rodinou, které stojí v pozadí tohoto textu:

Preventivní práce s rodinou a mládeží, díky níž se snižuje riziko ohrožení dítěte.

Multidisciplinarita, která je předpokladem objektivního vyhodnocení situace ohrožené rodiny a rovněž přispívá k efektivnějšímu fungování procesů při práci s rodinou. Je přínosem jak pro rodinu, tak sekundárně pro zúčastněné subjekty, včetně OSPOD, neboť přináší různé náhledy a postoje k situaci.

¹ Používá se také termín „Podpora ohrožené rodiny“.

*Kooperace s klientem*² – zplnomocňování klienta, jeho participace a respekt k jeho potřebám, názorům. Přednostní využívání vnitřních zdrojů klienta, jeho rodiny či širšího okolí, dokáže vyřešit zdánlivě neřešitelné problémy. Naopak represivní opatření jsou v mnoha ohledech kontraproduktivní a nevedou ke zdárnému cíli.

Práce s ohroženou rodinou

Následující kapitola se zabývá fenoménem ohrožené rodiny a její komplexní podporou, která je žádoucí nejen v kontextu novelizace Zákona o sociálně-právní ochraně dětí, ale také v případě sociálně vyloučených lokalit. Právě zde je velmi žádoucí **preventivní práce** se sociálně slabými a jinak ohroženými rodinami, neboť zde často dochází k odejmutí dětí do ústavní péče.

Je to právě prevence, která je předpokladem pro snižování počtu dětí v ústavní péči, jež je v rámci České republiky nadužívána. Text je určen, jednak pro OSPODY, ale také pro NNO, které s rodinami pracují i mimo režim ZSPOD.

Faktory, které souvisejí se sociálním vyloučením, se právě na institutu takto ohrožené rodiny projevují komplexně, i proto pracovníci zaměření na práci (zejména pracovníci OSPOD) s rodinou, musí ovládat široké spektrum dovedností, znalostí široké škály legislativy, čímž se v mnoha ohledech odlišují od ostatních pracovníků.

² Pokud nedochází například k sexuálnímu násilí na dítěti, není-li dítě postiženo syndromem CAN apod.

Kapitola 1.
Práce s rodinou

PRÁCE S RODINOU

Současné postavení rodiny ve společnosti je velmi křehké. Vykonávat základní funkce, mezi které patří ekonomické, emocionální či výchovné povinnosti, je v postmoderní době stále složitější. Mezi základní kompetence rodiny patří (Matoušek, 2013):

- zajištění stabilního příjmu,
- hospodaření s příjmy,
- bydlení,
- udržování domácnosti, které odpovídá potřebám členů rodiny.

Mezi další významné kompetence členů rodiny patří:

- sladování fungování rodiny (schopnost řešit konflikty, rodinná harmonie),
- komunikace se širší rodinou,
- vnímání potřeb dětí,
- určování pravidel hry pro nedospělé děti.

Každá rodina by měla plnit své základní funkce, patří mezi ně (Dunovský, 1999):

- **biologicko-reprodukční funkce** – dochází k zajištění reprodukční funkce, ale také k vytváření podmínek pro život a vývoj dítěte;
- **sociálně-ekonomická funkce** – někdy se o této funkci hovoří jako o zabezpečovací, poruchy této funkce se projevují především v hmotném nedostatku;
- **ochranná funkce** – je někdy nazývána jako opatrovací, pečovatelská; zahrnuje uspokojování základních životních potřeb všech členů rodiny (biologických, hygienických, zdravotních aj.);
- **výchovně-socializační funkce** – díky této funkci si dítě osvojuje základní návyky a návyky chování, vnímá sociální role a tím se připravuje do praktického života;
- **emocionální funkce** – představuje naplňování psychických potřeb dítěte, zejména emocionálních, citových, pocitů lásky, bezpečí a jistoty, smysluplnosti a otevřené budoucnosti.

Při určování charakteru rodiny, by měl sociální pracovník vzít v úvahu rizikové, ale také protektivní faktory.

Rizikové faktory jsou ty, které ohrožují soudržnost rodiny, případně ohrožují některého člena rodiny. Může jít například o alkoholismus, ztrátu bydlení, závislost člena rodiny na návykových látkách, nezaměstnanost či sociální vyloučení.

Naopak mezi protektivní faktory patří ty, které přispívají k řešení těžkých životních situací. Mohou mezi ně například patřit využitelné vlastnosti osob patřících

do rodiny, ale i další zdroje, jako je materiální vybavení rodiny, osoby patřící do širokého okolí rodiny, osoby z místní komunity, spolupracovníci, sociální pracovníci či jiné podpůrné služby pro rodinu. V případě sociálně vyloučených lokalit je absence těchto protektivních faktorů více než významná a mnohdy hrozí odejmutí dítěte do institucionální péče.

Při řešení mnoha problémů je v rámci rodiny vhodné vytvořit především jejich strukturu (tj. zpřehlednit jednotlivé rizikové faktory) a dát jednotlivým otázkám priority dle stupně jejich závažnosti. Dobré je také zjistit, jaké jsou v rodině protektivní faktory, a vyhodnotit jejich možnou efektivitu. K těmto krokům se jeví jako vhodné různé metody, nejčastěji je vhodné využít model případových konferencí nebo model plánu práce s rodinou. V případě sociálně-právní ochrany dětí jsou orgány sociálně-právní ochrany dětí povinny do třiceti dnů od evidence dítěte vytvořit tzv. „individuální plán ochrany dítěte“.

V případě „mnohoproblémových“ rodin, by měl být pracovník poskytované služby připraven na eventualitu, že členové rodiny – zejména ti dospělí – budou projevovat obranné postoje a nebudou ochotni navštěvovat různé odborné instituce či pracovníky. Velmi častou zkušeností mnoha pracovníků jsou situace, kdy klient nedodrží stanovené termíny konzultací, nebo nikdo z rodiny nevyslyší pozvání na jednání. Je proto daleko lepší, pokud sociální pracovník **pracuje v přirozeném prostředí rodiny**, které hraje klíčovou roli především z pohledu bezpečného prostředí pro samotnou rodinu. Z tohoto důvodu se u nás, ale i v jiných zemích rozvíjejí různé druhy asistenčních a terénních programů, v jejichž rámci dochází ke kontaktování ohrožených rodin v jejich domech či bytech (Matoušek, 2013).

Mnohoproblémová rodina má obvykle za sebou již mnoho kontaktů. Během zahájení spolupráce se proto vyplatí zjistit, s kým rodina byla v kontaktu a jak tento kontakt hodnotí. Je vhodné vyhnout se riziku, že rodina paralelně pracuje na řešení problému s někým jiným. Také je dobré zjistit, na **jakých jiných problémech rodina spolupracuje** a s jakými organizacemi. Tyto informace posléze pomohou strukturovat a zpřehlednit intenzivní podporu. Další výhodou tohoto mapování je skutečnost, že je zde možnost definovat pravidla spolupráce s ostatními organizacemi, vzájemné kompetence a role. V rámci tohoto „systému“ by jedna organizace a jeden pracovník měli mít koordinující roli. Jak zdůrazňuje Matoušek (2013), pokud se to nepodaří, **bude rodinný chaos zdůrazňován chaosem nekoordinovaných intervencí**.

Základním cílem poskytovatele pomoci by mělo být to, aby byl rodinou vnímán jako **partner nebo spojenec**, v tomto smyslu je vhodné, aby nevystupoval vůči rodině jako někdo s represivní pravomocí.

Při stanovování směru spolupráce s rodinou se obvykle vynoří mnoho cílů, proto je vhodné stanovit priority a říci si, které cíle jsou zásadní, a naplnění kterých cílů naopak není tak důležité. Často se jako priorita stanovují materiální a ekonomické

problémy rodiny, jejichž vyřešení je předpokladem naplňování dalších cílů. Konkrétně je tedy vhodné začít těmito kroky:

- zajištění jídla,
- hospodaření s penězi,
- zajištění hygieny,
- zajištění topení,
- zaměstnání,
- bydlení,
- docházka dětí do školy,
- zajištění péče o zdraví dětí,
- zajištění dopravy dětí do školy a dospělých do zaměstnání,
- v případě rodin v sociálně vyloučeném prostředí návrat dítěte z ústavního zařízení nebo prevence hrozícího odejmutí do institucionální péče.

Pokud ve výše uvedených cílech rodina zjistí pokrok a podaří se zaktivizovat jednotlivé členy rodiny, může do budoucna docházet k naplňování dílčích a z existenčního hlediska méně podstatných cílů. Podstatná je také skutečnost, že v případě úspěšného naplnění některých cílů dojde obvykle k získání důvěry směrem k pracovníkovi, který s rodinou pracuje.

I v případech kdy pracovník s rodinou intenzivně pracuje, je nutné mít na mysli skutečnost, že pracovník pouze posiluje kompetence rodiny řešit vlastní potíže. Pochopení, že autonomie rodiny a její samostatnost je při práci s klientem klíčová, je zároveň základem úspěšné práce s rodinou. Pracovník je jen dočasným spojencem rodiny a jeho činnost by měla směřovat ke stavu, kdy ho již rodina nebude potřebovat a v případě dalších životních potíží – bude schopna sama, autonomně (svépomocně) nalézat řešení a využívat a nalézat zdroje protektivních faktorů.

Mezi další významné oblasti práce s rodinou patří například (Matoušek, 2013):

- emocionální klima rodiny a na něj navazující zvládání emocí v rodinných vztazích;
- povaha vztahů mezi členy rodiny a jejich struktura;
- vazby rodiny na další lidi (komunita, sousedé, širší rodina);
- vazba rodiny na různé organizace a instituce (zde se může objevit například problém u Romů, kdy širší rodina znamená důslednou kontrolu, ale zároveň silnou ekonomickou zátěž);
- minulost rodiny a nezvládnutá traumata z minulosti;
- budoucnost rodiny (otázka reálných a nereálných představ a očekávání).

Práci na těchto úkolech označujeme jako terapii, kdy terapeut nemusí být ekvivalentem jen pro úzce vyprofilovaného odborníka, může jím být i sociální pracovník.

V případě emočních problémů může terapeut postupovat tak, že konfrontuje členy rodiny s potřebami, které emoce signalizují (Matoušek, 2013).

Klíčové pro zdárnou analýzu vztahů v rodině je nastavení bezpečného a efektivního komunikačního klíma, v němž jeden druhému naslouchá, nepřerušuje druhého, neodchází pryč a nereaguje neadekvátním způsobem. Analýza rodinných vztahů může probíhat i tak, že někteří terapeuti vykonávají oddělené individuální rozhovory s členy rodiny, čímž se je snaží motivovat k aktivnímu naslouchání. Pomocí empatie se pak členové rodiny mohou dokázat vcítit do situace druhého a vidět problém z jeho strany.

Pokud terapeut pracuje při analýze vztahů i s lidmi mimo rodinu (tj. z komunity či blízkého okolí), měl by se stylizovat do role advokáta rodinných zájmů. Rodina, která řeší mnoho problémů, totiž velmi často postrádá schopnost obhajoby vlastních zájmů. Během analýzy může terapeut získávat informace o řešení rodinných potíží, nebo může členy rodiny doprovázet na jednání na úřadech apod. Při této činnosti rovněž vysvětluje partnerům (NNO, stáním organizací) rodinné těžkosti či pozadí zdánlivě nepochopitelného chování některých členů rodiny. V případech, kdy se rodina dostala do konfliktu v rámci komunity, může terapeut fungovat jako mediátor.

I historie a nedávná minulost rodiny je zásadním faktorem pro vyhodnocení její situace. Významné jsou v tomto směru určité tradice nebo rituály, které mohou posilovat rodinnou soudržnost a celkově mohou pozitivně působit na rodinné klima. Při zkoumání minulosti rodiny by měl být kladen důraz na situace, kdy docházelo ke ztrátám nebo odloučení některých členů. Může se jednat například o smrt člena rodiny, rozvod, umístění dítěte do dětského domova nebo jiné formy náhradní rodinné péče, umístění rodiče do výkonu trestu odnětí svobody a podobně. Tyto zkušenosti mohou být jistě traumatické jak pro děti, tak i pro dospělé členy rodiny. Posléze může dojít k „zamrznutí“ jejich osobnostního vývoje, přičemž své trauma přenášejí do dalších generací (Matoušek, 2013).

Při vyhodnocování situace rodiny a vzájemných vztahů, dochází například u zkoumání historie rodičů ke zjištění, že oni sami byli v době svého dětství ohrožováni, nebo že jim nebyla věnována dostatečná pozornost. V tomto kontextu pak terapeut pochopí, že nemůže po takových rodičích přímo chtít, aby se angažovali v péči o své děti, dokud jim neposkytne zážitek, díky němuž poznají pocit, že se někdo o ně stará a že mu nejsou lhostejní.

Takový zážitek je označován jako korektivní emoční zkušenost a, je-li zahájena spolupráce s rodinou, měla by být na začátku společných sezení věnována pozornost zvláště rodičům. Společná sezení, kde jsou přítomny děti, znamenají pro rodiče pouze stres, neboť těžko snášejí situace, kdy se někdo věnuje někomu jinému a nikoliv pouze jim. Později mohou být do terapie zapojeny také děti, což by mělo být s rodiči konzultováno (Matoušek, 2013).

Rodinná terapie by měla trvat nejméně několik měsíců, s tím že v prvních fázích spolupráce se jedná o intenzivnější spolupráci v intervalu jednoho až dvou sezení týdně, později – ke konci spolupráce – může být interval setkávání delší. Budování kvalitních vztahů se může stát pro terapeuta extrémně těžkým, protože takové vztahy jsou pro dospělé rodiče mnohokrát novinkou a věcí, kterou nikdy nezažili. Terapeut proto prochází několika zkouškami důvěry, stability a angažovanosti směrem k rodině, a proto by měl být vyškolen speciálně pro práci s rodinou, neboť práce ho může leckdy, díky různým těžkostem, frustrovat. Klíčová je podpora z organizace, kde terapeut funguje, včetně supervize a intervize od kolegů.

Organizace efektivní terapie rovněž vyžaduje, aby byl terapeut pro rodinu lehce dostupný, vhodný je například telefonický kontakt na terapeuta.

Termín ukončení terapie je nutno předjednat s dostatečným předstihem. Konec terapie by neměl být v žádném případě náhlý a intervaly mezi sezeními by se měly před ukončením spolupráce prodlužovat.

Ohrožená rodina

Pod pojmem ohrožená rodina si představujeme takovou rodinu, která je v nerovnováze v oblasti sociálního fungování. Jedná se o nerovnováhu jednak mezi vlastními členy rodiny, ale také nerovnováhu směrem ke svému sociálnímu okolí. Díky této nerovnováze posléze není rodina schopna zvládat interakce uvnitř rodiny, ale zejména ani se subjekty ve svém vnějším okolí. Tento handicap je posléze zintenzivněn vyšší mírou sociálního vyloučení.

Z tohoto důvodu je práce sociálních pracovníků důležitá především v tom směru, že by měli podporovat rodinu právě ve zvládnání obou typů interakcí tak, aby mohlo dojít ke změně životní situace rodiny.

Zvládnání takovýchto situací a procesů může být dáno několika aspekty. Jde o (Matoušek, 2013):

- 1) vlastnosti klienta;
- 2) očekávání vůči klientovi pocházející z jeho sociálního prostředí;
- 3) schopnost klientů tato očekávání reálně naplňovat;
- 4) zdroje podpory, které nejsou k dispozici.

Celkově jde tedy o vzájemnou interakci mezi rodinou (či klientem) a jejím sociálním okolím. Zvládnání životních situací není pouhé naplňování očekávání ostatních subjektů, ale jednání, kterým se rodina uzpůsobuje způsobem přijatelným jak pro jednotlivé členy rodiny, tak pro subjekty ve vnějším okolí rodiny. Obecně se „zvládnání

životní situace rodiny“ ukrývá pod naplňováním očekávání v duchu naplňování společenských nároků a společenských norem.

Podle míry, jak se tyto nároky daří či naopak nedaří naplnit, se rodiny dělí na funkční, dysfunkční, problémové nebo afunkční.

Nyní si je blíže představíme:

1. Rodiny funkční – jde de facto o rodiny nedotknuté problémy. Tyto rodiny řádně zajišťují život dítěte a jeho prospívání.
2. Rodiny problémové – jsou to takové rodiny, v nichž se vyskytují poruchy některých nebo všech funkcí. Tyto poruchy však zásadně neohrožují rodinný systém a vývoj dítěte. I přes tyto „handicapy“ je rodina schopna své problémy řešit a kompenzovat jednak vlastními silami, tak také občasnou vnější intervencí, ať již jednorázovou či krátkodobou.
3. Rodiny dysfunkční – jsou rodiny s vážnými poruchami, které bezprostředně ohrožují rodinu jako celek. Poruchy tohoto rázu již není rodina schopna zvládnout sama, a proto je nutné pomoci rodině zvenčí.
4. Rodiny afunkční – jsou rodiny, které již zcela přestávají plnit svoji funkci a dítěti závažným způsobem škodí nebo jej ohrožují v samotné existenci. Podpora ohrožené rodiny (sanace) je v tomto směru bezpředmětná a zbytečná. Jediným řešením je posléze dítě odebrat do náhradní rodinné péče.

Na místě jsou i další hodnocení rodiny, která zohledňují protektivní faktory, tj. soubor kompetencí rodiny využitelných pro zvládání těžkostí, jež dávají rodině větší prostor, aby si vytvořila vlastní (tj. rodinné) modely fungování. Klíčové je zde především vyjednávání o podobě sociálního fungování rodiny a jeho akceptace jednotlivými členy rodiny (Matoušek, Pazlarová, 2010).

V poslední době výrazně ovlivňuje podobu a fungování rodiny i změna sociálního prostředí. Díky těmto vnějším podnětům dochází ke změnám ve vztazích uvnitř rodiny, tj. mezi členy rodiny. V postmoderní době dochází v oblasti rodiny k mnoha změnám, které produkují mnoho nových rizik, ale také příležitostí. Objevují se nové formy ohrožení rodiny, dochází k pomalému „otupování“ představ o rolích v rodině, například úloze ženy a úloze muže. Tyto tradiční aspekty rolí v rodině se předávaly z generace na generaci, přičemž role muže byla vnímána jako něco, co souviselo s pracovní silou, role ženy byla a priori vnímána s mateřstvím, ochránkyní teplého krbu a pečovatelkou o domácnost. Manželství bylo v mnoha ohledech vnímáno jako nezvratný osud, kterým se mělo naplnit očekávání společnosti. V tomto smyslu byly role v rodině de facto a priori dány a nebyl zde žádný prostor pro vyjednávání a hledání alternativ. Giddens (1992) v tomto směru konstatuje, že v období prosté modernity nebylo zapotřebí klást si otázky a reflektovat, zda jsou očekávání

(společnosti, rodičů) vhodná či přiměřená. Otázka rozdělení rolí mezi ženou a mužem byla otázkou danosti a přirozenosti, a proto nebyl důvod ji řešit. Existovalo jasné povědomí o tom, co je rodina, jaké formy vztahů mezi muži a ženami a dětmi jsou vhodné a správné. Tato očekávání byla posléze ukotvena a konstruována v systémech sociální kontroly a i když členy rodiny svazovala, dávala jim pocit pevnosti, struktury. Tento druh jakéhosi řádu poskytoval pocit sounáležitosti s ostatním světem, pocit bezpečí a jistoty.

Od konce šedesátých let dvacátého století se však situace začala měnit. Procesy individualizace, typické pro postmoderní dobu, pronikly také do světa rodiny. Tradičně přenášené interpretace světa rodiny měnily svůj obsah i kontury, čímž docházelo také k obměně tradičních rodinných modelů. Rodiny byly vystaveny novým výzvám, kterým musely čelit. Klasické návody na řešení nových situací postupně ztrácely svůj význam.

Ztráta sociální ukotvenosti rodiny a její identity znamenaly pro rodiny nutnost vyrovnat se s novými situacemi a výzvami, které mění charakter interakcí jak uvnitř rodiny, tak i se subjekty vnějšího prostředí. Charakteristickým znakem pro tyto změny je fenomén vyjednávání, jímž se stanovuje model chování mezi jednotlivými členy rodiny a také mezi subjekty v jejich sociálním prostředí, a to i navzdory faktu, že instituce, se kterými se rodiny dostávají do kontaktu, mají jasně definované kompetence a pravomoci.

Jde například o sociální pracovníky, kteří intervenují do životní situace rodiny, mají zákonem vymezeny mantinely či definovanou pravomoc a jsou jim také „ordinovány“ metodické materiály doporučujícího či závazného charakteru, které hovoří například o tom, jak jednat s klienty. Na druhou stranu zde bude vždy prostor pro vyjednávání a vymezování pravidel hry mezi sociálním pracovníkem a rodinou (klientem). V rámci podpory klienta ve změně jeho životní situace může dojít k reflexi těchto faktorů (Matoušek, Pazlarová, 2010):

- 1) interakce mezi jednotlivými členy rodiny,
- 2) interakce mezi rodinou a subjekty v jejím sociálním prostředí,
- 3) integrující přístup, který se při řešení situace rodiny skládá ze dvou předchozích přístupů.

Klíčové je, aby sociální pracovníci dokázali rozpoznat rizikové interakce v rámci i mimo rodinu a dokázali posoudit, které z nich nejvíce ovlivňují rodinnou životní situaci. Jinými slovy, na sociálních pracovnících je, aby rozpoznali míru nerovnováhy pomocí reflexe a identifikace „nejzávadnějších“ forem interakcí s vnitřním i vnějším okolím.

Pokud sociální pracovník identifikuje nerovnováhu ve vnitřním i vnějším prostředí, neznamená to, že bude intervenovat na obou stranách (například pokud bude

docházet k zanedbávání péče, bude sociální pracovník intervenovat ve vztazích mezi rodiči a dítětem).

Identifikace, porozumění a adekvátní intervence do interakcí, které způsobují nerovnováhu v životní situaci ohrožené rodiny, jsou nástrojem, kterým mohou sociální pracovníci snižovat míru ohrožení jednotlivých rodin.

Podpora ohrožené rodiny (sanace rodiny)

V oblasti podpory ohrožené rodiny dochází k terminologickému souboji dvou pojmů: jedním z nich je „podpora ohrožené rodiny“ jako taková, druhým z nich je pojem „sanace rodiny“. V českém prostředí jsou používány oba tyto termíny. O pojem sanace rodiny se nejvíce zasloužila Věra Bechyňová svou publikací „Sanace rodiny“ (Bechyňová, 2011). Nicméně někteří odborníci se přiklánějí k termínu „podpora ohrožené rodiny“. Pro účely této příručky budeme vycházet z anglického předkladu „Family Strengthening Programs“ nebo také „Family Support Programs“, budeme tedy preferovat pojem „Program podpory ohrožené rodiny“.

Ohrožená rodina je v řadě situací vystavena mnoha problémům. Ty jsou buď propojené, anebo na sobě závislé. Každopádně vytvářejí „sítí problémů“, na jejichž řešení v mnoha případech nestačí jeden odborník sám, a proto situace vyžaduje spolupráci se sítí služeb obecně.

Mezi nejčastější témata, s nimiž se při práci s ohroženou rodinou setkáváme, patří například:

- **Sociokulturní znevýhodnění rodiny** a jeho projevy (možnými příklady jsou zde patrné problémy rodičů na trhu práce, kulturní či jazyková znevýhodnění, ale také odlišná společenská pravidla, která komplikují vzdělávání dětí ve školách, případně jiný sociokulturní standard);
- **Zdravotní handicap některého z členů rodiny** (duševní či tělesný handicap);
- **Ohrožení chudobou či sociálním vyloučením** (v tomto smyslu je třeba zvláštní pozornost věnovat neúplným rodinám);
- **Nedostatek kompetencí** (např. dovedností či rodičovských schopností, které se například projevují jako nejasná pravidla výchovy, nedostatek času na dítě, problematický vztah k dítěti, přehnaná tvrdost či absence jakéhokoliv výchovného postupu);
- **Vztahové problémy v rodině**, kam patří například partnerská krize a následný rozpad partnerství, domácí násilí nebo syndrom zavrženého dítěte;
- **Výchovné problémy a problémy dětí ve škole**, vyplývající z výše uvedených problémů či vznikající nezávisle na nich (může se jednat například i o záškoláctví nebo tzv. skryté záškoláctví, šikanu apod.);
- **Odebrání dětí do ústavního zařízení** a podpora rodičů v dosažení návratu dítěte do rodiny.

Specifičtější problémy trápí rodiny ohrožené sociálním vyloučením:

- **Neplacení nájmu a dluhy na nájmem,** kdy odborní pracovníci řeší situace vedoucí k opětovnému placení závazků spojených s bydlením, ale také např. nákladů spojených s pobytem dítěte ve škole či školce.
- **Bydlení** – rodina žije v nevyhovujícím obydlí, tuto problematiku řeší asistence rodinám při hledání vhodnějšího ubytování.
- **Využití příjmů,** kdy pracovníci učí rodiny bez těchto kompetencí jak hospodařit s penězi.
- **Docházka dětí do školy,** kdy děti nedocházejí do školy s podporou (skryté záškoláctví), ale i bez podpory rodičů (záškoláctví).
- **Toxikomanie,** která nalézá řešení například v metodě „harm reduction“ (snižování či minimalizace poškození drogami u osob, které v současnosti drogy užívají a nejsou motivovány k tomu, aby užívání zanechaly), klíčové jsou různé poradenské programy a preventivní činnost.
- **Prostituce, kriminalita mladistvých** – v těchto případech se řeší situace poradenstvím, spoluprací v oblasti sociální prevence, spoluprací v rámci systému včasné intervence či týmů pro děti a mládež.
- **Možnosti dalšího vzdělávání** – jeho nedostatečnost řeší například nízkoprahové kluby a předškolní kluby pro děti mladší šesti let, případně nízkoprahová zařízení pro děti a mládež společně s dalšími programy, v rámci nichž se může mládež zúčastnit programů doučování.
- **Nezaměstnanost,** která se v krátkodobém horizontu řeší zapojováním nezaměstnaných klientů do různých činností, které jsou prospěšné pro komunitu. Účelem je v klientovi probudit a udržovat pracovní návyky. Své místo v této oblasti má například sociální podnikání, programy na podporu dostupného zaměstnávání a podobně. Zejména v sociálně vyloučených lokalitách vznikají celé rodiny dlouhodobě nezaměstnaných, kteří postupem času ztrácejí pracovní návyky. Tyto „sociální vzorce“ se posléze přenášejí i na jejich děti.
- **Zdravotní problémy a hygiena,** tyto otázky mohou být řešeny pravidelným monitoringem hygienické situace a následně asistenčními službami (péče o dlouhodobě nemocné, zdravotně sociální pomocník apod.)
- **Lichva** – je velkým problémem rodin v sociálně vyloučených lokalitách. Problém je řešen především prevencí a osvětou, kdy se odborní pracovníci snaží vysvětlit „zhoubnost lichvy“, případně poradenskou činností v oblasti rodinných financí tak, aby si rodiny nemusely od lichvářů půjčovat.
- **Vyplácení sociálních a jiných dávek** – řešení je v pomoci vyřízení náležitostí vedoucích k získání sociálních dávek.
- **Konflikty uvnitř i vně rodiny** – řeší terapeutické a mediační programy.

- **Diskriminace a porušování práv** – řeší se navedením na odbornou právnickou pomoc, mediační programy. V případě prevence i programy prevence zaměřenými na diskriminaci.

Co jsou programy na podporu ohrožené rodiny?

Rodina je podporou, ale zároveň se může stát zdrojem zátěže pro své členy. Tato situace může vyústit i v závažnější psychické problémy, neboť ne všechny rodiny jsou místem bezpečí a podpory. Tím se mohou stát nebezpečným místem jak pro děti, tak pro ostatní členy. Aby se rodina mohla stát bezpečným místem například pro své děti, potřebuje podpořit. Proto je důležitá především podpora pozitivních faktorů a kompetencí v rodině v „problematických místech“, kde je to možné, a to zejména s ohledem na děti, aby mohly vyrůstat ve svém přirozeném prostředí, tj. u mámy a táty.

Programy na podporu ohrožené rodiny (nebo také programy sanace rodiny) směřují k **zachování či obnovení funkcí rodiny v jejím přirozeném prostředí a mají tím umožnit udržení dítěte v podmínkách funkční rodiny, a to nejlépe biologické**. Jde o aktivity podporující rodičovské chování, čímž dochází ke snížení závislosti na dlouhodobě poskytované službě a snížení rizik opakovaného selhání, případně neschopnosti řešit problematické životní situace rodiny.

V oblasti sociálně-právní ochrany dítěte je nutné si uvědomit, že se proces netýká jen jednoho klienta, v tomto případě ohroženého dítěte, **ale rodiny jako celku (!)**. Matoušek (2008) sanaci/podporu ohrožené rodiny vidí jako „postupy podporující fungování celé rodiny, které jsou opakem postojů vyčleňujících některého člena rodiny kvůli tomu, že je sám někým z rodiny ohrožen.“

V rámci podpory ohrožené rodiny dochází k podpoře rodičů, kteří obtížně zvládají péče o své děti, což může způsobit neprospívání dítěte v rodině. Špatné prospívání dítěte nemusí být vždy následkem špatného zacházení ze strany rodičů nebo záměrného ubližování. Jde spíše o častější nezvládnutí kapacity „vyladit se“ na dítě a jeho potřeby.

Podpora ohrožené rodiny je souborem prostředků sociálně-právní ochrany, sociálních služeb a dalších opatření, programů a plánů, které jsou ukládány z velké části rodičům dítěte a dítěti, jehož sociální, biologický a psychologický vývoj je ohrožen. Tento stav se označuje jako zanedbání péče. Dopadem neřešení této situace je umístění dítěte mimo rodinu.

Nevhodné zacházení s dítětem

Při práci s rodinou je nutné odlišit zvláště nevhodné zacházení s dítětem, které je zásadní překážkou pro podporu rodiny. V 60. letech byl poprvé definován tzv. syndrom bitého dítěte (battered child syndrome). Později se začal používat termín syn-

drom CAN (child abuse and neglect), což lze do češtiny přeložit jako syndrom týraného, zanedbávaného a zneužívaného dítěte.

Hlavní znaky nevhodného zacházení s dítětem je fyzické a psychické týrán, sexuální zneužívání, šikana a systémové týrán.

Zanedbávání je nejrozšířenější formou nevhodného zacházení s dítětem. V tomto stavu dochází ze strany rodiče nebo pečovatele k dlouhodobému selhávání v poskytování péče, jež by měla být přiměřená věku a vývoji dítěte. Zanedbávání není někdy věnována dostatečná pozornost, a to i přesto, že zejména dlouhodobé formy zanedbávání mohou mít pro dítě fatální následky. Zanedbávání dítěte může mít širokou škálu projevů.

Mezi nejzávažnější formy zanedbávání patří **fyzické týrán**. Může se jednat o aktivní fyzické napadání dítěte (bití, pálení, opařování, dušení, trávení) nebo o pasivní nezabránění hrozbě fyzického poranění či smrti. Dosud neexistuje jednotný postoj k fyzickým trestům, které mohou rovněž přerůst do formy fyzického násilí. Výskyt této formy trestání má své kulturní a společenské souvislosti. Je prokázána vyšší míra tělesných trestů u společností, které jsou obecně tolerantnější k násilí, jsou v horší socioekonomické či celospolečenské situaci a mají nižší míru vzdělanosti obyvatel (Matoušek, 2013).

V obecné rovině jsou zaznamenávány čtyři typy zanedbávání:

- **Fyzické**, které spočívá v neuspokojování tělesných potřeb dítěte (nedostatek stravy, oblečení, obydlí apod.), patří sem i nedostatečný dohled nad dítětem. S touto formou zanedbání souvisí i zanedbávání zdravotní péče.
- **Výchovné**, které například znamená nezabezpečení možnosti vzdělávání ve škole.
- **Emoční**, kdy jde o neuspokojování emočních potřeb dítěte – pocitu náklonnosti, lásky či zakotvení.
- **Zanedbávání zdravotní péče**, jde o zanedbávání preventivní péče i péče specifické včetně zanedbávání hygieny.

Tyto formy zanedbávání se v ohrožené rodině objevují často a obvykle dochází k jejich vzájemné kumulaci. Jejich typologii je však třeba znát kvůli zvolení správného postupu a metody zvolené intervence při podpoře rodiny. Z hlediska základních potřeb dítěte rozlišujeme tyto formy zanedbávání (Bechyňová, 2011):

- Zanedbání výživy – jde o případy, kdy dítě v průběhu dne opakovaně hladoví nebo dostává nevhodné, zdraví nebezpečné jídlo. Tyto případy zanedbávání obvykle zjišťuje lékař, například na základě nízké, nebo naopak vysoké hmotnosti dítěte či jeho špatného prospívání.
- Zanedbávání ošacení – jde o situace, kdy dítě nemá dostatečné ošacení například vzhledem k počasí, což může ohrožovat jeho zdraví.

- **Bezdomovectví** – stálé místo, domov je pro dítě i stabilitu rodiny klíčový. Tato potřeba není naplněna u dětí, které žijí na ulici, a u dětí, které často s rodinou migrují společně s rodiči po ubytovnách či známých.
- **Zanedbávání zdravotní péče** – je sledováno u dětí, které nemají odpovídající zdravotní péči, což aktuálně nebo potencionálně ohrožuje jejich zdravotní stav (např. povinné očkování). Chybí jim preventivní zdravotní péče a v době nemoci jim nejsou rodiče schopni zajistit adekvátní péči.
- **Zanedbání vzdělávání** – je patrné u dětí, které nejsou pravidelně posílány do školy, v důsledku čehož mají časté absence. Pro tyto absence pak většinou neexistují reálné důvody. Docházku do školy mohou také záměrně bojkotovat sami rodiče.
- **Neadekvátní dohled** – jedná se o situace, kdy je dítě samo ponecháno bez dohledu na dobu, která neodpovídá jeho věku a možnostem.
- **Zanedbání ochrany dítěte před nebezpečím z okolního prostředí** – jsou stavy, kdy je zanedbána prevence vzniku úrazu dítěte.
- **Zanedbávání emoční** – jedná se o velmi závažnou formu zanedbávání, která se těžko prokazuje. Dítěti se v rodině nedostává přijetí a laskavé péče, dítě proto emočně strádá.

Všechny typy zanedbávání pochopitelně korelují s chudobou a špatným sociálním postavením rodin. Je proto těžké posoudit, zda-li je špatné zacházení s dítětem důsledkem špatné sociální situace, případně je-li dáno odlišným kulturním prostředím, nebo zda se jedná o záměrné zanedbávání péče.

Sociální služby zaměřené na podporu rodiny by měly proto nejdříve „sanovat“ sociální stabilizaci rodiny a posléze se zaměřit na rozvoj rodičovských dovedností v péči o dítě. Chudoba rodiny a sociální vyloučení může mnohdy rodiče v péči o děti značně omezovat.

V literatuře je rozlišováno zanedbávání, které je spojeno spíše s **nízkou socioekonomickou úrovní**, v níž nedochází k uspokojování základních biologických potřeb dítěte, a zanedbávání ve smyslu **psychické deprivace**, kdy se jedná o strádání, které bylo původně sledováno u dětí umístěných v ústavní výchově a které nebylo doprovázeno materiálním nedostatkem. V tomto smyslu je dítě deprivováno tím, že mu chybí individuální citový vztah s konkrétním dospělým, který mu dodává citové bezpečí (Bechyňová, 2011).

Tyto formy zanedbávání se vztahují k dlouhodobějším charakteristikám sociálního prostředí a emocionálního prostředí v rodině. Pro vhodnou strategii podpory rodiny je proto důležité zjistit, o jakou formu zanedbávání v jeho případě jde. Zda je „pouze zanedbáváno ve smyslu materiálních podmínek“ (ale funguje zde úzké citové pouto rodičů k dítěti), nebo zda u dítěte dochází k psychické deprivaci a jedná

se o citové zanedbávání. Situace rodin v tomto smyslu je taková, že dítě může teoreticky více trpět v rodině materiálně zajištěné, než v rodině, která je v materiálním nedostatku, ale citové vazby rodičů k dítěti nejsou defektní. V tomto smyslu je třeba vyvarovat se například odebrání dítěte do ústavní péče **pouze a jen z materiálních nebo bytových důvodů**.

Důležitost správné identifikace je klíčová pro určení včasné sociální služby či odborné pomoci nebo psycho – terapeutického programu. Zanedbávání je složitý fenomén, kterému předchází řada rizikových faktorů, které se vzájemně ovlivňují nebo propojují. Tyto faktory mohou působit mezigeneračně a mohou se tedy i v historii členů rodiny opakovat. Z pohledu těchto rizik definujeme rizika na straně rodičů, rizika na straně dětí a rizika na straně prostředí, která v kombinaci ohrožují situaci dítěte a rodiny.

Bechyňová uvádí příklad hodnotícího dotazníku amerického programu Health Families – raně intervenční program „Zdravé rodiny“ zaměřený na podporu rizikových rodin. V dotazníku jsou sledovány následující rizikové faktory (Bechyňová, 2011):

- 1) Rodič byl v dětství často bit nebo byl obětí násilí ze strany rodičů.
- 2) Rodič byl trestně stíhán, je nebo byl duševně nemocný, měl problémy se závislostmi na drogách nebo jiných návykových látkách.
- 3) Rodič byl v minulosti podezřelý z týrání dítěte.
- 4) Rodič má nízké sebehodnocení, je sociálně izolovaný, trpí depresemi. Má nízkou schopnost řešit vypjaté a jinak problémové situace.
- 5) Rodič prožívá/prožil četné krize nebo stresové situace (například „chaotický“ způsob života, problematické partnerské vztahy, časté střídání partnerů, neschopnost si delší dobu udržet zaměstnání, dlouhodobá nezaměstnanost spojená se špatnou socioekonomickou situací, časté stěhování, nevyhovující podmínky bydlení).
- 6) Rodič má rigidní a nerealistické nároky na chování dítěte.
- 7) Rodič dítě tvrdě trestá.
- 8) Rodič vnímá chování dítěte jako problém, provokaci, chování dítěte ho obtěžuje.
- 9) Dítě je nechtěné, je překážkou vedení způsobu života, kterým by rodič chtěl žít, má zdravotní problémy, je handicapované.

Jak Bechyňová zdůrazňuje, data z dotazníku jsou vyhodnocována a následně je rozlišena intenzita rizika do tří oblastí: normální chování, mírné nebo vážné riziko. Vyhodnocený dotazník posléze pomáhá určit konkrétní rizika v rodině a zároveň stanovit oblasti, na něž je vhodné zaměřit se při práci s rodinou.

Rizikové faktory na straně rodičů velmi často vycházejí z jejich vlastní zkušenosti z dětství a období dospívání. Z tohoto důvodu je velmi vhodné v rámci podpory

rodiny reflektovat tuto zkušenost rodičů a pomoci jim vyrovnat se s vlastními prožitky z dětství při výchově vlastních dětí. Namísto zdůrazňování neschopnosti rodiče je tedy vhodná tato podpora, čímž se snižuje míra neochoty podporu jako takovou přijmout, a naopak se zvyšuje šance lepšího života pro dítě, které je vychovááno.

Pro rodiče někdy bývá obtížné porozumět signálům a potřebám dětí, které jsou handicapované nebo mají odlišnou reaktivitu. Ohrožené jsou zejména děti velmi živé, ale i děti příliš pasivní. Mezi rizikové děti patří zejména (Bechyňová, 2011 a Matoušek, Pazlarová, 2010):

- nedonošené děti,
- děti svým temperamentem neaktivní, pomalé nebo „málo živé“, které samy zájem okolí neprovokují nebo nepřitahují,
- děti naopak hyperaktivní s těžko zvladatelným a obtížným temperamentem,
- děti s mentálním postižením, se smyslovými vadami, pohybovým omezením, o něž „rizikovní“ rodiče ztrácejí zájem,
- děti somaticky nemocné, vyčerpané, apatické,
- děti podvyživené.

V tomto smyslu je třeba uvědomit si zásadní věc, a to že děti nejsou **oběťmi agrese, ale oběťmi pasivity rodiče**. Proti aktivitě rodiče (například agrese) je možné se bránit, proti jeho pasivitě však aktivní obrana není.

Rizikové faktory prostředí zintenzivňují negativní působení rodičů i dětí. Podle odborníků mezi ně patří sociální izolace rodiny, kdy rodičům chybí přirozená podpora v rámci širší rodiny a celá rodina obtížně navazuje vztahy v rámci širší komunity. Rodiny jsou v důsledku tohoto stavu více senzitivní na vnější podněty, což se odráží i ve vnitřním životě ohrožené rodiny, kdy se například kvůli izolaci navyšuje stres v rodině, neobvykle se projevují emoce, v důsledku čehož může dojít i k rané separaci dítěte od matky. **Matoušek (1997) si všímá charakteristik interakce v rizikových rodinách:**

„Rodinná interakce je charakterizována jako celkově nepřátelská, převládá v ní kritika, odmítání, trestání, a to i mezi těmi členy rodiny, kteří jsou dospělí, respektive nepatří mezi zanedbávané děti. Požadavky, které na sebe lidé v těchto rodinách kladou, jsou vysoké, nereálné a nekonzistentní, očekávání bývají nepochopitelně měněna. Potíže se vyskytují i v provozu domácnosti, tyto rodiny mají vyšší mobilitu. Rodiče bývají častěji nezaměstnaní, a pokud jsou zaměstnaní, vyjadřují se svým zaměstnáním nespokojenost, tu si přinášejí domů a ventilují ji tam.“

Na místě je proto komplexní pomoc rodině, přičemž tato pomoc by měla být zacílená, včasná a kvalitní. Aby rodina mohla v budoucnu fungovat, je vhodné hledat

zdroje podpory přímo v rodině a upravit její nástroje tak, aby reagovala na individuální potřeby dítěte a jeho rodičů.

Vyhodnocení situace dítěte

Zákon o sociálně právní ochraně dětí, klade na pracovníky SPOD požadavek vyhodnocování situace dítěte (rodiny).³ Tento požadavek je chápán jako nástroj sociální práce, jehož prostřednictvím pracovník OSPOD zjišťuje situaci dítěte a jeho rodiny.

Pod pojmem vyhodnocování si představujeme především sběr všech relevantních informací, na jejichž základě dojde k posouzení situace dítěte a míry jeho ohrožení, ale také kapacit a zdrojů, které se v rodině vyskytují. Na základě zjištěných informací posléze pracovník SPOD dospěje k závěru, zda případné ohrožení dítěte dosahuje takové intenzity, že bude nutné nad dítětem držet ochrannou ruku sociálně-právní ochrany, a to dle § 6 ZSPOD.

Na základě faktického zhodnocení situace posléze dochází k určení postupu a přijímání různých forem intervencí, zprostředkování služeb, poradenství nebo dalších aktivit, které jsou součástí individuálního plánu ochrany dítěte. Protože vyhodnocování probíhá metodou sociální práce, může mít mnoho podob a způsobů sběru dat.

Vyhodnocování začíná v podstatě díky podnětu, který se dostane na pracoviště OSPOD například ze školy či od lékaře. **V případě sociálně vyloučených lokalit je zvláště důležitá aktivní depistáž, ze strany pracovníků OSPOD, kteří by měli aktivně ve spolupráci s terénními pracovníky docházet do lokalit a zjišťovat míru ohrožení rodin.**

Toto řešení, tj. aktivní depistáž, je obsaženo v ZSPOD, který hovoří o tom, že **obecní úřad je povinen pravidelně vyhledávat děti uvedené v § 6 ZSPOD** (§ 10, odst. 1 a) ZSPOD).

§ 6 ZSPOD posléze uvádí děti, na které se vztahuje sociálněprávní ochrana:

Sociálně-právní ochrana se zaměřuje zejména na děti,

- a) jejichž rodiče
 1. zemřeli,
 2. neplní povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti, nebo
 3. nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské zodpovědnosti;
- b) které byly svěřeny do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, pokud tato osoba neplní povinnosti plynoucí ze svěřeni dítěte do její výchovy;

³ Zákon č. 359/1999 Sb.

- c) které vedou zahálčivý nebo nemravný život spočívající zejména v tom, že zanedbávají školní docházku, nepracují, i když nemají dostatečný zdroj obživy, požívají alkohol nebo návykové látky, jsou ohroženy závislostí, žijí se prostitutí, spáchaly trestný čin nebo, jde-li o děti mladší než patnáct let, spáchaly čin, který by jinak byl trestným činem, opakovaně nebo soustavně páchají přestupky nebo jinak ohrožují občanské soužití;
- d) které se opakovaně dopouští útěků od rodičů nebo jiných fyzických nebo právnických osob odpovědných za výchovu dítěte;
- e) na kterých byl spáchán trestný čin ohrožující život, zdraví, svobodu, jejich lidskou důstojnost, mravní vývoj nebo jmění, nebo je podezření ze spáchání takového činu;
- f) které jsou na základě žádostí rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte opakovaně umísťovány do zařízení zajišťujících nepřetržitou péči o děti nebo jejich umístění v takových zařízeních trvá déle než 6 měsíců;
- g) které jsou ohrožovány násilím mezi rodiči nebo jinými osobami odpovědnými za výchovu dítěte, popřípadě násilím mezi dalšími fyzickými osobami;
- h) které jsou žadateli o azyl odloučenými od svých rodičů, popřípadě jiných osob odpovědných za jejich výchovu; pokud tyto skutečnosti trvají po takovou dobu nebo jsou takové intenzity, že nepříznivě ovlivňují vývoj dětí nebo jsou anebo mohou být příčinou nepříznivého vývoje dětí.

Na základě primárního zhodnocení případu posléze pracovník OSPOD rozhodne, zda uskuteční hodnocení podrobnější. Vyhodnocuje se vždy pro jedno dítě, a to i v případě sourozenců, kteří mohou mít své specifické potřeby a problémy. Ve společných oblastech se může vyhodnocení překrývat.⁴

Podmínky pro úspěšnou podporu ohrožených rodin

Naplnění cíle práce s rodinou záleží na řadě faktorů, které ovlivňují samotnou podobu procesu podpory ohrožené rodiny (sanace).

Rizikové faktory

a) Rodiny

Jsou patrné, když rodiče nebo jeden z rodičů žili v dětství v dysfunkční rodině nebo část života strávili v ústavním zařízení, některé z dětí mají odebrané mimo rodinu,

⁴ Přesný návod, jak při vyhodnocování situace dítěte postupovat, popisuje metodické doporučení MPSV č. 2/2009.

u některého z dříve narozených dětí dali souhlas k adopci, požívali drogy, alkohol apod. Rodiče mohou mít také nízké vzdělání, mohou být zatíženi nezaměstnaností, dlouhodobě se pohybují kolem hranice životního minima, nezvládají náklady na bydlení a stravu nebo jsou zadlužení. Spolu s tím je pro rodiče typická nedůvěra k sociálním pracovníkům ani pracovníkům jiných pomáhajících profesí. Zásadní nedůvěra pak vyplývá zejména k institucím. Rodiče se také obávají změn a nevěří, že by byli schopni vlastními silami změnit svoji situaci. Z tohoto důvodu chtějí sebe i dítě chránit před vlastním neúspěchem, své těžkosti proto zlehčují a mnohdy na ně nemají reálný náhled (Bechyňová, 2011, s. 19).

b) Prostředí

Klíčové je, aby měla rodina kde bydlet, což je zásadním předpokladem pro úspěch celého procesu podpory rodiny. V případech, kdy je rodina bez obydlí (například z důvodů vysokých dluhů), je třeba v rámci podpory rodiny jednat a zapojit externí zdroje podpory. Klíčová je spolupráce s obcí za předpokladu, že rozdělení rodiny (například odchod otce) její uzdravení znemožňuje. Vedle bydlení je rovněž důležitý sociokulturní kontext, ve kterém se rodina nachází – je proto nutné posoudit úroveň rozvoje dítěte, jeho situaci v rodině a širším sociálním prostředí. (Bechyňová, 2011)

Dle odborné literatury platí, že tam, kde je nejméně zdrojů podpory (tj. zejména vnější podpory, ale i vnitřní), je nejvíce případů špatného zacházení s dětmi. Naopak v místech se srovnatelnou sociálně ekonomickou úrovní sociálně ekonomického statusu obyvatel, kde rodiče tyto vnější zdroje využívají, je špatného zacházení s dítětem méně (Matoušek, Pazlarová, 2010).

Kdy lze rodinu sanovat?

Nastávající rodiče, kteří během svého vývoje byli zanedbávání nebo ohrožení, jsou nositeli rizika, že nebudou umět o dítě pečovat, nemají pro dítě připravené podmínky odpovídající jeho potřebám, nemají ve svém okolí adekvátní sociální podporu.

- Ohrožené dítě žije ve vlastní rodině a jeho zdravotní, psychická a sociální situace vykazuje konkrétní rizika.
- Dítě bylo aktuálně umístěno dobrovolně nebo na základě předběžného opatření do zařízení pro ústavní výchovu.
- Dítě již je delší dobu v ústavní výchově, podpora ohrožené rodiny může směřovat k tomu, aby nastal stav, kdy bude možný návrat dítěte zpět do přirozeného prostředí, tj. do biologické rodiny.
- Soud zrušil dítěti nařízení ústavní výchovy z důvodů kvalitativních změn v rodině a svěřil ho zpět do péče rodičů. Následná podpora rodiny je důležitým faktorem pro udržení pozitivních poměrů v rodině a jejich zlepšování.
- Dítě bylo soudem na přechodnou dobu svěřeno do pěstounské péče.

Kdy není vhodná komplexní podpora ohrožené rodiny?

- Dítě je obětí zvláště krutého zacházení ze strany rodičů.
- Znaleckým posudkem je prokázáno, že rodiče nemají k dítěti žádnou citovou vazbu.
- Rodiče jsou závislí na alkoholu, drogách nebo jiných návykových látkách a odmítají terapii.
- Rodiče mají psychiatrické onemocnění a nesouhlasí se spoluprací multidisciplinárního týmu s jejich lékařem.
- Rodiče jsou částečně zbaveni způsobilosti k právním úkonům a nesouhlasí se spoluprací multidisciplinárního týmu s jejich opatrovníkem.

Podpora ohrožené rodiny se týká jednak formálních stránek, ale i obsahových stránek rodičovství. Při práci s rodinou se v praxi nejdříve pracuje na formálních stránkách rodiny, protože jsou pro rodiče bezpečnější a vzhledem k praktickému životu naléhavější. Zjednodušeně se dá tedy konstatovat, že pokud rodina nemá peníze a hrozí jí ztráta bydlení, ztrácejí rodiče kapacitu a motivaci zajímat se o vztahové a výchovné otázky směrem ke svému dítěti.

Formální stránka rodiny zahrnuje sociální i praktické zázemí, při práci s rodinou se pracuje například na těchto tématech:

- Zajištění matričních dokladů a platných dokladů totožnosti pro zajištění dalších náležitostí (například sociálních dávek),
- Zajištění dávek státní sociální podpory;
- Hledání a udržitelnost zaměstnání;
- Postupné vyrovnávání rodinného rozpočtu;
- Zajištění splátkového kalendáře v případě zadlužení rodiny;
- Úklid v domácnosti, hygiena;
- Udržitelnost bydlení;
- Zajištění finančních prostředků na stravování dětí ve škole;
- Návštěvy dětí v ústavním zařízení;
- Úpravy bytových podmínek, aby děti mohly zůstat v péči rodičů;
- Celkového hospodaření rodiny s finančními prostředky.

Obsahová stránka rodiny se týká vztahů rodičů a dětí, pracuje se například na těchto tématech:

- Názor rodičů na situaci dítěte;
- Vztah rodičů k jednotlivým dětem;
- Struktura dne dítěte;
- „management rodiny“ – zda a jak probíhají volnočasové aktivity;

- Systém trestů a pochval;
- Možnosti změn u rodičů, dítěte či širší komunity;
- Možnosti nácviku rodičovského chování v určitých situacích.

Podpora ohrožené rodiny zahrnuje vše, co sociální pracovník v terénu nebo prostřednictvím ambulantní péče realizuje s větším či menším úspěchem. *Jde o plánovanou koordinovanou pomoc, která je určena uživateli služby.*

Kromě toho můžeme tuto podporu rodiny (sanaci) identifikovat mnoha způsoby a nástroji⁵:

- *Pozorování a rozhovor*, jenž přináší rozbor sociální situace rodiny a nestranný pohled pracovníka na rodinný problém spolu s možností společné úvahy nad možnostmi řešení rodinné situace.
- *Motivační rozhovor* s uživatelem nebo uživateli služby, zaměřený na posilování jeho kompetencí a silných stránek.
- *Individuální plánování pomoci ohrožené rodině* (viz kapitola individuální plán ochrany dítěte).
- *Multidisciplinární spolupráce*, jejíž základní podmínkou je nejen „formální multidisciplinarita“, ale **také kvalitní partnerský přístup** mezi všemi členy multidisciplinárního týmu, jasná pravidla hry a vyjasnění vzájemných rolí (více v subkapitole IPOD a case management).
- Případové a rodinné konference, jedná se o setkání na případu zainteresovaných subjektů (pracovníka OSPODU, NNO, rodičů dítěte, škol, zdravotnických zařízení apod.) nebo samotné rodiny se snahou co nejoptimálněji řešit situaci ohrožené rodiny (blíže viz samostatná kapitola).
- Sociální poradenství – terénní pracovník například pomáhá tím, že poskytuje informace přispívající k řešení a zlepšení situace rodiny (například vyřízení sociálních dávek).
- Právní poradenství – pracovník pomáhá při zprostředkování odborných právních služeb.
- Doprovázení uživatele služby.
- Poradenství v oblasti posilování rodičovských kompetencí – poradenství pro oblast řešení výchovných problémů, vztahových problémů, vzdělávání apod.
- Nácvik sociálních dovedností – tj. nácvik dovedností nutných pro fungování v běžném, praktickém životě, jako je například zvládnutí chodu domácnosti, hygieny.
- Nácvik komunikace – jedná se například o nácvik při jednání se zaměstnavatelem, při pracovním pohovoru, na úřadech apod.

⁵ Metodicky podporu ohrožené rodiny upravuje Metodické doporučení MPSV č. 9/2009

Individuální plán ochrany dítěte (IPOD)

Významnou novinkou, která je projevem změn zákona o sociálně-právní ochraně dětí (ZSPOD), je povinnost pracovníka OSPOD vypracovat tzv. **individuální plán ochrany dítěte**. Ten je výrazem snahy legislativců a MPSV motivovat sociální pracovníky OSPOD k individuálnímu plánování a vyhodnocování situace dítěte, ale také jeho rodiny.

§ 10 odst. 3 písm. písm. a) – d) ZSPOD stanoví:

Obecní úřad obce s rozšířenou působností je povinen

- a) sledovat nepříznivé vlivy působící na děti a zjišťovat příčiny jejich vzniku,
- b) činit opatření k omezení působení nepříznivých vlivů na děti,
- c) pravidelně vyhodnocovat situaci dítěte a jeho rodiny, a to zejména z hlediska posouzení, zda se jedná o dítě uvedené v § 6, podle druhu a rozsahu opatření nezbytných k ochraně dítěte, a poskytovat pomoc rodičům nebo jiným osobám odpovědným za výchovu dítěte,
- d) zpracovat na základě vyhodnocení situace dítěte a jeho rodiny podle písmene c) individuální plán ochrany dítěte, který vymezuje příčiny ohrožení dítěte, stanoví opatření k zajištění ochrany dítěte, k poskytnutí pomoci rodině ohroženého dítěte a k posílení funkcí rodiny a stanoví časový plán pro provádění těchto opatření, a to ve spolupráci s rodiči nebo jinou osobou odpovědnou za výchovu dítěte, dítětem a odborníky, kteří se podílejí na řešení problému dítěte a jeho rodiny.

§ 10 odst. 5 o individuálním plánu ochrany dítěte (dále jen IPOD) pak zdůrazňuje důležitost pobytu dítěte v přirozeném prostředí:

Individuální plán ochrany dítěte se

- a) zpracovává s důrazem na přijetí opatření, které umožní setrvání dítěte v péči rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte,
- b) vypracovává od počátku doby poskytování sociálně-právní ochrany, nejpozději do 1 měsíce od zařazení dítěte do evidence obecního úřadu obce s rozšířenou působností,
- c) pravidelně aktualizuje, zejména v situacích, kdy je uloženo výchovné opatření, nařízena ústavní výchova, ochranná výchova nebo kdy je dítě svěřeno do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, do pěstounské péče nebo jiné náhradní výchovy.

Klíčovým prvkem pro vypracování IPOD je spolupráce s klientem, ale také součinnost multidisciplinárního týmu subjektů a osob podílejících se na řešení případu, s důrazem na přijetí opatření, která umožní setrvání dítěte v jeho přirozeném prostředí (péče rodičů nebo jiných blízkých osob), případně která umožní co nejrychlejší návrat dítěte do rodiny.

Zahrnutí individuálního plánu ochrany dítěte a multidisciplinárního týmu do práce orgánu sociálně-právní ochrany dětí víceméně ukazuje, že do procesu ochrany dítěte je zahrnuta jednak jeho rodina jako celek, tak také ostatní subjekty podporující a pracující s ohroženou rodinou, je-li to třeba.

Individuální plánování v podobě IPOD je strukturovaný proces, který je oporou:

- pro klíčovou osobu (tj. pracovníka SPOD), který díky IPODu získává strukturu vedení svého případu, tj. přehled o jednotlivých krocích, časovém horizontu, kdy je třeba tyto kroky uskutečnit, a rovněž o následných postupech. Cílem je, z pohledu pracovníka, reálné a dostatečně pružné opatření;
- pro klienta, který díky participaci na tvorbě IPOD získává přehled o přijatých opatřeních.

IPOD je především dynamickým dokumentem, který reaguje na proces sociálně-právní ochrany dítěte, potřeby dítěte a jeho rodiny, ale také zohledňuje možnosti multidisciplinárního týmu, který se podílí na koordinované péči.

IPOD se vypracuje pouze v případě, zjistí-li pracovník OSPOD, že dítě je ohroženo dle § 6 ZSPOD. U jednorázových případů pracovník OSPOD individuální plán nevypracovává.

IPOD je nutné, dle ZSPOD, vytvořit do jednoho měsíce od zahájení spolupráce s klientem (ohroženým dítětem). Neboť je IPOD procesem, nelze očekávat, že do jednoho měsíce pracovník SPOD vypracuje kompletní IPOD (včetně závěrečného vyhodnocení situace dítěte), ale dle metodických doporučení MSPV se předpokládá, že pracovník SPOD vypracuje strukturu kroků, které vedou k řešení situace klienta. Takto vypracovaný IPOD má prokázat, že je případ řešen a má svou strukturu, včetně navazujících kroků. Důležité je také prokázat, že na vypracování IPOD spolupracoval klient (dítě, má-li k tomu schopnosti, a jeho rodiče), pokud tato skutečnost ze zpracovaného IPOD není průkazná, je třeba objasnit, proč tomu tak je.

Vzhledem k dynamice vývoje každého případu je zjevné, že IPOD je třeba dle zákonných požadavků pravidelně **aktualizovat a revidovat**, a to zejména v situacích, kdy je uloženo výchovné opatření, je-li nařízena ústavní výchova, ochranná výchova, je-li dítě umístěno do zařízení pro situaci vyžadující okamžitou pomoc nebo do pěstounské péče či jiné formy náhradní rodinné péče.

Z uvedeného je tedy kladen důraz především na aktivní roli pracovníků OSPOD, je-li dítě odňato ze svého přirozeného prostředí, tj. z biologické rodiny.

Co se týče zpracování IPOD, je možné předpokládat různé formy jeho zpracování, neboť klient může odmítnout spolupráci. V tomto případě pracuje pracovník OSPOD na vypracování IPOD sám a zvažuje různé formy práce s takto nemotivovaným klientem.

V rámci tohoto individuálního plánování dochází ke stanovení klíčové osoby, kterou je v případě sociálně-právní ochrany dětí PRACOVNÍK SPOD, jenž má případ dítěte ve své kompetenci. Klíčový pracovník je právě autor tohoto plánu. Pracovníci SPOD mohou při vytváření IPOD spolupracovat i s jinými odborníky, subjekty, které se podílejí na práci s rodinou. Nicméně je to stále sociální pracovník SPOD, který má na podobu IPOD největší vliv. Pokud ve smyslu multidisciplinární spolupráce dojde při zpracování ke „kolizi“ s ostatními spolupracujícími subjekty, je vhodné případ převzít na supervizi.

Obecně je vhodné – na úrovni vztahu mezi organizacemi – v rámci multidisciplinárního týmu projednávat situace „**co se stane, když se neshodneme**“ a pravidla následujícího postupu. Aby interdisciplinární spolupráce probíhala bez komplikací, měla by v rámci týmu fungovat rovina vzájemného respektu mezi všemi organizacemi včetně OSPOD, i když tento má v tomto smyslu specifické postavení (zejména z pohledu ZSPOD).

Podobné variantní plánování ve smyslu „co se stane, když“ by měl sociální pracovník OSPOD brát v potaz v případě zpracování samotného IPOD. Pracovník SPOD by měl nastínit různé možnosti a eventuality také klientovi a jeho rodině a vysvětlit jim, jaké dopady mohou mít kroky, pro které se, ve spolupráci s pracovníkem SPOD, rozhodnou. Je-li v rodině více dětí, **vypracovává se IPOD pro každé dítě zvlášť.**

IPOD by měl obsahovat tyto náležitosti:⁶

- *popis příčin ohrožení dítěte a důvodů zahájení sociálně-právní ochrany dítěte,*
- *vyhodnocení druhu a rozsahu opatření nezbytných k ochraně dítěte a poskytnutí pomoci rodičům, stanovení cíle těchto opatření,*
- *postup spolupráce OSPOD s ostatními orgány veřejné správy a dalšími subjekty, např. NNO, školami, lékaři nebo samosprávou,*
- *rozsah spolupráce rodičů nebo jiných osob zodpovědných za výchovu dítěte s OSPOD a dalšími subjekty zapojenými do řešení situace dítěte,*

⁶ Materiál MPSV ČR: Informace k vybraným ustanovením zákona č. 359/1999 Sb. ze dne 21. 12. 2012

- časový plán pro provádění konkrétních opatření v rámci sociálně-právní ochrany v daném případě,
- způsob hodnocení a ověřování plnění naplánovaných opatření ze strany rodičů, OSPOD a dalších zapojených subjektů a návrh dalších možných opatření pro případ, že naplánovaná opatření nebyla v dostatečné míře realizována.

Co se týče inter-organizační spolupráce, závaznost IPODu jako klíčového dokumentu je posílána v případě zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, která jsou povinna spolupracovat s rodinou dítěte a poskytovat této rodině pomoc v souladu s individuálním plánem vypracovaným orgánem OSPOD. Závaznost tohoto dokumentu platí i pro dohody o výkonu pěstounské péče.

Spolupráce, závaznost a jednotnost postupu dle IPOD je garantována také pro školská zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy a pro preventivně výchovnou péči, kdy tyto instituce spolupracují s OSPOD v souladu s plánem (dle § 1 odst. 4 zák. č. 109/2002 Sb.)

Jako materiál k tvorbě IPOD je vhodné využít následující Metodické doporučení MPSV:

Z výše uvedeného příkladu vyplývá menší terminologická disonance, proto je vhodné zdůraznit, že „Plán péče dítěte“ **lze v dnešním terminologickém měřítku definovat jako „Individuální plán ochrany dítěte.“**

IPOD a case management

IPOD je nejen zrcadlem „procesu“ práce klienta, jeho rodiny a sociálního pracovníka SPOD, ale také výpovědí o multidisciplinární spolupráci (tj. procesu zapojení více subjektů do řešení životní situace rodiny). **V případech, kde je to vhodné**, se ukazuje cesta k uplatnění metody case managementu, jinými slovy metody tzv. koordinované péče, jež stojí na struktuře vzájemných kompetencí, práv a povinností mezi klíčovým pracovníkem (v tomto případě pracovníkem OSPOD), klientem a dalšími spolupracujícími subjekty.

Nástroji v rámci této metody mohou být i případová konference nebo rodinná skupinová konference, o nichž pojednávají jiné kapitoly.

Při určování toho, zda koordinovanou péči při práci s klientem využije, vychází klíčový pracovník především ze skutečnosti, zda u klienta dochází ke kumulaci více problémů a zda v jeho případě dochází k souběhu více služeb (sociálních, komunitních či odborných).

Case manager:

- vyhledává klienty, u nichž je vhodné zapojení do systému koordinované péče
- klíčovou osobou (case managerem) v oblasti péče o ohrožené děti a rodiny je **pracovník OSPOD**, který vede Om spisovou dokumentaci dítěte

- je odpovědný za koordinaci služeb a dalších odborných zdrojů využívaných klientem⁷
- vede dokumentaci ohroženého dítěte
- vytváří a pravidelně aktualizuje individuální plán ochrany dítěte (IPOD)
- pravidelně monitoruje, vyhodnocuje situaci dítěte
- zvažuje a rozhoduje o zapojení odborných služeb do systému koordinované péče (dle individuálních potřeb dítěte) a přitom reflektuje návrhy dotčených subjektů
- **iniciuje svolání případové konference (PK)**
- zvažuje a určuje složení týmu PK
- určuje facilitátora PK
- **iniciuje svolání rodinné konference (RK)**
- určuje účast odborníků na RK
- po konzultaci s rodinou určuje facilitátora RK
- komunikuje s dítětem, jeho rodiči či blízkým okolím
- komunikuje s týmem (skupinově či individuálně), jehož složení odpovídá individuálním potřebám klienta
- plní úkoly vyplývající z IPOD⁸
- svolává koordinační schůzky vybraných nebo všech členů týmu⁹
- dbá na to, aby maximálně zohlednil potřeby klienta a jeho představy řešení situace

Dokumentace

IPOD je hlavním dokumentem při práci s klientem a je nadřazen všem ostatním dokumentům. Při práci s IPOD dochází k vyhodnocení situace rodiny, v součinnosti s klientem ke stanovení cílů a průběžné evaluaci a aktualizaci. Obsah IPOD je stanoven zákonem o sociálně-právní ochraně dětí (zák. č. 359/1999 Sb.).

Součástí IPOD je záznam o plnění a vyhodnocování úkolů v rámci case managementu. Obsahuje jak pojmenování zúčastněných subjektů, jejich role, kompetence, tak i popis plnění jednotlivých úkolů a jejich vyhodnocování. Součástí IPODU je také informace o tom, které organizace stojí mimo metodu case managementu, a přesto s klientem pracují. Ze zákona o sociálních službách vyplývá, že klient má právo objednat si stejnou službu od více poskytovatelů. Case manager by měl v tomto případě vysvětlit rizika související s tímto stavem.

Služby, které nejsou součástí týmu koordinované péče, jsou nadále vedeny v rámci IPOD samostatně.

⁷ Mezi zúčastněné subjekty mohou patřit poskytovatelé sociálních služeb, zástupci škol, středisek výchovné péče, ústavních zařízení, lékaři, psychologové, psychiatři, státní zástupci, soudci, probační úředníci.

⁸ Individuální plán ochrany dítěte.

⁹ Koordinační schůzka není obdobou případové konference, neboť se jedná o setkání odborníků, kteří řeší jednotlivý úkol, z tohoto důvodu se složení účastníků při koordinačních schůzkách může měnit.

Ostatní kontrakty – kontrakty mezi poskytovatelem sociální služby a klientem (případně rodinou) nejsou v zásadním rozporu s IPOD a neměly by dekompenzovat rodinu, například mnoha úkoly. Avšak dále platí, že v rámci jednotlivých kontraktů dle Zákona o sociálních službách provádí vyhodnocování a plánování cílů klienta každá organizace sama.

Multidisciplinární tým

- Jedná se o tým odborníků, složený ze zástupců organizací a dalších subjektů, které v dané lokalitě pracují s rodinou, vedle těchto organizací se jedná rovněž o zástupce škol, zdravotnických zařízení či justičních orgánů.
- **Složení multidisciplinárního týmu není stálé**, jeho složení určuje, case managera po konzultaci s rodinou s ohledem na individuální potřeby klienta.
- Vztahy mezi jednotlivými členy týmu jsou rovnocenné a uplatňuje se partnerský vztah s klientem i mezi institucemi navzájem.
- Pokud možno, tým pracuje s celou rodinou, do řešení případu se snaží začlenit a aktivizovat přirozené okolí klienta.
- Subjekt zařazený do systému koordinované péče má právo vystoupit.

Tým, který je vytvářen, case managerem, není vždy stejný, ale odpovídá individuálním potřebám klienta.

Průběh spolupráce

- **z hlediska case managementu při zahájení spolupráce mohou nastat dvě situace:**
 - a) situace, kdy služby už tzv. „nekoordinovaně“ běží, case manager je zná a pozve si je na první setkání,
 - b) situace, kdy služby nejsou a je potřeba jejich spolupráci zajistit a navázat vzájemnou spolupráci, poté následuje postup dle předchozího bodu.
- **první společné koordinační setkání týmu k vyjasnění rolí jednotlivých organizací¹⁰**
- **setkání řídí case manager, který vede odborníky a klienta ke skupinovému rozhodnutí**
- v rámci tohoto setkání dojde k posouzení stavu rodiny a podmínek, v nichž se rodina pohybuje, jedná se o:
 - a) potřeby a schopnosti rodiny
 - b) možnosti dalších osob z blízkého sociálního okolí rodiny

¹⁰ Vhodné je zvážit přítomnost klienta. V případě, že klient není jednání přítomen, je nutné ho seznámit s průběhem a výsledkem jednání. Aktéři týmu nemohou realizovat žádný úkon (službu, odbornou pomoc, intervenci), kterou si klient tzv. „neobjedná“, s výjimkou kroků, které stanoví ZSPOD (například udělení pokuty či uložení výchovného opatření). Z pohledu sociálních služeb spolupráce klienta musí být dobrovolná (dle ZSS).

- c) spárování nabízených služeb s identifikovanými potřebami rodiny a vydefinování cílového stavu
- d) sestavení **plánu koordinované péče**¹¹ (s rozdělením rolí a úkolů pro jednotlivé členy multidisciplinárního týmu)
- e) rozdělení úkolů pro jednotlivé členy
- f) vyhodnocení situace rodiny/klienta

Rizika case managementu

Mezi omezení, jež ztěžují, případně znemožňují spolupráci multidisciplinárního týmu, a tedy efektivní využití metody case managementu, lze zařadit:

- 1) **rozdílný status profesí** – každá profese realizuje své služby/kroky/úkony v jiné profesní subkultuře (sociální služby, justice, školství, zdravotnictví, státní správa), což se může odrážet nejen v rozdílném vnímání reality, ale také specifickém slovníku, žargonu či přístupu ke klientovi, který se může stát pro jiné subjekty těžko pochopitelný
- 2) **kultura subjektů** – např. jednotlivé subjekty mají povinnost řídit se různými zákony, jejichž výklad je někdy protichůdný, a v rámci užití metody case managementu je třeba najít společnou cestu
- 3) **důvěra klienta v organizaci** – je základním předpokladem pro úspěšné dosažení stanovených cílů. Vzájemný vztah mezi klientem a pracovníkem by měl fungovat na principu partnerství a vzájemného respektu. Pokud je tento vztah důvěry narušen, úspěšná cesta ke společnému cíli je podstatně ohrožena.
- 4) **konkurence mezi organizacemi** – mezi organizacemi může vzniknout konkurenční vztah, kdy zájem organizace může převážit nad zájmem o klienta
- 5) **stereotypy** – jedná se o situace, kdy organizace tzv. „škatulkují“ jinou organizaci, a to na základě své profesní zkušenosti a pracovní rutiny (stereotypy se vztahují i k práci s klienty). Stereotypy pak mohou vést k předsudkům a představám, na jejichž základě jsou jiné organizace vnímány s despektem nebo naopak s nezdravým respektem.
- 6) **nedostatečná důvěra v kompetentnost ostatních odborníků ve skupině** – vyplývá z předsudků k jiným organizacím
- 7) **nevyjasněnost rolí, nedostatečná kooperace** – situace, kdy subjektům case managementu není dostatečně známa jejich role, tj. úkoly, kompetence, práva a povinnosti
- 8) **v současné době také malá informovanost o metodě** – zejména se jedná o terminologický chaos, například je metoda case managementu často nesprávně interpretována jako případová konference

¹¹ Nebo také Individuální plán ochrany dítěte.

- 9) **v první fázi metody časová náročnost** – celý proces na svém začátku vyžaduje časově nákladnou přípravu
- 10) **problém v předávání informací** – např. mlčenlivost, nedůvěra k ostatním subjektům

Ukončení spolupráce následuje ideálně po úspěšném zvládnutí situace klienta a jeho rodiny,

- nutno definovat po konzultaci s aktéry
- končí důvod, pro který je metoda case managementu vhodná¹²
- spolupracující subjekt nebo subjekty ukončí spolupráci, například z důvodu financování
- vzhledem k tomu, že jde o dlouhodobý proces, ukončení spolupráce by mělo následovat po naplnění cílů IPOD

Case manager při své práci využívá sítě služeb pro rodiny s dětmi a dalších relevantních aktérů, jejichž grafické schéma uvádíme níže:

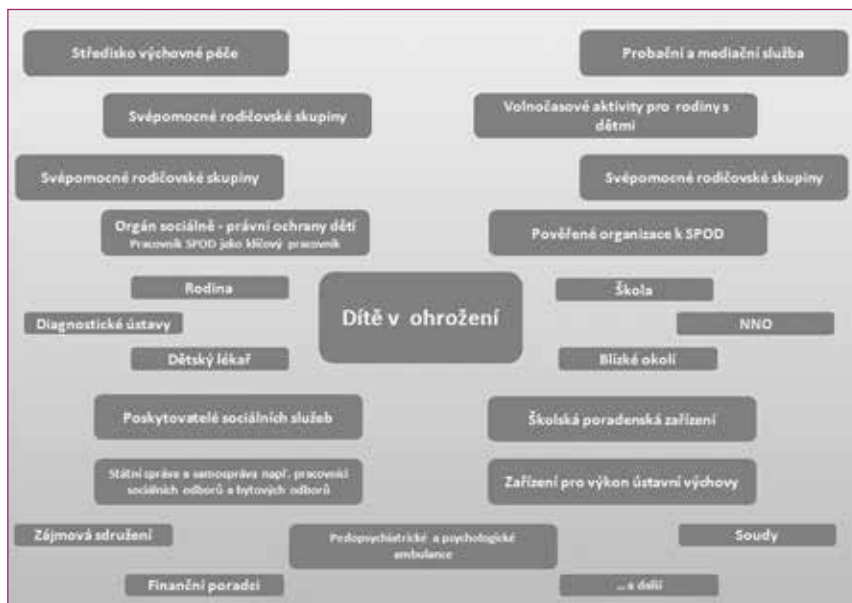

Schéma sítě služeb pro rodinu s dětmi¹³

¹² Například klient řeší už jen jeden problém.

¹³ Převzato z publikace o.s. Rozum a cit, Spolu na jedné lodi aneb jak uspořádat případovou konferenci.

Právní rámec podpory ohrožené rodiny (sanace)

Práce všech odborníků při práci s rodinou musí být v souladu s platnou českou legislativou. Do procesu podpory ohrožené rodiny zasahuje přímo či nepřímo legislativa, jejíž široký rozsah svědčí o vysokých nárocích, které jsou požadovány po pracovnících orgánů sociálně-právní ochrany dětí.

Problematikou se zabývají:¹⁴

- zákon č. 104/1991 Sb., Úmluva o právech dítěte
- zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod
- zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů
- zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů (zejména § 65, sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi)
- zákon č. 89/2012, Občanský zákoník
- zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních, ve znění pozdějších předpisů
- doporučení Výboru ministrů členskými státy ohledně práv dětí žijících v institucionálních zařízeních (doporučení Rec 2005/5)

Zákon o sociálně-právní ochraně dětí

Klíčovou normou v této oblasti je zákon o sociálně-právní ochraně dítěte č. 359/1999 Sb. (dále jen ZSPOD), který v posledním desetiletí postupně procházel mnoha změnami. Tou poslední je novelizace z roku 2012, jež je účinná od 1. ledna 2013.

Z pohledu podpory ohrožené rodiny je díky novelizaci roku 2006 (novela č. 143/2006 Sb.), klíčová možnost OSPODů naříditi rodiči ohroženého dítěte povinnost využít pomoc odborného poradenského zařízení:

§ 12 odst. 1 ZSPOD

(1) Obecní úřad obce s rozšířenou působností může uložit rodičům povinnost využít odbornou poradenskou pomoc, pokud rodiče

- a) nezajistili dítěti odbornou poradenskou pomoc, ačkoliv dítě takovou pomoc nezbytně potřebuje a obecní úřad obce s rozšířenou působností takovou pomoc předtím doporučil,
- b) nejsou schopni řešit problémy spojené s výchovou dítěte bez odborné poradenské pomoci, zejména při sporech o úpravě výchovy dítěte nebo úpravě styku s dítětem,

¹⁴ Kompletní přehled legislativy vztahující se k sociálně právní ochraně dětí lze nalézt na stránkách www.ospod.cz

c) nevyužili možnosti odborné poradenské pomoci potřebné k překonání problémů rodiny a k odvrácení umístění dítěte do náhradní péče nebo nedbali na doporučení spolupracovat s pověřenými osobami, poskytovateli odborných poradenských služeb či mediátorem.

Klíčová je také další úprava, která stanoví OSPODům povinnost poskytovat pomoc rodičům, jejichž děti se ocitly vlivem nepříznivé situaci:

§ 12 odst. 2a) ZSPOD

Obecní úřad obce s rozšířenou působností je povinen poskytnout rodiči pomoc po umístění dítěte do zařízení pro výkon ústavní výchovy (§ 28) nebo do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (§ 42) **spočívající zejména v pomoci uspořádat rodinné poměry, které by umožnily návrat dítěte do rodiny, při řešení životní a sociální situace, včetně hmotné úrovně rodiny, v pomoci při spolupráci s orgány sociálního zabezpečení, krajskými pobočkami Úřadupráce a dalšími státními a jinými orgány**, a za tím účelem také zprostředkuje rodiči odbornou poradenskou pomoc.

V případě, že je dítě umístěno v ústavní výchově, stanoví ZSPOD za účelem zjištění, zda trvají důvody pro pobyt dítěte v ústavu, tyto povinnosti a práva, směřující k ochraně dětí umístěných v ústavním zařízení:

§ 29 ZSPOD

- 1) Obecní úřad obce s rozšířenou působností sleduje dodržování práv dítěte ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy, v domovech pro osoby se zdravotním postižením a v dětských domovech pro děti do 3 let věku a v obdobných ústavech (zařízeních), umožňují-li zvláštní právní předpisy, aby byly zřízeny právníckými nebo fyzickými osobami (dále jen „ústavní zařízení“); sleduje zejména rozvoj duševních a tělesných schopností dětí, zda trvají důvody pro pobyt dítěte v ústavním zařízení, zjišťuje, jak se vyvíjejí vztahy mezi dětmi a jejich rodiči. Obecní úřad obce s rozšířenou působností působí k tomu, aby byli v ústavním zařízení sourozenci umístěni společně.
- 2) Zaměstnanec obce s rozšířenou působností zařazený do obecního úřadu je povinen
 - a) nejméně jednou za 3 měsíce navštívit dítě, kterému byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova,
 - b) nejméně jednou za 3 měsíce navštívit rodiče dítěte, kterému byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova,

- c) navštívit dítě uvedené v § 10a odst. 1 bezodkladně poté, kdy se o něm dozví, a dále podle potřeb dítěte, a to na základě zvláštního oprávnění vydaného obecním úřadem obce s rozšířenou působností, v němž je uvedeno jméno, popřípadě jména a příjmení zaměstnance, titul, zaměstnavatel a vymezena činnost, kterou může tento zaměstnanec vykonávat.
- 3) Zaměstnanec obce s rozšířenou působností zařazený do obecního úřadu je oprávněn hovořit s dítětem bez přítomnosti dalších osob, zejména zaměstnanců ústavního zařízení, a má právo nahlížet do dokumentace, kterou ústavní zařízení o dítěti vede.
- 4) Zjistí-li zaměstnanec obce s rozšířenou působností zařazený do obecního úřadu, že ústavní zařízení porušilo povinnosti vyplývající z tohoto zákona nebo zvláštních právních předpisů, je povinen tuto skutečnost neprodleně oznámit obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností a zřizovateli tohoto ústavního zařízení, popřípadě orgánu, který je zřizovateli nadřízen, a soudu, který nařídil ústavní výchovu nebo uložil ochrannou výchovu; tím není dotčena povinnost vyplývající ze zvláštního právního předpisu.
- 5) Jestliže zaměstnanec obce s rozšířenou působností zařazený do obecního úřadu oznámil porušení povinnosti ústavním zařízením, sleduje příslušný obecní úřad obce s rozšířenou působností, zda došlo k odstranění zjištěných nedostatků, a působí k přijetí potřebných opatření vedoucích k nápravě.
- 6) Ústavní zařízení jsou povinna
- a) zajistit zaměstnanci obce s rozšířenou působností zařazenému do obecního úřadu obce s rozšířenou působností přístup do ústavního zařízení a poskytnout mu potřebné listiny, doklady nebo zprávy vztahující se k dítěti a jeho rodičům, pokud je ústavní zařízení má k dispozici,
 - b) umožnit styk zaměstnance obce s rozšířenou působností zařazeného do obecního úřadu obce s rozšířenou působností s dítětem, kterému byla nařizována ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova,
 - c) oznamovat neprodleně obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností děti, které přicházejí v úvahu jako vhodné k osvojení nebo ke svěření do pěstounské péče,
 - d) odeslat neprodleně písemné podání dítěte adresované soudu, obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností, jinému státnímu orgánu nebo pověřené osobě bez kontroly jeho obsahu,
 - e) vyžádat si písemný souhlas obecního úřadu obce s rozšířenou působností k pobytu dítěte podle § 30,

- f) informovat obecní úřad obce s rozšířenou působností o nadcházejícím propuštění dítěte z ústavního zařízení,
 - g) informovat obecní úřad obce s rozšířenou působností a soud, který dítěti nařídil ústavní výchovu nebo uložil ochrannou výchovu, o útěku dítěte z ústavního zařízení a o přemístění dítěte do jiného ústavního zařízení.
- 7) Ústavní zařízení uvedené v odstavci 1 může navštívit také zaměstnanec kraje zařazený do krajského úřadu nebo zaměstnanec státu zařazený k výkonu práce v ministerstvu. Pro zaměstnance kraje zařazeného do krajského úřadu nebo zaměstnance státu zařazeného k výkonu práce v ministerstvu platí obdobně odstavce 3 až 6 a pro povinnost mít zvláštní oprávnění k návštěvě ústavního zařízení platí obdobně odstavec 2. Oprávnění vydává, jde-li o zaměstnance kraje zařazeného do krajského úřadu, krajský úřad, a jde-li o zaměstnance státu zařazeného k výkonu práce v ministerstvu, ministerstvo.

Je však nutné konstatovat, že současná personální vybavenost OSPODů je nízká a pro účely těchto činností by ji bylo potřeba navýšit. Nadějí je poslední novela zákona z roku 2012 (zákon č. 401/2012 Sb.), která do povinností OSPODů zavádí povinnost realizovat za určitých podmínek případovou konferenci (viz kapitola „Případové konference“). Na základě modelu interdisciplinární spolupráce s rodinou může být část zátěže OSPODů „delegována“ na nestátní neziskový sektor.

Zásadní změnu také zákon zaznamenal po své novelizaci v roce 2012 (především zákonem č. 401/2012 Sb.) s účinností od 1. 1. 2013. Díky této novele zákon zaznamenal posun především k prevenci, neboť cílem transformace systému sociálně-právní ochrany dětí je především předcházení tomu, aby dítě bylo zbytečně odebráno do ústavu, a naopak aby zůstalo, pokud je to možné, ve svém přirozeném prostředí. Z tohoto důvodu myslí novela zákona především na prevenci odebrání dítěte do institucionální péče.

V tomto smyslu novelizace zákona reflektuje nedávné rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva v kauzách Česká republika versus Havelkovi a Wallovi v oblasti činnosti orgánů sociálně-právní ochrany dětí. Novela zároveň reaguje na nálezy Ústavního soudu v oblasti sociálně-právní ochrany dětí, na poznatky praxe včetně stížností občanů na postupy orgánů sociálně-právní ochrany dětí a na závěry nejnovějších výzkumů a analýz v oblasti systému péče o ohrožené děti a rodiny. Část navrhovaných změn zákona vyplývá z opatření vládního dokumentu „Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti na období 2009–2011“ (schválen usnesením vlády ČR č. 883 ze dne 13. července 2009).

Zákon zavádí některé zásadní změny, mezi které patří například nastavení pod-

mínek pro vytváření sítě služeb při práci s rodinami, stanovuje závazné postupy orgánů sociálně-právní ochrany dětí v oblasti a dalších účastníků systému (standardy kvality sociálně-právní ochrany dětí, vyhodnocení situace dítěte, institut sociální kurately). Zároveň podporuje proces deinstitucionalizace péče o děti a mládež tím, že zvyšuje podporu pěstounské péče a filosoficky upřednostňuje pěstounství a „komorní“ prostředí pro dítě před náhradní rodinnou péčí v ústavech.

Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi

Z výše uvedených norem je pro práci s ohroženou rodinou také klíčový zákon o sociálních službách č. 108/2006 Sb., § 65 sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi.

Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi **jsou terénní popřípadě ambulantní služby**, které jsou poskytovány rodině s dítětem, jehož vývoj je ohrožen v důsledku dopadů nepříznivé sociální situace, kterou rodiče nedokážou sami bez pomoci překonat, a u něhož existují další rizika ohrožení vývoje. Jejich výhodou je, že je lze poskytovat v přirozeném (bezpečném) prostředí klientů (rodiny), a lze tak lépe dosáhnout žádoucích změn ve fungování rodiny. Služby terénního typu jsou vhodné zejména do sociálně vyloučených lokalit, kde se přímou prací pomáhá dosáhnout toho, že děti nejsou odebrány do ústavních zařízení. Velmi však záleží na umu každého jednotlivého pracovníka, který by si měl získat důvěru rodiny, se kterou pracuje.

Sociálně aktivizační služby zahrnují tyto základní činnosti:

- 1) pomoc při uplatňování práv a oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí
- 2) výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti
- 3) zprostředkování kontaktu se společenským prostředím sociálně terapeutické činnosti

Pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí – pomoc rodičům s dítětem v obtížné sociální situaci k tomu, aby mohli fakticky využít své možnosti a práva, na která mají nárok, aby pochopili, co všechno je třeba k využití nároku doložit, aby se jim postupně práva a nároky propojovaly se zodpovědností za sebe sama i život ostatních členů rodiny a aby nebyli sami sobě překážkou k jejich využití.

Výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti – rodiče si v rámci těchto činností, prostřednictvím posílené motivace a praktického podporovaného nácviku, prohlubují dovednosti ve výchově dítěte, v nácviku rodičovského a partnerského chování,

ve vedení domácnosti atp. Jedná se zejména o vedení rozhovorů, jejichž prostřednictvím si rodiče osvojují některé konkrétní dovednosti (například porozumění projevům chování dítěte, podporu jeho celkového vývoje, zajišťování jeho potřeb, rozdělování pozornosti mezi více sourozenců) a jsou podporováni k reflexi změn. Zároveň jsou rodiče motivováni k hledání či udržení přiměřeného zaměstnání, pravidelným platbám za bydlení, inkaso, případně splátkovému kalendáři dlužných částek.

Může sem například patřit:

1. pracovní výchovná činnost s dětmi,
2. pracovní výchovná činnost s dospělými – podpora a nácvik rodičovského chování včetně vedení hospodaření a udržování domácnosti, podpora a nácvik sociálních kompetencí v jednání na úřadech, školách, školských zařízeních; přitom alespoň 70 % těchto činností je zajišťováno formou terénní služby,
3. nácvik a upevňování motorických, psychických a sociálních dovedností dítěte,
4. zajištění podmínek pro podporu vzdělávání dětí,
5. zajištění podmínek pro realizaci společensky přijatelných volnočasových aktivit.

Zprostředkování kontaktu se společenským prostředím – jedná se o činnosti, které podporují navazování dalších sociálních kontaktů. Může jít například o skupinové aktivity, jejichž cílem je podpora a naplnění individuálních potřeb, podpora uživatele v kontaktu s dalšími sociálními službami či podpora uživatele v kontaktu s jeho rodinou. Konkrétním příkladem může být služba doprovázení uživatele do školy, zaměstnání či k lékaři.

Sociálně terapeutické činnosti – jedná se o činnosti, které směřují k rozvoji nebo udržení osobních a sociálních schopností a dovedností podporujících sociální začleňování znevýhodněných osob.

Služba se snaží především o zplnomocňování rodiny tak, aby byla schopna si se stejným problémem, který řeší s pracovníkem, v budoucnu poradit sama.

Kapitola 2.
Případové konference

PŘÍPADOVÉ KONFERENCE

Pod pojmem případová konference si představujeme „strukturované setkání klienta a jeho blízkých osob s profesionály za účelem nalezení nejvhodnějšího řešení situace klienta (Matoušek, 2013).

Případové konference jako nástroj se začaly nejprve používat v sedmdesátých letech v USA, v České republice se poprvé objevily v devadesátých letech dvacátého století. Jejich využívání v oblasti práce s ohroženým dítětem vycházelo především z konceptu vnímání situace dítěte a jeho širšího sociálního okolí.

Škála klientů, v jejichž případech lze použít tento nástroj, je široká. Tyto nástroje se používají nejen v sociálních službách, ale také ve zdravotnictví a velmi často také k zajištění stabilizace klienta a jeho poměrů v multidisciplinárním měřítku. Své místo mají například při plánování rané péče, práce se seniory nebo během trestního řízení, kdy se případové konference mohou zúčastnit i policejní orgány (například v situacích domácího násilí, kdy není pochopitelně přítomen agresor).

Případové konference se častěji využívají v oblasti ambulantních či terénních služeb než v rámci služeb pobytových.

Výhody případových konferencí, které uvádí Matoušek (2013):

- efektivní plánování péče,
- lepší využívání dostupných zdrojů,
- zlepšení komunikace mezi účastníky (například v rámci koordinované péče),
- aktivizace klienta,
- zapojení rodiny klienta,
- setrvání klienta v jeho přirozeném prostředí,
- zachování nebo zlepšení kvality života klienta a jeho okolí.

Nejčastěji se případové konference realizují v oblasti řešení situace dítěte a jeho rodiny. Jsou nástrojem, který mohou využívat odborní pracovníci při stavech, kdy **je rodina ohrožena a dotýká se jí více problémů najednou**. Může se jednat například o nedostatečnou péči, hrozící odejmutí dítěte do ústavní péče nebo naopak návrat dítěte z ústavní péče do svého přirozeného prostředí. Obecně lze říci, že se případové konference využívají v případech, **kdy má dojít k zásadní změně v životě klienta** nebo rodiny.

Z pohledu typologie případové konference dělíme na dva druhy (Matoušek, 2013), **na tzv. úvodní případovou konferenci a následnou případovou konferenci**. Úvodní případová konference vždy zpravidla zhodnotí situaci klienta a navrhne řešení formou individuálního plánu (v oblasti sociálně-právní ochrany dětí to může být individuální plán

ochrany dítěte). Naopak následné případové konference již řeší a hodnotí naplňování přijatého plánu, případně jej revidují a přehodnocují dle aktuální situace klienta.

Případová konference by měla vyjadřovat nejen respekt a důvěru klienta ke všem zúčastněným aktérům (tj. odborníkům), ale také mezi samotnými odborníky navzájem. **Případová konference se tak stává jakýmsi lakmusovým papírkem interorganizační spolupráce v lokalitě či regionu.** Těmito kritériím by mělo odpovídat i místo případové konference. Mělo by se jednat o místnost, která je klidná a poskytuje pracovníkům i klientům bezpečnou atmosféru pro jednání.

Případová konference, která je rovněž jedním z nástrojů metody case managementu (viz kapitola Podpora ohrožené rodiny), je výrazem interdisciplinárního přístupu k řešení situace klienta (rodiny). Tvorba sítě je u rodin s mnoha problémy nezbytná. **Funkční síť pomoci ohroženým dětem a rodinám se vyznačuje těmito důležitými atributy** (Rozum a cit, 2011):

- Informovanost
- Návaznost
- Spolupráce
- Koordinace
- Efektivita
- Jednotnost postupu

Samotnými principy případové konference je vedle těchto atributů a síťování odborných subjektů také:

- **Zájem o dítě a individuální přístup** k jeho potřebám a aktuální situaci. Realizace případové konference pomáhá individuálnímu plánování při práci s klientem a jeho rodinou.
- **Objektivita**, která by měla být prevencí toho, že se aktéři případové konference vyhnou subjektivním soudům, které mohou být vytvořeny na základě zastaralých informací nebo individuálně orientovaného pohledu. Z tohoto úhlu je třeba maximální snaha o vnímání situace z mnoha různých pohledů.
- **Důvěrnost, diskrétnost a bezpečí** – atmosféra bezpečí je pro klienta během konání případové konference klíčová. S tím souvisí i ochrana osobních údajů či dalších informací, které mohou být pro klienta citlivé. Proto tyto informace měly být sdíleny jen s ohledem na jejich potřebnost. Samozřejmostí je také podpisem stvrzená mlčenlivost a informace o rodině jsou poskytovány jen se souhlasem klienta s výjimkou situací, které uvádí zákon.
- **Respekt a partnerství** – jsou vnímány a respektovány názory a postoje jiných subjektů.
- **Spolupráce, týmový přístup** – pomoc je koordinována jedním subjektem, přičemž spolupráce je navázána mezi všemi dostupnými zdroji pomoci, mezi sub-

jekty jsou díky metodě case managementu nastavena pravidla spolupráce. Nepracuje se jen s dítětem, ale také s jeho rodinou, jejíž „ozdravení“ je předpokladem pro zdárný vývoj dítěte.

- **Kontinuita péče** – pomoc a podpora je poskytována průběžně dle aktuálních potřeb dítěte a jeho rodiny, zdroje pomoci jsou schopny pružně reagovat na aktuální problémy rodiny (například ztrátu bydlení apod.)

V oblasti sociálně-právní ochrany dětí vykonávají případové konference jednak orgány sociálně-**právní ochrany dětí** (pokud je dítě ohroženo dle § 6 ZSPOD), ale také samy neziskové organizace, kde by však v případě ohrožení dítěte dle § 6 ZSPOD měl být klíčovým pracovníkem sociální pracovník OSPOD (neboť ten je zodpovědný za vedení případu ze zákona a současně je zodpovědný za vedení individuálního plánu ochrany dítěte).

Případová konference představuje metodu sociální práce, která nejen že znamená způsob projednání situace ohroženého dítěte a jeho rodiny, **ale také multi-disciplinární nástroj spolupráce při řešení případu ohroženého dítěte**, díky čemuž dojde k zapojení relevantních aktérů do jeho případu, například pomáhajících profesí nebo dalších zúčastněných subjektů a osob.

Z toho vyplývá i role subjektů během realizace sociálně-právní ochrany dítěte. Účast jednotlivých odborníků by měla být dobrovolná, tj. tato skutečnost vypovídá o principu rovnosti mezi jednotlivými organizacemi. **I když největší „moc“ v tomto smyslu má OSPOD**, je dobré v zájmu efektivní spolupráce praktikovat přístup respektující nejen klienta, ale také ostatní organizace. **Role OSPOD by měla být koordinační, nikoliv ryze autoritativní či nadřazená.**

ZSPOD o případových konferencích:

§ 14

- 1) Obecni úřad obce s rozšířenou působností podává za podmínek stanovených zvláštním právním předpisem návrh soudu
 - a) na rozhodnutí o splnění podmínky osvojení spočívající v tom, že rodiče neprojevuji zájem o své dítě,
 - b) na omezení nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti nebo pozastavení jejího výkonu,
 - c) na nařízení ústavní výchovy,
 - d) na prodloužení nebo zrušení ústavní výchovy,
 - e) na svěřeni dítěte do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, na prodloužení doby trvání tohoto svěřeni a na zrušení rozhodnutí o svěřeni dítěte do tohoto zařízení,
 - f) na svěřeni dítěte do pěstounské péče na přechodnou dobu a jeho zrušení,

- g) na nařízení výchovného opatření podle § 13a, na prodloužení doby trvání tohoto výchovného opatření nebo na jeho zrušení.
- 2) Obecní úřad obce s rozšířenou působností je povinen před podáním návrhu soudu podle odstavce 1, nebo byl-li návrh podán rodičem nebo jinou osobou odpovědnou za výchovu dítěte anebo státním zastupitelstvím podle zvláštního právního předpisu,
- a) projednat s rodiči nebo jinými osobami odpovědnými za výchovu dítěte důvody, pro které má dojít nebo došlo k podání návrhu soudu, poučit je srozumitelně a prokazatelně o jejich právech a povinnostech vyplývajících z rodičovské zodpovědnosti a důsledcích neplnění těchto povinností; to neplatí v případě, že rodič nebo jiná osoba odpovědná za výchovu dítěte je nezáživná, pro dlouhodobý pobyt v cizině nedosažitelná nebo pokud onemocněla chorobou, která znemožňuje takové projednání,
- b) v rámci případové konference předem projednat důvody podání návrhu podle odstavce 1 a zabývat se možnými způsoby jejich řešení; to neplatí, je-li zřejmé, že uspořádání případové konference by bylo nemožné nebo zjevně neúčelné,**
- c) uspořádat případovou konferenci v průběhu řízení soudu o svěřeni dítěte do náhradní péče, pokud nebyla uspořádána podle písmene b) již před zahájením tohoto řízení; ustanovení písmene b) věty za středníkem platí obdobně.**

Z pohledu SPOD je účast osob (tj. přizvaných odborníků) považována za jiný úkon v obecném zájmu, při kterém vzniká povinnost zaměstnavatele uvolnit zaměstnance k účasti na tomto jednání a zúčastněným stranám vzniká nárok na náhradu mzdy a ušlého výdělku podobně jako v případě komisi sociálně-právní ochrany dětí.

Dle výše uvedené části zákona je OSPOD povinen konat případovou konferenci vždy, když dochází nebo má dojít k omezení rodičovské zodpovědnosti, tj. před podáním návrhu soudu na některé z opatření (například návrh ústavní péče). Uspořádání případové konference také legislativně připadá v úvahu i v průběhu soudního řízení o svěřeni dítěte do náhradní péče. Z tohoto pohledu je patrný zájem legislativců předcházet institucionalizaci péče o dítě, neboť právě prostřednictvím případové konference dochází k hledání možných řešení a zdrojů vně i uvnitř rodiny.

Existují však i další „nelegislativní“, tj. obecné důvody, kdy případovou konferenci svolat:

- 1) Když se rodina ocitá v nesnázích a dochází ke kumulaci problémů v její životní situaci, která může například ohrožovat zdraví dětí, sociální status členů rodiny, **finanční a bytové podmínky**, závislost na návykových látkách, nemoc rodiče či vážné výchovné problémy.
- 2) Když se dítě ocitá v takové situaci, která vyžaduje umístění dítěte mimo rodinu – například při případech, kdy dochází k týrání dítěte (zde není vhodná přítomnost rodičů „agresorů“).
- 3) Když je dítě dlouhodobě umístěno mimo rodinu a je nutné průběžně vyhodnocovat a revidovat jeho umístění mimo jeho přirozené prostředí (může se například jednat o revizi nařízené ústavní výchovy).
- 4) V případech selhávajících mechanismů náhradní rodinné péče.
- 5) U zvláště komplikovaných případů, kdy pomoc přichází z různých zdrojů, ale na druhou stranu není efektivně využita, a poskytovaná péče není koordinována, čímž dochází například k dualitě úkolů klienta apod.
- 6) Pokud rodina příliš nespolupracuje a je potřebné zvýšit kvalitu jejího života.

Kdy naopak případové konference nekonat?

- Když klient nebo jeho zákonný zástupce nesouhlasí, odmítá spolupracovat, případně je agresivní.
- Když by účast klienta mohla ohrozit jeho zdravotní stav.
- Když klient nemá důvěru v odborníky, kteří by se měli zúčastnit případové konference.

Jaké jsou přínosy případové konference?

Z pohledu pracovníků OSPOD:

- Poskytuje možnost rychle a účinně reagovat na vzniklou situaci.
- Dochází k vytvoření operativní a podpůrné sítě, čímž dochází k aktivizaci potřebné pomoci.
- Dochází také k aktivizaci klienta, případně jeho rodiny, dochází k hledání vnitřních zdrojů podpory.
- Klíčovou výhodou je i skutečnost, že pracovník OSPOD získá na skutečnost pohled z mnoha perspektiv.
- Sociální pracovník SPOD získává představu o tom, jak se rodina, dítě chová v jiném prostředí a v interakci s jinými odborníky.
- Dochází ke strukturování práce s klientem (rodinou).
- Dochází k otevření prostoru pro reflexi vlastní práce a ověření správnosti vlastního postupu v interakci s jinými profesionály.
- Koordinování péče.

- Dochází ke snižování jednostranné odpovědnosti OSPOD.
- Zabraňuje subjektivnímu hodnocení ze strany OSPOD.

Z pohledu klienta:

- povzbuzení,
- motivace,
- tvorba nového potenciálu a zdrojů,
- zplnomocnění klienta a návrat k jeho odpovědnosti,
- víra ve změnu obtížné situace,
- pocit bezpečí, kontinuity a smysluplnosti,
- pocit sebedůvěry a vlastní hodnoty,
- prostor, ve kterém se klient (rodina) nemusí bát hovořit o svém problému, v němž se hledá řešení nikoliv konfrontačním způsobem, ale způsobem kooperačním,
- řešení situace,
- ochrana.

Všem zúčastněným:

- prostor k výměně nezbytných informací,
- sjednocení a vytvoření individuálního plánu péče,
- vyjasnění očekávání jednotlivých stran,
- sdílení,
- možnost konfrontace vlastní zkušenosti se zkušenostmi ostatních,
- nové pohledy, zkušenosti, znalosti,
- nová motivace pro práci,
- možnost koordinovat aktivity v souladu se zájmem dětí,
- otevřený a přístupný systém pomoci a podpory,
- pružné reakce na aktuální potřeby ohroženého dítěte a typ problému,
- potenciál pro kreativní hledání nových řešení,
- vyřešení více problémů najednou.

Klíčový pracovník, svolavatel, organizátor

Úlohou klíčového pracovníka je provádět klienta, případně rodinu celým procesem koordinované pomoci a podpory, přičemž pomáhá nalézt nevhodnější cestu služeb v rámci celého procesu.

Klíčový pracovník zodpovídá za vytvoření, aktualizaci a aplikaci individuálního plánu ochrany dítěte, přičemž na základě znalosti aktuálních potřeb dítěte a rodiny pomáhá volit vhodné a přiměřené aktivity. Pokud se klíčový pracovník rozhodne,

nemusí ani svolávat případovou konferenci, ale může zvolit jiné formy koordinované péče, tj. například jednání s ostatními subjekty odděleně nebo svolání rodinné konference, nebo uskutečnit pouze **případové setkání** (viz dále).

Případovou konferenci obvykle svolává klíčový pracovník, tj. většinou pracovník SPOD, který má odpovědnost za plnění individuálního plánu ochrany dítěte (případně mimo režim SPOD jiný klíčový pracovník, například z neziskové organizace). Případová konference se ale také může uskutečnit na **základě podnětu jiného člena týmu**, který to uzná za vhodné dle aktuální situace dítěte nebo jeho rodiny. **Takovou osobu označujeme jako svolavatele.**

S organizací případové konference může vypomoci další osoba, tzv. organizátor, který pomáhá se zajištěním místa, oslovením účastníků, přípravou podkladů, **oslovuje facilitátora** a vyhotovuje zápis z jednání.

Facilitátor

Velmi podstatným faktorem, který ovlivňuje výsledek případové konference (případně proces několika případových konferencí uskutečněných v čase), je osoba FACILITÁTORA.

Facilitátor je označení pro člověka, který zejména dbá na to, aby každý z členů případové konference měl dostatečný prostor k vyjádření a aby všichni členové týmu dospěli k jasnému výsledku. Úlohou facilitátora je tedy řídit a směřovat průběh jednání k tomu, aby se dospělo ke společnému cíli při práci s klientem a jeho rodinou.

Facilitátor má připravit pro celé jednání optimální podmínky, které budou bezpečné jednak pro klienta a jeho rodinu a jednak také pro členy zúčastněných subjektů. To není snadný úkol, a proto je důležité, aby taková osoba oplývala nestranností, schopností pružně reagovat na situaci. Facilitátor by neměl soudit, naopak by měl být profesně a emočně neangažovaný. **Facilitátor se nesoustřeďuje na případ dítěte a jeho rodiny, nýbrž na proces jednání jako takový!** Jeho nestrannost a neangažovanost posléze pomáhá všem zúčastněným, neboť ti se mohou více soustředit na podstatu řešeného případu.

- **Facilitátor pomáhá formulovat okruhy pro jednání**, přivádí skupinu zpět k tématu, pokud od něj odběhne, udílí a předává slovo, shrnuje, co bylo dosaženo, určuje přechod od jednoho tématu k druhému a dbá na to, aby byla dodržena struktura a časový harmonogram jednání.
- Zajišťuje, aby proces komunikace probíhal hladce, tj. zapojuje všechny účastníky do diskuse, dbá na to, aby se každému dostalo stejného prostoru a aby si představitelé subjektů navzájem neskákali do řeči. Vyjasňuje a objasňuje již řečené v zájmu srozumitelnosti.

- Z pohledu bezpečí jednání zajišťuje pohodlí pro klienta nebo jeho zástupce. Přijímá názory zúčastněných, ale nehodnotí je, zároveň vyžaduje respekt mezi účastníky navzájem, pokouší se tlumit emoce a předchází konfliktům.
- Zájmem facilitátora je také to, aby jednání v rámci případové konference mohlo dospět ke konkrétním závěrům. Proto účastníky povzbuzuje, získává souhlas se závěry, vše zaznamenává na flipchart a ověřuje přijetí souhlasu se závěry.

Dobry a kvalitni facilitator rozhodne nekritizuje nazory ostatnich, ani nezlehčuje jejich postoje a názory. Protože je facilitátor k samotnému případu nestranný, sám nenavrhuje vlastní postoje a nápady, které se týkají obsahové části jednání. Chybou facilitátora je i praxe, kdy facilitátor rozhoduje za skupinu nebo používá dlouhé komentáře.

Facilitace není lehkým úkolem. Obce mají možnost vyškolit k facilitaci své zaměstnance, případně si mohou „najmout“ externího facilitátora, kterého je možné uhradit ze státních příspěvků na sociálně- právní ochranu dětí. Ze stejného dotačního titulu je také možné například proškolit kolegu z OSPODu. Pokud se jedná o větší obec je **facilitátor téměř univerzálně použitelný,** neboť se zaměřuje pouze na proces jednání, nikoliv na jeho obsah. Proto je dobré zabývat se myšlenkou stálého facilitátora na obcích, který by mimo jiné mohl facilitovat i další jednání mimo sociálně-právní ochranu dětí (například spory mezi zaměstnanci apod.).

Účast na případových konferencích

Zapojení rodičů nebo jiných klíčových osob odpovědných za výchovu dítěte do případové konference je velmi důležité. **Okruh zapojených osob a subjektů do případové konference určuje klíčový pracovník, v oblasti sociálně-právní ochrany dětí je klíčovým pracovníkem sociální pracovník OSPOD.** V jiných případech, kdy rodina a její dítě není v režimu sociálně-právní ochrany (tj, definice ohroženého dítěte dle § 6 ZSPOD), může být klíčovou osobou i jiný pracovník – například NNO, **která řeší případ klienta (rodiny) na jeho zakázku a jde tak o preventivní práci s rodinou.**

Počet a podoba účastníků případové konference není vždy stejná, neboť i problémy, které se vážou k problémům dítěte a jeho rodiny, jsou odlišné. **Z tohoto důvodu platí pravidlo, že povaha a počet subjektů, které se případové konference účastní, odpovídá individuálním potřebám klienta.** Tým případové konference není stejný, ale mění se dle individuálních znaků a problémů, které klient potřebuje řešit. Při zvažování, kterého pracovníka a který subjekt je vhodné na jednání případové konference pozvat, **je důležité zvážit i skutečnost, zda má klient k organizaci či pracovníkovi pocit důvěry.** Pokud by tomu bylo naopak, klient se

nebude cítit během jednání bezpečně, což je předpokladem neúspěchu. Členy týmu případové konference **vybírá vždy klíčový pracovník** (tj. většinou pracovník OSPOD, je-li dítě evidováno dle § 6 ZSPOD). **Klíčový pracovník rovněž vyjednává s klientem o tom, kdo se má případové konference zúčastnit.**

Vhodnou platformou, ze které mohou být odborníci vybírání, jsou Komise pro sociálně-právní ochranu dětí, které mají, mimo jiné, ve své náplni práce zajištění projednání jednotlivých případů. V roli organizátora případových konferencí mohou orgánům SPOD také pomoci některé neziskové organizace, zejména ty, které mají s realizací případových konferencí zkušenosti.

Případové konference se vždy účastní:

- klient,
- klíčový pracovník,
- rodinní příslušníci klienta,
- profesionálové, kteří s klientem pracují,
- další profesionálové, kteří klientovi mohou nabídnout při řešení situace.

Při výběru subjektů, které se do případové konference zapojí, se hodnotí především fakt, kdo je s klientem (rodinou) v kontaktu, s kým již rodina spolupracovala a s kým naopak přichází spolupráce v úvahu. Při vyhodnocování obsazení případové konference je také důležité to, aby vytvořený tým zahrnoval komplexní a vyvážený pohled na situaci klienta.

V případě dítěte je vhodné vzít na případovou konferenci také někoho, kdo bude jeho podpůrnou osobou. Tuto osobu si určuje samotné dítě, neboť podpůrná osoba jej v průběhu celé případové konference podporuje a pomáhá vyslovovat a interpretovat jeho názory.

Neúčast klienta?

Mohou nastat situace, kdy si klient nepřeje zúčastnit jednání případové konference. V tomto případě nezbývá nic jiného, než názor respektovat (přestože OSPOD má právo klienta sankcionovat například pokutou, která je však z pohledu práce s klientem a jeho motivace naprosto kontraproduktivní). I když klient nebude na případové konferenci přítomen, měly by být zprostředkovány jeho názory a postoje. Klient proto může například svůj vzkaz nahrát nebo zaslat písemně, případně požádat jinou osobu, aby jej na případové konferenci prezentovala. Pokud není klient na jednání případové konference přítomen, je lepší využívat jako označení pro toto setkání termín případová komise (Matoušek, 2013).

Průběh případové konference

Samotné jednání případové konference zahajuje facilitátor nebo svolavatel, který představí účastníky a podá stručnou informaci o situaci a cílech setkání. K nim se vyjadřuje klient, rodina a následně prezentují svůj názor i ostatní členové týmu. V průběhu případové konference je třeba dodržovat rovnováhu v diskusi mezi klientem a zúčastněnými subjekty. Často je například nutné klienta a jeho rodinu podporovat, aby se diskuse účastnili. Jednání případové konference trvá průměrně 60–120 min v závislosti na možnostech klienta, jeho soustředění apod.

Součástí diskuse je také individuální plánování, které se ve formě individuálního plánu (v režimu sociálně-právní ochrany dětí jde o individuální plán ochrany dítěte), který v návaznosti na případové jednání obsahuje:

- kontakty na všechny účastníky,
- přehled potřeb klienta a přehled možností pro jejich naplnění,
- střednědobý plány klienta,
- krátkodobé cíle a priority,
- stanovené úkoly k naplnění krátkodobých cílů, včetně odpovědnosti za jejich plnění, konkrétní úkoly má vždy i klient,
- přehled rizik a možných reakcí na ně (tj. variantní plánování „co se stane když“),
- stanovení dalšího možného termínu případové konference.

Případové konference mohou mít také svá rizika, patří mezi ně například pouze formální účast klienta, zejména v případě klientů se sníženou schopností komunikovat. Z pohledu odborníků může hrozit až příliš dominantní vystupování některých profesionálů, kteří bývají v diskusi spontánnější a aktivnější, přičemž se mohou objevit tendence s klientem manipulovat. I proto velmi záleží na schopnostech facilitátora, který by měl diskusi „ohlídat tak“ aby byla vedena bezpečným a efektivním směrem pro všechny zúčastněné.

Jak na případové konference?

- Zajistit kvalitního facilitátora nebo proškolit pracovníka OSPOD.
- Zaměřovat síť služeb v regionu a zjistit případný potenciál.
- OSPODy mají zákonnou povinnost případové konference realizovat, prostředky na jejich realizaci mohou čerpat ze státní dotace na sociálně-právní ochranu dětí.
- Pracovníci OSPOD mohou také využít Manuál případových konferencí, který je ke stažení na webové adrese:

<http://www.mpsv.cz/files/clanky/13087/manual.pdf>

Kapitola 3.

Rodinné skupinové konference

RODINNÉ SKUPINOVÉ KONFERENCE

Rodinné skupinové konference (RSK) jsou možnou alternativou k případovým konferencím. Původní inspirací pro tento způsob řešení konfliktů a problémů je zvyklost Maorů, která se koncem 20. století rozšířila i mimo tuto komunitu.

Dnes je nástroj RSK populární po celém světě. V roce 2002 vznikla Evropská síť pro rodinné skupinové konference, přičemž jejich nejpropracovanější formu nalezne v Nizozemí, Velké Británii, Kanadě nebo také v USA a Austrálii (Matoušek, 2013). Svě využití nalezne RSK především při řešení situace ohrožených dětí a mládeže, **při přestoupení zákona nebo při řešení sousedských sporů**. V tomto smyslu RSK pomáhají nalézt rovnováhu mezi intervencí státu a kompetencemi rodiny. RSK rovněž **sledují a motivují rodinu k posilování jejich vzájemných vazeb v rovině posilování zodpovědnosti rodičů za chování dětí**. RSK však mohou dobře sloužit nejen k řešení deliktního chování mládeže a dětí. Pro samotnou rodinu mohou RSK znamenat nalezení vlastní „interní“ kompetence vedoucí k řešení obtížné životní situace. Vedle toho zapojují nejen rodinu samotnou, ale také širší okolí rodiny, tj. komunitu.

Definice RSK

RSK je shromážděním členů rodiny, případně dalších zainteresovaných osob, jež mohou přispět k řešení problému. Primárním zdrojem pro řešení problémové situace je však rodina sama. Jde de facto o přístup, který podporuje kompetence občanů řešit své problémy vlastními silami. Ti, kteří tento přístup propagují, si dávají za cíl, aby se do legislativy dostávala ustanovení, podle nichž by měl být východiskem pomoci lidem v obtížných situacích primárně plán vytvořený klientem, případně s pomocí rodiny nebo jiných lidí z blízkého okolí (Matoušek, 2013). Před tím, než bude tento plán vytvořen, by neměla být ze strany státu a neziskových organizací nabízena žádná pomoc.

Jednou z podstatných osobností RSK je koordinátor, který klade klientovi (rodině) otázku „Kdo je pro Vás důležitý?“, přičemž koordinátor postupně s klientem rozšiřuje seznam těchto pro klienta důležitých osob a probírá s ním očekávatelný přínos, které tyto osoby mohou vnést do RSK.

Co mají případové (PK) a rodinné skupinové konference (RSK) společného?

- Jedná se o společné osobní setkání k řešení situace konkrétního dítěte/rodiny s účastí členů rodiny a profesionálů, kteří s rodinou pracují nebo jí mohou nabídnout pomoc.
- Cílem je nalezení nejvhodnějšího řešení situace (Pazlarová, 2011).

V čem se liší?

- Případovou konferenci organizuje a její průběh řídí vždy profesionál.
- RSK organizuje a **vede nezávislý koordinátor**, který většinou není profesionálem z pomáhajících profesí (Pazlarová, 2011).
- Profesionálové se účastní celého průběhu PK, ale jen části RSK. Část RSK je určena pouze pro členy rodiny.
- Řešení na PK hledají a navrhují všichni účastníci, rodina se k návrhům vyjadřuje.
- Na RSK je rodina zdrojem řešení, které hledá a navrhuje.

Celkově lze říci, že role rodiny je u RSK výrazně posílena. **Profesionálové mají podpurnou roli (Pazlarová, 2011).**

Koordinátor RSK

Koordinátor RSK by měl být nezávislý a měl by v klientovi budit důvěru. Samotná příprava RSK je mnohem náročnější než je tomu u případových konferencí. Koordinátor RSK nemusí být profesionál s kvalifikací v pomáhajících profesích, neboť takto kvalifikovaný člověk může naopak „trpět“ přílišným sklonem zasahovat do případu a tím se i více angažovat, čímž může oslabovat potenciál rodiny řešit svou situaci vlastními silami. Přesto existují dvě následující pojetí koordinátora RSK ze zahraniční praxe (Pazlarová, 2011):

- 1) Koordinátorem je vyškolený laik, který se může pohybovat zcela mimo okruh pomáhajících profesí (může se například jednat o člověka, který má důvěru celé rodiny a je jejím blízkým přítelem). Tato rovina vychází z holandského modelu, kdy RSK nejsou a priori vnímány jako metoda sociální práce, ale jako přístup podporující občanskou angažovanost. RSK pomáhají rodinám, aby si pomohly samy, a vyhnuly se tak intervenci státu do svého soukromí. RSK v tomto pojetí posilují emancipaci rodin a zplnomocňují je k řešení vlastní situace.
- 2) Koordinátorem je profesionál z organizace, která se realizací RSK zabývá, ale jinak nemá na rodinu žádné napojení, tzn., že existuje druhé pojetí, které vnímá koordinátora jako odborníka pomáhajících profesí, který se však „před“ a „po“ konání RSK rodinou nezabývá.
- 3) V české praxi se objevuje i zkušenost, kdy koordinátorem je pracovník OSPOD, avšak zde je třeba vzít v úvahu obavu z podjatosti a nutnost vzájemného respektu mezi pracovníkem OSPOD (který by neměl vystupovat represivně) a rodinou.

Koordinátor musí být vyškolen před vlastním konáním RSK a také supervidován. Supervizor je koordinátorovi k dispozici na telefonu i během konání RSK. Například

v Nizozemí si klienti, případně i rodiny koordinátora objednávají přes centrálu, která jim vychází vstříc, přejí-li si jako koordinátora muže nebo naopak ženu, případně si rodina může vybrat, jakým jazykem má koordinátor hovořit. Tento program je v Nizozemí podporován státem a koordinátora platí stát.

Příprava RSK

Příprava RSK je mnohem náročnější než v případě případových konferencí. Těžiště veškerých činností závisí na koordinátorovi, který nejprve kontaktuje rodinu a vysvětlí jí, co je podstatou RSK. Spolu se členy rodiny vytvoří seznam účastníků, které rovněž kontaktuje a poskytne jim veškeré informace.

Dětem nebo mladistvému lze do RSK přizvat osobu, která mu bude v průběhu celého konání oporou, může to být blízký příbuzný nebo kamarád. Neměl by to být někdo, kdo následně rozhoduje o jeho situaci.

Na RSK mohou také přijít profesionálové, kteří si před jednáním RSK připraví informace pro rodinu, ve kterých uvedou svůj pohled na věc a uvedou, jaké jsou možné alternativy řešení spolu s tím, jaké důsledky jednotlivá řešení mohou mít. Orgány SPOD by měly dopředu říci, jaká řešení nejsou možná, spolu s vysvětlením důvodů (například určité cesty jsou nelegální nebo ohrožují dítě). V případě, že není možná účast některého z účastníků, je na místě zvážit alternativní účast například prostřednictvím videokonference (skypu) apod.

Při přípravě RSK je také klíčové místo jednání, které by mělo být bezpečným prostředím zejména pro rodinu, v tomto ohledu je také třeba brát v ohled kulturní a náboženské zvyklosti rodiny. RSK je možné uspořádat v domově rodiny nebo v klidné jednacím místnosti bez bariér. K posílení domácí atmosféry si rodina může přinést vlastní občerstvení, koordinátor by měl naopak zajistit například kávu nebo čaj (Pazlarová, 2011).

Průběh RSK

V průběhu RSK koordinátor představuje její účastníky, vysvětluje cíl společného setkání, podporuje bezpečnost prostředí a odstraňuje vzájemné překážky v komunikaci. V tomto smyslu někdy jedná s účastníky předběžně zvlášť, anebo souběžně během konání RSK. Před zahájením RSK je také úlohou koordinátora zrekapitulovat program spolu s informací, kdy poskytne účastníkům prostor pro dotazy.

RSK se skládá ze tří částí:

- a) **Informativní část** – v této části odborníci poskytnou rodině informace o tom, jak problémovou situaci rodiny vnímají oni, představí budoucí alternativy vývoje

a navrhnou způsob řešení celé situace. Rodina má možnost klást dotazy a „doptávat se“. V této části je také prostor pro stanovisko státních orgánů jako je OSPOD nebo PMS ČR.

- b) **Soukromá rodinná část** – během této části nejsou přítomni profesionálové ani koordinátor a rodině se ponechává soukromí, aby sama hledala a zvažovala cestu, kterou se vydá při řešení situace. Někdy může rodina profesionály do této části přizvat, avšak ti by neměli mít hlavní slovo, neboť hlavní tíha rozhodování spočívá na rodině.
- a) **Vytvoření plánu** – když rodina usoudí, že se na hlavních způsobech řešení usnesla, přizve do jednání zpět profesionály, kteří se posléze vyjadřují k navrhanému řešení a nabízí další nápady. Výstupem je společný plán postupu. Podstatné je, aby plán, který rodina vytvoří, nikdo nezpochyboval, pokud nehrozí ohrožení dítěte. Profesionálové v tomto směru fungují jen jako podpůrná struktura pro realizaci toho, na čem se rodina usnesla.

V průběhu celého procesu je klíčové, aby subjektem, který v hlavní fázi RSK hledá řešení, **byl samotný klient nebo samotná rodina**. Této hlavní části RSK může a nemusí být koordinátor přítomen. Pokud je to potřeba, koordinátor pomáhá sestavit rodině plán postupu, jehož naplnění kontroluje již rodina sama. Samotný plán má obsahovat doporučené postupy pro případ, kdy plánované akce nevyjdou (opět je na místě variantní plánování). V případě, že dojde k náhlé změně, může koordinátor zorganizovat novou RSK i během 24 hodin, například v situacích, když umírá jeden z členů rodiny (Matoušek, 2013).

RSK se mohou účastnit také děti nebo mládež páchající trestnou činností. V případě, že dojde k situaci, že budou na místě obavy z přítomnosti některého z členů, je vhodné vstup člena zajistit audiovizuálně v reálném čase nebo například ze záznamu. Doporučuje se sestavit okruh účastníků jen tak velký, jak je to možné. Výjimkou nejsou konference, kdy se RSK účastní i 30 a více účastníků. Běžný počet se pohybuje mezi 10 až 12 účastníky.

V tomto smyslu je na místě i otázka, jaký je vztah mezi koordinátorem a státním sektorem, neboť ne vždy dochází k ideální spolupráci. Týká se to především snahy koordinátora zpomalovat, brzdit státní intervenci a „nátlak“ profesionálů. Pokud plán rodiny (klienta) celkově nevyjde, doporučuje se postupovat tradičním způsobem (intervence státních organizací, NNO apod.).

Tímto způsobem probíhají RSK v Nizozemí. V České republice je však situace odlišná. RSK není součástí legislativy, okrajově je zmíněna v některých doporučeních MPSV.¹⁵ Intervence ze strany OSPOD je vymezena v zákoně a není tedy možné ani

¹⁵ Například metodické doporučení MPSV k případovým konferencím.

v situaci, kdy je rodina ohrožená, nejdříve použít tento „rodinu zplnomocňující“ nástroj a teprve poté zvážit intervenci ze strany státu.

Nicméně také dnes v některých oblastech České republiky dochází k realizaci RSK, a to i za situace, kdy je koordinátorem RSK pracovník OSPOD. **Následující soubor otázek a odpovědí přibližuje základní otázky realizace RSK v praxi u jednoho z pracovišť OSPOD v ČR:**

V české republice vznikly k realizaci rodinných konferencí metodické materiály, které vytvořily neziskové organizace Amalthea o. s. a Člověk hledá člověka o. s.¹⁶

Jak vnímat rodinu z pohledu RSK?

Není důležité, zda rodina vznikla na základě biologických vazeb nebo na základě právního vztahu či jinak. Důležité je, že pro rodinné setkání kontaktujeme ty rodinné příslušníky, od kterých můžeme očekávat pomoc pro rodinu v řešení problémů, nebo naopak jsou problematičtí a činí překážky.

Proč zvolit při práci s rodinou RSK?

RSK je vhodná cesta ke zplnomocnění rodiny. Pokud řešení vychází z rodiny samotné, je větší pravděpodobnost, že její členové budou mít zájem na změně a budou se snažit naplnit své dohodnuté závazky.

V jakých situacích přistoupit k RSK?

- **Pokud je možnost vyhnout se represivnímu opatření.**
- **Když se rodina ocitla v nesnázích v důsledku finančních a bytových problémů, nemoci rodiče, výchovných problémů dítěte a širší rodina má zájem na spolupráci při řešení situace rodiny/dítěte.**
- Když se dítě ocitá v takové situaci, která vyžaduje umístění mimo rodinu, a rodina je ochotná spolupracovat na hledání řešení vhodného náhradního výchovného prostředí dítěte.
- V případě zanedbání péče o dítě.
- Pokud nastanou porozvodové neshody a řeší se kontakt s druhým rodičem, střídavá péče rodičů.

Kdy to není vhodné?

- Rodina odmítá zapojení ostatních členů do řešení.
- Rodina odmítá podílet se na řešení problémů.

¹⁶ Více na <http://www.clovekhledacloveka.cz/> nebo <http://www.amalthea.pardubice.cz/>

- Některá osoba se projevuje agresivně nebo je ovlivněna závažnou duševní poruchou.
- V době probíhajícího trestního řízení, kdy obětí je dítě.

Co motivuje rodinu ke spolupráci v rámci širší rodiny?

- často zvědavost, touha být u toho, nepřijít o to, co se bude dít
- zájem promluvit, vyjádřit svůj názor, poskytnout pomoc s hledáním řešení
- být vyslyšen, dosáhnout u ostatních porozumění situaci rodiny/dítěte

S jakými obtížemi se můžeme při RSK setkat?

- Problém jsou emoce.
- Vhodné je respektovat, když některý člen jednací místnost opustí, zpravidla se po určité době vrátí.

Jaké jsou výhody RSK?

- Na jednom místě v jeden okamžik mají členové rodiny stejné informace. Snižuje se manipulace s informacemi, případně nepochopení interpretace.
- Rodina má možnost společně přemýšlet nad řešením a nechat si vše vysvětlit.
- RSK je často po dlouhé době místem, kde se v bezpečném prostředí členové rodiny společně sešli a hledají řešení pro stejnou věc, pro dítě, které mají všichni rádi. To i přes názorové rozdíly všechny spojuje a opravdu mají snahu najít způsob řešení.
- Komunikace se v rámci rodiny následně dostává do stadia ...to jsme nevěděli, co bychom pro to mohli udělat? ... navrhuje toto..., ... takhle nám to nikdo neřekl, to bychom udělali..., to bychom mohli pomoci... Lidi spolu prostě málo mluví a někdy postačí dát jim prostor.
- RSK efektivně otupuje „rodinné našeptávače“.

Přinášejí RSK očekávané výsledky?

- Je nutné si při pořádání RSK stanovit reálné cíle. Zpravidla máme povědomí o možnostech rodiny, členech širší rodiny, neboť před svoláním RSK s každým osobně jednáme.
- Úspěchem je vždy už to, že spolu členové rodiny mluvili a hledali řešení. Máme vždy snahu o objektivní pohled na situaci dítěte, tak aby rodina dostatečně zvážila svoje možnosti a schopnosti.
- Posouzení vlastních zdrojů a možnost jejich následného využití je splněním cíle.

Kde RSK uskutečnit?

- Osvědčila se jednací místnost, kde je možné uspořádat sezení rodiny s malým občerstvením a jednání není rušeno např. telefonáty, dalšími klienty apod.
- Uspořádání místnosti volíme podle projednávané problematiky a počtu účastníků. Pozitivně je rodinami přijímáno sezení v kruhu bez stolů. Toto sezení má svoji atmosféru, dává určitou rovnost všem zúčastněným a možnost posadit se, vedle koho se cítí dobře. Takové uspořádání také působí méně formálně.

Jaký čas je potřebný pro jednání?

- zahájení RSK cca 10 minut
- společná diskuse, předávání informací 45-60 minut,
- soukromá rodinná porada přibližně 60 minut,
- schválení plánu 30 minut,
- zhodnocení setkání, závěr 10 minut.

Kdo je koordinátor RSK a kdo je klíčový pracovník?

- V současné době obě tyto role zastává stejná osoba - jeden pracovník OSPOD, což není vždy optimální řešení.
- V obtížnějších a složitějších případech se osvědčilo, že klíčový pracovník, tedy pracovník OSPOD, který s rodinou pracuje, není zároveň ten, který RSK řídí a facilituje.

Proč nevyužíváte nezávislou nestrannou osobu v procesu RSK stojící mimo OSPOD?

- Nikoho takového dosud nemáme.
- Spolupráce v rámci jedné organizace umožňuje užší spolupráci.
- Důležitá je i vzájemná důvěra mezi koordinátorem a OSPOD. Připouštím, že by rodina mohla naopak mít o koordinátorovi pochybnosti z podjatosti. Je nutné pro řádný průběh RSK dbát na vzájemný respekt a důvěru účastníků. Všichni by měli znát podrobnosti o situaci dítěte a zamýšlené kroky by měly být dostatečně vysvětleny.

Účast dítěte na RSK?

- Ano – rozsah účasti podle rozumové vyspělosti a schopností porozumět projednávanému.
- Respektovat, pokud dítě samo odmítne, zprostředkovat jeho názor (děti

od staršího školního věku zpravidla zájem účastnit se RSK mají a chtějí být přítomny).

- Účast mladších dětí může být určitou korekcí chování dospělých před dítětem, což může být přínosné jak pro motivaci zúčastněných hledat vhodné řešení, tak chovat se „slušně“.
- Dítě může být přítomno také jen na úvodní část nebo závěr (daří se nám zajistit hlídání).

Proč pořádat RSK?

- V konečném důsledku to paradoxně ušetří čas a práci sociálnímu pracovníkovi, naváže se spolupráce s rodinou, která přebírá zodpovědnost za situaci dítěte a pasivně nevyčkává, co doprovázející organizace, OSPOD či jiné instituce „vymyslí“ - taková řešení často nemají příliš šanci na úspěch.
- Rodina vnímá sociálního pracovníka OSPOD více jako partnera při hledání řešení než jako represivní složku.

Kapitola 4.

Kriminalita mládeže – nástroje a možnosti obce při spolupráci s justicí

KRIMINALITA MLÁDEŽE – NÁSTROJE A MOŽNOSTI OBCE PŘI SPOLUPRÁCI S JUSTICIÍ

Pro sociálně vyloučené lokality jsou vedle kriminality dospělých obecně potřebné nástroje, které slouží k účinné prevenci a restorativnímu přístupu při řešení kriminality mládeže. Restorativní princip představuje nápravu vztahů mezi poškozeným či komunitou a pachatelem trestné činnosti.¹⁷ Zkušenosti ze zahraničí ukazují, že velmi vhodným nástrojem, jak „sankcionovat“ mladistvého a při tom mu ukázat správnou cestu v mezích zákona, jsou probační programy pro mládež. Obdobný, nejen sankční, ale také výchovný účinek mají obecně prospěšné práce. Česká republika má s tímto nástrojem dlouhodobé zkušenosti.

Cílem této části je představit nástroje sankcionování mladistvých s důrazem na restorativní a terapeutický princip obsažený v příslušné legislativě.

Obecně lze konstatovat, že zákonodárce poskytl v Zákonu o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů č. 213/2003 Sb. (ZSM) možnost variabilně reagovat na kriminalitu mládeže.

Jmenovaný zákon rozlišuje v první řadě druhy opatření, která jsou mladistvým ukládána, ale rovněž rozdílnou terminologií, jež odlišuje dospělého pachatele trestného činu od dětí a mladistvých:

Mladistvým se dle ZSM, označuje osoba, která v době spáchání provinění dovršila patnáctý a nepřekročila osmnáctý rok života.

Mládeží se dle ZSM označují děti a mladiství, avšak osoba, která je mladší 15 let, je zákonem ZSM označena jako **dítě mladší patnácti let**.

Provinění je specifické označení trestného činu dle jazyka ZSM.

Opatření je ve slovníku ZSM označením pro sankci.

Trestná činnost mládeže se v mnoha ohledech liší od trestné činnosti dospělých. Její charakter určuje stupeň psychického a somatického vývoje či vlastnosti prostředí a osobní zkušenosti. Nejčastěji mládež páchá trestnou činnost ve skupinách, často pod vlivem „momentální situace“, kdy převládají emocionální motivace nad racionálními. Stejně jako u dospělých, u dětí a mladistvých je klíčovým problémem souvisejícím s trestnou činností užívání alkoholu či návykových látek, které zvyšují agresivitu chování. Samotná trestná činnost mladistvých je ve většině případů nedokonale připravena, o čemž vypovídá skutečnost, že obvykle chybí prvek plánování deliktu. Trestná činnost je totiž velmi silně emocionální.¹⁸

¹⁷ O principech tzv. restorativní justice více na www.pmscr.cz

¹⁸ Návrh systémového přístupu k péči o dětské delikventy, MVČR, dostupné na <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/bezpecnost/delikventi.html>

Výzkumy, které byly v oblasti kriminologie realizovány, ukazují, že pachatelé trestné činnosti mají celou řadu společných sociálních charakteristik a společných „zkušeností“, jimiž je ovlivněn jejich vývoj. K základním charakteristikám, které ovlivňují „kriminální kariéru“, patří dysfunkční rodiny, změna vztahů v rodinách v dětství a době dospívání. Důležitým faktorem ovlivňujícím vývoj mladistvého nebo dítěte je umístění v ústavním zařízení, problémy se školní docházkou, nízký sociální status, sociální a kulturní vyloučení, absence struktury volného času, jenž je tráven především s vrstevníky mimo rodinné prostředí, poruchy chování, snížený intelekt, alkoholová či drogová závislost či socializace podporující extremistické postoje.

Nezanedbatelný vliv na mládež mají také masová média, zvláště pak televizní pořady, které obsahují spojení násilí a zábavy. Mimo realitu vznikají idoly mládeže, které vytvářejí nerealistické představy za hranicí normality a leckdy i zákona. Vliv se zvětšuje tím více, čím více selhává přirozené prostředí mladistvého – rodina (Matoušek, 2013).

Zákon ZSM rozděluje tři typy opatření, která se na mladistvé vztahují:

1. Výchovná opatření:

- a) Dohled probačního úředníka
- b) Probační program
- c) Výchovné povinnosti
- d) Výchovná omezení
- e) Napomenutí s výstrahou

2. Ochranná opatření:

- a) Ochranné léčení
- b) Zabezpečovací detence
- c) Ochranná výchova

3. Trestní opatření:

- a) Obecně prospěšné práce
- b) Peněžitě opatření
- c) Peněžitě opatření s podmíněným odkladem výkonu
- d) Domácí vězení
- e) Zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce
- f) Podmíněné odsouzení a podmíněné odsouzení s dohledem
- g) Odnětí svobody nepodmíněně

Výchovná opatření

Výchovná opatření jsou podstatnou součástí trestní justice v oblasti mládeže, neboť nejlépe odrážejí rozdíl mezi sankčním přístupem k dospělým a k mladistvým. Účelem výchovných opatření není mladistvého a **priori trestat, ale výchova**

a ochrana mladistvého před dalším negativním vývojem jeho budoucího života. Z tohoto důvodu nehraje v rámci výchovných opatření sankční aspekt hlavní roli, ale je spíše zmírněn a doplňován výrazným výchovným efektem.

Výchovná opatření, na rozdíl od opatření trestních a ochranných, lze využívat již v průběhu trestního řízení, avšak pouze se souhlasem mladistvého, kterému se výchovné opatření ukládá.¹⁹ Důvodem je především skutečnost, že v průběhu celého řízení platí princip presumpce nevinny. Je-li však ve věci mladistvého pravomocně rozhodnuto, **zákon nevyžaduje** souhlas mladistvého s uložením výchovného opatření s výjimkou uložení probačního programu, kdy je souhlas vyžadován vždy.

Dohled probačního úředníka

Dohledem probačního úředníka se rozumí především pravidelná spolupráce klienta a probačního úředníka. Pod spoluprací s probačním úředníkem si vedle kontroly povinností můžeme představit i pomoc a zejména pozitivní vedení mladistvého a vytvoření pozitivních předpokladů pro jeho život. Dohled probačního úředníka může být také využit jako náhrada vazby. Nicméně v případě využití tohoto opatření u mladistvého je dohled vnímán spíše jako prostor pro dlouhodobé působení na klienta.

V případě dohledu ukotvuje ZSVM povinnost klienta spolupracovat s probačním úředníkem způsobem, který mu probační úředník stanoví na základě stanoveného probačního plánu dohledu.²⁰ I zde je tedy součástí práce s klientem individuální plánování, v tomto případě i s ohledem na provinění poškozeného, tj. v restorativním rámci. V každém konkrétním případě probační úředník vypracuje plán výkonu probačního dohledu, který odpovídá okolnostem spáchaného provinění, osobnosti mladistvého, jeho rodinnému a sociálnímu zázemí.

Můžeme tedy konstatovat, že probační program je třeba vždy přizpůsobit individuálním potřebám a schopnostem klienta, což je nezbytné pro naplnění účelu výchovného opatření na klienta.

Trestná činnost mladistvých je různorodá. Existují různé příčiny a okolnosti, které vedly mladistvého ke spáchání přečinu – může jít o různé osobnosti mladistvých, odlišné sociální zázemí či různorodé rodinné prostředí. Program probačního dohledu musí proto tato specifika obsahovat, a není proto možné vytvářet jakýsi druh všeobecného programu probačního dohledu bez ohledu na individuální potřeby klienta.

¹⁹ § 15 odst. 3 ZSM

²⁰ § 16 odst. 3 písm. a) ZSM

Uložení výchovného opatření dohledu probačního úředníka je možné nejdéle na dobu současně stanovené doby podmíněného odsouzení nebo podmíněného odkladu peněžitého opatření. Je-li výchovné opatření dohled probačního úředníka ukládáno samostatně, je možné jej uložit na dobu maximálně tří let.

Více na:

https://www.pmscr.cz/images/clanky/PMS_letak_ng_DETI_cz.pdf

– dohled probačního úředníka na děti

https://www.pmscr.cz/images/clanky/PMS_letak_ng_MLADEZ_cz.pdf

– dohled probačního úředníka na mladistvé

Probační program

Pojem *probační program* je obsažen v zákoně o soudnictví ve věci mládeže, kterým se řídí soudy pro mládež při řešení výchovného problému nebo trestné činnosti způsobené mladistvým dítětem mladším 15 let.

Zákon o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (ZSM) stanoví, že probačním programem je:

„...zejména program sociálního výcviku, psychologického poradenství, terapeutický program, program zahrnující obecně prospěšnou činnost, vzdělávací, doškolovací, rekvalifikační nebo jiný vhodný program k rozvíjení sociálních dovedností a osobnosti mladistvého, a to s různým režimem omezení v běžném způsobu života, který směřuje k tomu, aby se mladistvý vyhnul chování, které by bylo v rozporu se zákonem, a k podpoře jeho vhodného sociálního zázemí a k urovnání vztahů mezi ním a poškozeným.“²¹

Probační program může být mladistvému uložen soudem pro mládež v řízení před soudem, ale také v rámci přípravného řízení, kdy probační program může ukládat státní zástupce. Je velmi důležité, aby uložený probační program odpovídal možnostem mladistvého, a při jeho uložení je dle zmiňovaného zákona třeba klást důraz na to, aby probační program odpovídal jeho potřebám a zároveň zohlednil zájmy společnosti. Klíčovým požadavkem, který vychází ze zákona, je, aby se mladistvý seznámil s druhem uloženého probačního programu a také s jeho obsahem. Zákon rovněž vyžaduje souhlas mladistvého s uložením probačního programu (mladistvý i po zapojení do probačního programu může svůj souhlas se zapojením do programu odvolat).

²¹ zákon č. 218/2003 Sb., § 17 odst. 1

Klíčovou roli při ukládání probačního programu jak ze strany soudu pro mládež, tak i ze strany státního zástupce, hraje Probační a mediační služba ČR, respektive probační úředník. Rolí probačního úředníka je předjednat a mapovat možnosti výkonu probačního programu pro jeho případné uložení a také dohlížet na řádný výkon jeho plnění.

Mnoho probačních programů je spojeno i s jinými opatřeními, která omezují běžný způsob života mladistvého (může se například jednat o dohled probačního úředníka nebo povinnost zdržet se nějakého typu chování). Důležité je, aby probační program měl na mladistvého pozitivní efekt tak, aby se do budoucna vyhnul páchání trestné činnosti. Výhodou probačního programu je to, že jej lze použít po celou dobu trvání trestního řízení (včetně přípravného řízení – tj. v době před vynesením rozsudku). Cílem je, aby probační program na mladistvého zapůsobil dostatečně tak, aby omezoval jeho budoucí recidivu. Výhodou probačního programu **není v podstatě jen sankce samotná**, ale také pomoc a doprovázení procesem znovu získávání důvěry a obnovy vztahu mezi mladistvým a společností (případně komunitou).

Zákon o soudnictví ve věci mládeže neumožňuje uložení probačního programu dětem mladším patnácti let.²² Přesto i pro děti mladší patnácti let existuje jakási obdoba probačního programu. Jedná se o ustanovení v ZSMV § 18 písm. 1 g) – to hovoří o výchovné povinnosti, která ukládá dítěti mladšímu patnácti let povinnost podrobit se:

... vhodnému programu sociálního výcviku, psychologickému poradenství, terapeutickému programu, vzdělávacímu, doškolovacímu, rekvalifikačnímu nebo jinému vhodnému programu k rozvíjení sociálních dovedností a osobnosti mladistvého, který není probačním programem.“

Tyto typy programů mohou být de facto obsahově stejné jako probační programy dle § 17 ZSMV, nicméně k jejich realizaci není potřeba **akreditace** ze strany Ministerstva spravedlnosti ČR.

Akreditace ze strany Ministerstva spravedlnosti ČR (dále jen MSp) je zákonným předpokladem pro kvalitativní nastavení probačního programu, ale také pro jeho uložení a realizaci.²³ Rozhodnutí o akreditaci je také podmínkou pro zařazení probačního programu do speciálního seznamu, vedeného MSp. Svou akreditací se

²² Zákon o soudnictví ve věcech mládeže rozlišuje mezi mladistvým, tj. osobou starší patnácti let, která nedovršila osmnácti let věku, a osobou mladší patnácti let, která je zákonem označována jako dítě.

²³ § 17 odst. 1, věta druhá ZSM

probační programy odlišují od jiných programů, které jsou ukládány v rámci výchovných povinností dle § 18 písm. f) a g) ZSM, kde ustanovení § 18 záměnu výslovně vylučuje (program, který není probačním programem).

K posouzení konkrétního probačního programu slouží Metodika hodnocení kvality probačních programů MSp. Smyslem tohoto akreditačního řízení je posouzení probačních programů dle průkazných ukazatelů. Jednotlivé standardy kvality popisují důležité vlastnosti kvalitního programu a také kvalitního poskytovatele probačního programu (může se jednat o organizace nebo o fyzické osoby). K jednotlivým standardům jsou také přiřazována měřitelná a ověřitelná kritéria (Rozum, 2011).

Standardy jsou rozděleny do tří oblastí, které odpovídají sledovaným aspektům posuzovaných poskytovatelů:

- proces poskytování služby,
- personální zajištění,
- požadavky na ekonomické a materiální zabezpečení.

Žádosti o udělení akreditace se podávají na PMS ČR (Probační a mediační služba ČR), oddělení pro koncepční, analytické a metodické činnosti. Akreditační řízení probíhá ve třech stupních. V prvním stupni dochází k vyhodnocení formálních náležitostí zaslané žádosti, ve druhém posléze k postoupení zkontrolované žádosti do rukou expertů – odborníků, kteří jsou jmenováni ředitelem PMS. Na uvedený materiál následně experti vypracovávají oponentský posudek, ve kterém ohodnotí obsahovou kvalitu programu. Součástí takové analýzy je rozbor teoretických východisek a principů práce s mladistvými, ale také plnění provozních, personálních a procedurálních standardů. Posudek zpracovává tříčlenná expertní komise, jež je složena ze dvou externích expertů a jednoho interního pracovníka PMS. Součástí akreditace je také cca 45 minut trvající řízený rozhovor zaměřený na doplnění problematických skutečností či otázek. Žadatel také prezentuje model práce s mladistvým pachatelem v rámci jeho programu.

V rámci třetího stupně akreditačního řízení dochází k projednání závěrů expertní komise z druhého stupně Akreditační komisí MSp (dále jen AK), která byla jmenována ministrem spravedlnosti. AK zpracuje svá doporučení o udělení či neudělení akreditace jednotlivým probačním programům, které předloží ministru spravedlnosti. Akreditace je udělena na tři roky, tj. jako tzv. řádná akreditace, nebo jako akreditace s podmínkou s platností na jeden rok. Po odstranění nedostatků AK znovu probační program posoudí. (Rozum, 2011)

Finanční prostředky ze státního rozpočtu jsou poskytovány pouze programům, které mají akreditaci, přičemž preferovány jsou takové programy, které zohledňují aktuální potřeby mladistvých v regionu a přispívají ke snížení rizika recidivy.

Chcete, aby se ve Vašem regionu realizoval probační program, který by odpovídal potřebám obce?

- 1) Kontaktujte místně příslušené středisko PMS. Středisko se nachází v každém soudním okrese, který je podobný bývalým okresům, jež byly zrušeny v 90. letech. Kontakty na jednotlivá střediska můžete nalézt také zde:

<https://www.pmscr.cz/kontakty/>

Každé středisko má svého vedoucího, kraj posléze regionálního vedoucího, na které se můžete obrátit.

- 2) Před jednáním s vedoucím střediska si vyjasněte svá očekávání a specifika, která byste od probačních programů očekávali. Je možné, že takový program již existuje a vy o něm nevíte.
- 3) Pokud žádný probační program ve Vašem regionu neexistuje, nebo pokud nespĺňuje Vaše očekávání, obraťte se na neziskové organizace ve svém regionu (například prostřednictvím komunitního plánování), případně se obraťte na neziskové organizace s celostátní působností, které probační programy realizují.

Přehled probačních programů akreditovaných MSp můžete nalézt zde:

<http://portal.justice.cz/Justice2/MS/ms.aspx?j=33&o=23&k=5887>

Výchovné povinnosti

Účelem výchovného opatření dle § 18 ZSM je spíše jakýsi příkaz k řádnému chování mladistvého. Podstatou výchovných povinností je ochrana mladistvého před škodlivými vlivy, nasměrování k řádnému životu a uplatnění ve společnosti spolu s odstraněním konfliktních stavů, které vycházejí ze spáchaného provinění.

Na rozdíl např. od dohledu probačního úředníka nemá výchovná povinnost zákonem uloženou maximální dobu trvání. Může proto trvat až do zletilosti mladistvého.

Zákon ZSM v tomto případě ukládá, že:²⁴

- 1) Soud pro mládež a v přípravném řízení státní zástupce může mladistvému uložit výchovnou povinnost, kterou stanoví, aby zejména:
 - a) bydlel s rodičem nebo jiným dospělým, který je odpovědný za jeho výchovu,
 - b) jednorázově nebo ve splátkách zaplatil přiměřenou peněžitou částku, kterou zároveň určí, na peněžitou pomoc obětem trestné činnosti poskytovanou podle zvláštního zákona,
 - c) vykonal bezplatně ve volném čase společensky prospěšnou činnost určitého druhu,
 - d) usiloval o vyrovnání s poškozeným,
 - e) nahradil podle svých sil škodu způsobenou proviněním, anebo jinak přispěl k odstranění následku provinění,
 - f) podrobil se léčení závislosti na návykových látkách, které není ochranným léčením nebo zabezpečovací detencí podle trestního zákoníku,
 - g) podrobil se ve svém volném čase vhodnému programu sociálního výcviku, psychologickému poradenství, terapeutickému programu, vzdělávacímu, doškolovacímu, rekvalifikačnímu nebo jinému vhodnému programu k rozvíjení sociálních dovedností a osobnosti mladistvého, který není probačním programem.

Výchovná omezení

Soud pro mládež a v přípravném řízení státní zástupce může mladistvému uložit výchovné omezení, kterým stanoví, aby zejména:²⁵

- a) nenavštěvoval určité akce, zařízení nebo jiné pro mladistvého nevhodné prostředí,
- b) nestýkal se s určitými osobami,
- c) nezdržoval se na určitém místě,
- d) nepřechovával předměty, které by mohly sloužit k páčání dalších provinění,
- e) neužíval návykové látky,
- f) neúčastnil se hazardních her, sázek a hraní na výherních hracích přístrojích,
- g) neměnil bez předchozího ohlášení probačnímu úředníkovi místo svého pobytu,
- h) neměnil bez předchozího oznámení probačnímu úředníkovi bezdůvodně svoje zaměstnání.

²⁴ §18 odst. 1 ZSM

²⁵ §19 odst. 1 ZSM

Soud při ukládání výchovného omezení může uložit více omezení vedle sebe, nicméně jejich uložení nesmí narušit výchovu mladistvého a jeho přípravu na zaměstnání. Jedná se o ty případy, kdy by uložený zákaz ve formě některých výchovných omezení znemožňoval mladistvému povinnou školní docházku.

Některá výchovná omezení jsou svým obsahem podobná trestním opatřením. Jedná se například o povinnost nepřechovávat předměty, které by mohly sloužit k páčání dalších provinění,²⁶ která se podobá trestnímu opatření propadnutí věci.²⁷ Tyto případy mohou být proto vnímány jako jakýsi předstupeň před uložením přísnější sankce. Patrné je to například u omezení, které zakazuje návštěvu určitých akcí a zařízení, která jsou nevhodná pro mladistvého. Je zde určitá analogie na trestní opatření zakazující návštěvu sportovních, kulturních a jiných společenských akcí. Pokud však provinění není tak závažné, soud může reagovat „lehčí“ formou, tj. místo trestního opatření může uložit výchovné omezení.

Na plnění výchovného opatření dbá opět probační úředník, který by měl mladistvého kontrolovat nejen prostřednictvím individuálních konzultací, ale také prostřednictvím terénních šetření ve škole či zaměstnání.

Napomenutí s výstrahou

Napomenutí s výstrahou dle zákona ZSVM spočívá v tom, že soud důrazně vytkne mladistvému v přítomnosti zákonných zástupců protiprávnost jeho činu, a upozorní ho na konkrétní důsledky, které z jeho jednání mohou vyplývat v případě, že opakovaně provinění spáchá. Klíčová je přítomnost zákonného zástupce ve chvíli, kdy soud, popřípadě státní zástupce, mladistvému vytká jeho dosavadní protiprávní chování. Vyžaduje to především zájem zdůraznění dopadu na mladistvého. Napomenutí s výstrahou je možné ukládat současně s jiným výchovným omezením.

Ochranná opatření

Jsou zakotvena v §21 ZSM odst. 1, který stanoví druhy ochranných opatření:

- 1) Ochrannými opatřeními jsou ochranné léčení, zabezpečovací detence, zabránění věci nebo jiné majetkové hodnoty a ochranná výchova. Jejich účelem je kladně ovlivnit duševní, mravní a sociální vývoj mladistvého a chránit společnost před páčáním provinění mladistvými.
- 2) Ochrannou výchovu lze uložit pouze podle tohoto zákona, ostatní ochranná opatření se ukládají podle trestního zákona.

²⁶ § 19 odst. 1 písm. d) ZSVM

²⁷ § 24 odst. 1 písm. d) ZSVM

Ochranné léčení

Smyslem ochranného léčení je ochránit společnost před duševně nemocným mladistvým pachatelem nebo mladistvým závislým na návykových látkách. Ochranné léčení může být vykonáváno ve dvou formách, a to ve formě ambulantní či ve formě ústavní ve zdravotnickém zařízení.

Zabezpečovací detence

Tento pojem se do českého prostředí dostal až v roce 2009 na požadavky odborníků. Účelem je zadržení zvláště nebezpečných jedinců, pro něž je ochranné léčení nedostačující. Zabezpečovací detence je dodatečným opatřením ve vztahu k ochrannému léčení. Hlavním měřítkem pro uložení detenční výchovy je především nebezpečnost pachatele, nikoliv jeho diagnóza. Ochranná výchova se vykonává ve zdravotnických zařízeních, kdežto zabezpečovací detence se vykonává v detenčních zařízeních, což jsou instituce svou povahou nezdravotnické, kde ostrahu nevykonává zdravotnický personál, ale Vězeňská služba ČR. Výkon zabezpečovací detence není omezen časově, jak je tomu v případě ochranného léčení (které lze uložit maximálně na dva roky s možností prodloužení). Prvek zabezpečovací detence není nejvhodnějším řešením, neboť neobsahuje preventivní filosofii, která se prolíná ostatními částmi ZSVM.

Ochranná výchova

Ochranná výchova je zakotvena v § 22 ZSM. Ochrannou výchovu soud ukládá, není-li o výchovu mladistvého náležitě postaráno a vlastní rodinné prostředí nedokáže odstranit výchovné problémy, které se k mladistvému váží. Ochranná výchova je zásadním zásahem do života mladistvého a také osob, které se doposavad o mladistvého staraly.

Výkon ochranné výchovy je upraven jednak ZSM, ale také v zákoně č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. Tato zařízení jsou diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou a výchovný ústav. V těchto zařízeních musí být dle zákona zajištěno právo na vzdělání a výchovu mladistvého a dále zde musí být vytvářeny podmínky podporující jeho sebedůvěru, rozvíjející citovou stránku jeho osobnosti a umožňující účast ve společnosti.²⁸

Dle litery zákona doba trvání ochranné výchovy trvá, dokud nenaplní svůj účel, nejdéle však do dovršení osmnáctého roku věku mladistvého, přičemž posléze

²⁸ § 1 zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů.

Ize ochrannou výchovu prodloužit nejdéle do doby dovršení devatenáctého roku věku.

Pokud ochranná výchova plní svůj účel a výchovná omezení jsou efektivní, lze dle § 22 ZSM uvažovat o přeměně ochranné výchovy ve výchovu ústavní a nebo podmíněné umístění mladistvého mimo zdi ústavního zařízení.²⁹

Značnými a poměrně frekventovanými problémy, které se týkají výkonu ochranné výchovy, jsou časté útoky mladistvých. Ochrannou výchovu lze opakovat znova, ale její účelnost je značně zpochybněna. Pokud tedy ochranná výchova nepostačuje, je vhodné uvažovat o uložení trestního opatření.

Trestní opatření

Posledním z prostředků, jak na mladistvého působit, jsou trestní opatření. Trestní opatření ukládají výlučně soudy, přičemž druh, kombinace a intenzita použitých trestních opatření musí být stanoveny tak, aby odpovídaly všem zvláštnostem případu. Z výčtu § 24 ZSM je patrné, že jsou upřednostňovány alternativní trestní sankce, jejichž účelem je mladistvého odradit od budoucího páchaní provinění a zároveň jej nestigmatizovat pobytem ve vězení.

Trestní opatření jsou záležitostí justice. Oblast, kam nejvíce mohou zasáhnout obce či města, a to při tvorbě a podobě těchto opatření, jsou obecně prospěšné práce.

Přehled trestních opatření:

- obecně prospěšné práce,
- peněžité opatření,
- peněžité opatření s podmíněným odložením výkonu,
- domácí vězení,
- zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce,
- podmíněné odsouzení a podmíněné odsouzení s dohledem,
- odnětí svobody nepodmíněně.

Obecně prospěšné práce

Tento druh trestního opatření by se z pohledu jeho charakteru měl ukládat mladistvým nejčastěji za provinění spojené s vandalstvím, výtržnictvím nebo v případech méně závažných majetkových přečinů. Mladistvému se tento trest ukládá ve výši 50–150 hodin (polovina maximálního výměru trestu u dospělých).

Při ukládání tohoto trestního opatření by měl soud brát v potaz stanovisko odsouzeného a také by měl zohlednit okolnosti, které mají vliv na zdraví, bezpeč-

²⁹ ZSM § 23 odst. 1) a 2)

nost nebo mravní vývoj mladistvého. Současně s výkonem trestního opatření obecně prospěšných prací je třeba, aby mladistvý žil řádným životem. V průběhu výkonu obecně prospěšných prací je mladistvý podroben kontrole Probační a mediační služby, která také dbá na to, aby mladistvý vedl řádný život. Při výkonu trestního opatření by Probační a mediační služba měla vycházet z faktu, že mladiství by neměli být při výkonu trestního opatření v kontaktu s dospělými odsouzenými, kteří tento trest rovněž vykonávají. Soud může také mladistvému uložit, aby současně s výkonem obecně prospěšných prací uhradil způsobenou škodu. Ta může být hrazena například prostřednictvím splátkového kalendáře, který mladistvému sestaví probační úředník. Vzhledem k tomu, že se jedná o mladistvého, je třeba v rámci této povinnosti posoudit objektivní schopnost mladistvého splácet.

Další povinností mladistvého je během výkonu obecně prospěšných prací spolupracovat s probačním úředníkem. Pod spoluprací si lze představit vedle hrazení škody poškozenému také například hlášení případných problémů na pracovišti, hlášení změny bydliště, pracovní neschopnosti apod.

Před tím, než se rozhodne, kde trestní patření mladistvý vykoná, je třeba projednat podmínky výkonu obecně prospěšných prací. Mladistvý sdělí, jaké má například dovednosti či kvalifikaci, a probační úředník pak navrhne místo konání trestního opatření.

Pokud mladistvý trest nevykonává, nebo pokud jeho výkon maří, stanoví ZSVM s odkazem na trestní zákoník sankce. Může jím být i přeměna trestu v nepodmíněný trest odnětí svobody, trestní opatření může být také přeměněno v domácí vězení.

Úspěšně vykonané obecně prospěšné práce mohou mít dvojí efekt, jednak pozitivně působit na mladistvého, například tím, že získá lepší vztah k pracovním návykům, jednak také pro obec a společnost, pro kterou mladistvý vykoná zdarma a ve svém volném čase práci. V neposlední řadě se může radovat i daňový poplatník, neboť výkon trestu odnětí svobody stojí v České republice cca 1000 Kč měsíčně na jednoho odsouzeného.

Samotné obce nebo neziskové organizace mohou na výkonu obecně prospěšných prací participovat jako poskytovatelé, kde odsouzení mohou vykonávat toto trestní opatření (v případě dospělých trest). Může se jednat o obce samotné, nebo také o městské organizace (například základní školy, technické služby, sportovní kluby a další organizace zřizované městem). Podmínkou je, že organizace musí být nevýdělečnou institucí, tj. obecně prospěšné práce nelze vykonávat v soukromých společnostech, které produkují zisk. Naopak přínosem mohou být pro nemocnice, domovy důchodců, církve a podobně.

Jak postupovat, pokud chci, aby naše obec byla poskytovatelem obecně prospěšných prací (OPP)?

- 1) Nejprve zvažte, zda máte dostatečné personální a pracovní podmínky pro zajištění výkonu OPP. Na výkon OPP se například vztahují pravidla bezpečnosti práce tak, jak je známe z pracovněprávního vztahu. Dobré je také zvážit, zda máte dostatek kapacit pro práci, neboť mladistvému může být uloženo až 150 hodin OPP (v případě dospělého 300 hodin OPP).
- 2) Kontaktujte místně příslušné středisko PMS ČR, které se nachází v každém soudním okrese – jejich přehled naleznete zde: <https://www.pmscr.cz/kontakty/> a sjednejte si schůzku s vedoucím příslušného střediska PMS. Každé středisko má také obvykle svého specialistu na OPP.

Bližší informace naleznete zde:

 https://www.pmscr.cz/download/OPP_metodika_bez_priloh.pdf

Peněžité opatření a peněžité opatření s podmíněným odkladem výkonu

Peněžité opatření je povinnost mladistvého uhradit určitou částku, přičemž ZSM určuje, že mladistvý musí být výdělečně činný případně jeho majetkové poměry by měly odpovídat tomu, aby tuto sankci mohl plnit. Obvykle se ukládá při majetkových trestných činech nebo při neúčtě vůči majetku druhých.

Peněžité opatření s podmíněným odkladem výkonu a jeho uložení je podmíněné dvěma alternativními podmínkami, jednak okolnostmi života mladistvého, anebo využitím záruky blízké osoby. Pochopitelně v tomto případě dojde k vyhlášení zkušební doby podobně jako u podmíněného trestu.

Domácí vězení

Trest domácího vězení je novinkou v trestní justici, má napomoci snižování počtu odsouzených ve výkonu trestu a rovněž předcházet stigmatizaci mladistvých odsouzených vězeňskou subkulturou. V českém trestním právu je novinkou od roku 2010. Ukládá se v situacích, kdy soud uvažuje o uložení podmíněného odsouzení k trestnímu opatření odnětí svobody, ale nejsou zde záruky účinnosti tohoto trestního opatření.

Na výkon trestního opatření domácího vězení dbá PMS, přičemž odsouzený mladistvý je povinen zdržovat se v soudně určenou dobu ve svém obydlí, aby nebyl plně izolován od společenského prostředí a mohl například chodit do zaměstnání. Dohled nad výkonem trestního opatření domácího vězení vykonává probační úředník.

Zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce

Tento druh trestního opatření se mladistvému ukládá v případě, že se mladistvý dopustil úmyslného provinění v souvislosti s návštěvou akce určitého druhu. Tato sankce je rovněž poměrně nová a souvisí se vzrůstající trestnou činností na sportovních zápasech. Jde tedy o specifické provinění reagující na konkrétní chování mladistvého na konkrétním místě či při konkrétní příležitosti.

Výkon tohoto trestního opatření sleduje PMS a spočívá v povinnosti odsouzeného mladistvého dostavit se ke stanovenému úředníkovi PMS za účelem projednání výkonu trestního opatření této sankce. Právem probačního úředníka je možnost mladistvému nařídít, aby se v době konání kulturní, sportovní či společenské akce hlásil na úřadovně Policie České republiky, což je nejeфекtivnější způsob jak pružně reagovat na konání akcí. Soud může současně uložit výchovné opatření.

Podmíněné odsouzení s dohledem

Toto trestní opatření dle § 33 ZSM představuje základní alternativu k nepodmíněnému trestnímu opatření. Tímto trestním opatřením se mladistvému dává možnost, aby dokázal, že je schopen vést řádný život i mimo zdi vězení. Při stanovení tohoto trestního opatření soud určí zkušební dobu mezi jedním a třemi lety s tím, že může současně uložit některé z výchovných opatření uložených v §15 ZSM.

Dohled nad výkonem trestního opatření vykonává PMS s tím, že mladistvý souzený dochází pravidelně k probačnímu úředníkovi, se kterým si stanoví probační plán, jehož součástí může být například úhrada škody poškozené straně, případně urovnání vztahu s poškozeným například prostřednictvím mediace. O výkonu dohledu posílá probační úředník pravidelně zprávy soudu, který trestní opatření uložil.

Odnětí svobody nepodmíněně

Poslední „instancí“, jak mladistvého potrestat, je trestní opatření odnětí svobody nepodmíněně. Soud jej může uložit až v případech, kdy selžou všechna opatření uvedená v ZSM. Na rozdíl od trestního zákona se dolní i horní sazby trestního opatření nepodmíněného odnětí svobody snižují na polovinu. Uložit trestní opatření v sazbě pět až deset let lze jen v jediném případě, a to když mladistvý spáchal provinění, za které trestní zákon dovoluje uložení výjimečného trestu. Tj. v případě, kdy mladistvý spáchal provinění zvláště surovým a zavržení hodným způsobem. (§ 31 ZSM).

Účelem této části bylo ukázat, jak české trestní právo reaguje na kriminalitu mládeže. Účelem příspěvku je zejména nastínit role obcí a jejich možnosti spolupráce, zejména s neziskovými organizacemi a Probační a mediální službou ČR.

Kde lze tedy nalézt možnosti spolupráce z pohledu obce?

- Spolupráce s NNO a PMS při tvorbě a zavádění probačních programů;
- Spolupráce s NNO a PMS při tvorbě dalších programů, např. sociálního výcviku či psychologického poradenství pro děti mladší 15 let;
- Spolupráce s PMS při spolupráci v oblasti obecně prospěšných prací;
- Zástupci obce rovněž mohou jednat s PMS, státními zástupci a zástupci soudů o povaze a charakteru ukládaných sankcí.

Děti mladší patnácti let

V případě dětí mladších patnácti let zákon počítá s ukládáním opatření.

Mezi tato opatření patří:³⁰

- *výchovná povinnost,*
- *výchovné omezení,*
- *napomenutí s výstrahou,*
- *zařazení do terapeutického, psychologického nebo jiného vhodného výchovného programu ve středisku výchovné péče³¹*
- *dohled probačního úředníka,*
- *ochranná výchova,*
- *ochranné léčení.*

³⁰ § 93 odst. 1) Zákona o soudnictví ve věci mládeže

³¹ Dle zákona o ústavní výchově 109/2002 Sb.

Kapitola 5.
**System včasné
intervence**

SYSTEM VČASNÉ INTERVENCE

Co je systém včasné intervence?

Pod tímto termínem si můžeme přestavit model spolupracujících subjektů, jež realizují péči o rizikové a ohrožené děti. Vzorem českého systému včasné intervence (SVI) je obdobný systém, který se používá v St. Petersburgu na Floridě v USA.

SVI se v českém případě rozvíjí od roku 2000 na platformě projektu MV ČR, přičemž pilotáž nejprve proběhla v Ostravě a ve Svitavách. I když snahy o zavádění SVI na celorepublikové bázi selhaly, a to zejména kvůli finanční náročnosti, existují dnes města a lokality, kde funguje SVI nebo alespoň jeho derivát v podobě týmů pro děti a mládež (TM).

Restorativní princip a přínosy SVI

Obsahově SVI vychází z principu restorativní (tj. znovu obnovující se) justice. Tento princip, na kterém staví zejména činnost Probační a mediační služby ČR, znamená hledat vyvážené a účinné řešení trestného činu, které do procesu „nápravy“ zahrne jednak pachatele, ale také poškozeného a komunitu. Angažovanost komunity při řešení deliktu z hlediska ochrany a prevence, přispívá ke snižování trestné činnosti a sociálně patologický jevů.

Z výše uvedeného vyplývá, že při tomto procesu nejsou do koloběhu trestního řízení zapojeny jen justiční orgány, ale nezastupitelnou roli mají také sociální orgány, nevládní a charitativní organizace, zdravotnická zařízení, školy a další odborné služby, které společně vytváří síť, jež adekvátně reaguje na aktuální problémy z pohledu trestného činu či jeho předcházení.

Společná síť odborníků a služeb má spolu se státními orgány zájem na tom, aby mladý pachatel napravil své jednání a opětovně se zařadil do společnosti. Tento neatributivní přístup přinese ovoce zejména v tom, že komunita bude bezpečnější, oběť se dočká zadostiučinění, bude jí například vyslovena omluva, proběhne mediační jednání, případně bude uhrazena škoda. V rámci tohoto procesu se pachatel nestane jen pouhým objektem trestního řízení, ale stává se aktivním činitelem, který se snaží napravit důsledky svého trestného činu.

Restorativní přístup je také základním východiskem SVI. SVI a jeho principy se dají shrnout do pěti slov: **rychlost, přiměřenost, cílenost, efektivnost a komplexnost**. Tyto principy definují základní a ideální reakci institucí zapojených do celého systému.

SVI pomůže nejen preventivně a restorativně reagovat na trestnou činnost mládeže, **ale může také pomoci ke zkvalitnění péče o ohrožené nebo rizikové**

děti, přičemž může efektivně ovlivňovat prostředí, ve kterém se nacházejí děti či mládež, která má za sebou rizikové a kriminální chování. Jelikož jsou takovéto děti obligatorně pod sociálně-právní ochranou, dochází v rámci procesu ke klíčovému zapojení orgánů sociálně-právní ochrany dětí. SVI se však nemusí zabývat jen kriminalitou dětí a mládeže, ale může také efektivně reagovat na situace, kdy je dítě předmětem špatného zacházení ze strany rodičů nebo jiných pečujících osob. **SVI vytváří jednotný prostor, ve kterém se zapojené instituce vzájemně informují, což jim umožňuje koordinovat činnost** (Matoušek, 2013).

Cíle SVI lze shrnout do tří oblastí.

Strategické cíle

Strategické cíle zahrnují snížení míry kriminality a závažnosti delikvence dětí a mládeže, ale i snížení trestné činnosti páchané na dětech a mládeži. Součástí těchto cílů je tvorba multidisciplinárních postupů při řešení rizikového chování nebo vytváření podmínek pro odklon dětských delikventů od kriminálního chování. Zároveň dochází k snahám prosazovat postupy posilující postavení obětí trestných činů, rychlé a bezpečné předávání informací a především důraz na preventivní opatření a nabídku adekvátních služeb.

Co si pod těmito cíli konkrétně představit?³²

- snížení míry a závažnosti delikvence dětí,
- snižování trestné činnosti páchané na dětech,
- odklon dětských delikventů od kriminální kariéry,
- rychlá a koordinovaná multidisciplinární reakce na delikventní jednání dítěte či na jednání, které ohrožuje integritu dítěte,
- posílení postavení obětí trestných činů při řešení delikvence dětí,
- rychlé a bezpečné předávání informací o:
 - dětských pachatelích a dětských obětech trestné činnosti,
 - uložení a průběhu přijatých opatření,
 - podezření na týrání nebo zneužívání dětí,
 - delikventním jednání dětí (včetně toulání, šikany, záškoláctví, výchovných problémů, apod.),
 - aktivitách jednotlivých subjektů SVI.
- realizace preventivních opatření v dané lokalitě,
- vytvoření nabídky služeb pro realizaci konkrétních uložených opatření (například probační programy).

³² Metodika systému včasné intervence pro rok 2007.

Primární cíle

Příkladem primárního cíle SVI je zaměření na konkrétní dítě a jeho odklon od delikventního chování, přičemž platformou pro naplnění tohoto cíle je práce s dítětem a s jeho rodinou. K naplnění tohoto cíle je třeba rychlé a efektivní reakce, což dává naději na stigmatizaci ohroženého dítěte. V tomto smyslu se jako neúčinnější jeví metoda sanace rodiny (viz kapitola Podpora ohrožené rodiny).

Konkrétně jde o tyto cíle:³³

- efektivní a rychlá práce s dítětem a jeho rodinou,
- včasná pomoc dětem opakovaně se dostávajícím do sítě orgánů sociálně-právní ochrany dětí nebo činných v trestním řízení a jejich rodinám,
- určení adekvátního postupu, který odpovídá potřebám dítěte a nevede ke stigmatizaci a etiketizaci,
- sanace rodiny (dítě zůstává v rodině, prvním cílem pomoci je stabilizovat rodinu se všemi jejími členy, neodebírat dítě, zasáhnout včas a přiměřenými prostředky),
- péče o děti dopouštějící se úteků ze zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy,
- ochrana ohrožených dětí,
- podpora rodin (osob odpovědných za výchovu dětí).

Sekundární cíle

Sekundární cíle jsou zaměřeny na systém jako takový. Jsou orientovány na jeho zlepšení, zrychlení a zefektivnění v rámci systému péče o ohrožené děti. To znamená například vytvoření metodik, které upravují vzájemné vztahy a kompetence zapojených institucí a subjektů nebo charakteristiky jednotlivých modelů, se kterými se při práci s mládeží mohou pracovníci zapojení do SVI setkat.

Tato cesta naplňování cílů se realizuje prostřednictvím:³⁴

- koordinované spolupráce mezi institucemi a specialisty (Policie ČR, soudy, státní zastupitelství, kurátoři pro mládež, probační úředníci),
- vytváření sociálně nápravných plánů, jejich průběžné kontroly a vyhodnocování OSPOD,
- vytváření modelů a metodik řešení jednotlivých typů případů,
- zvyšování odbornosti pracovníků zapojených institucí (vzdělávání),
- centralizace a vyhodnocování informací o rizikových a ohrožených dětech a péči o ně (včetně přijatých opatření),

³³ Metodika systému včasné intervence pro rok 2007.

³⁴ Metodika systému včasné intervence pro rok 2007.

- hlubšího poznání charakteristik regionálních aspektů v oblasti kriminality (větší znalost prostředí, mapování aktuálních trendů),
- adresného plánování a realizace ověřených postupů a preventivních aktivit v lokalitě na základě získaných dat (víme, na co se máme zaměřit),
- zefektivnění administrativních úkonů zúčastněných subjektů.

Struktura SVI

Princip fungování SVI stojí obecně na třech pilířích:³⁵

Prvním pilířem je rovina, v níž se nastaví pravidla vzájemné spolupráce mezi zapojenými institucemi. Zpravidla dochází k vytvoření metodické spolupráce mezi jednotlivými subjekty. V praktické rovině to znamená vytvoření podmínek koordinované inter-organizační spolupráce mezi všemi zainteresovanými složkami, tedy vytvoření podmínek pro koordinované, interdisciplinární řešení delikvence dětí mezi všemi zainteresovanými složkami (například OSPOD, Policie, školská zařízení či neziskové organizace). Tato část celého SVI je nejnáročnější, protože v ní jde o nastavení interdisciplinární spolupráce, což umožňuje efektivně pracovat s klientem, jeho rodinou a prostředím.

Druhým pilířem je vytvoření společného informačního prostředí, ve kterém dochází ke sdílení, doplňování a vyhodnocování informací mezi účastníky SVI. Díky této společné informační platformě dochází také ke zjednodušení administrativy. Pro zdárné fungování tohoto informačního systému je nutné splnění tří podmínek:

- materiálně technické zabezpečení,
- legislativní podmínky,
- propustnost resortních databází, které umožní realizaci velkého toků informací.

Snad **nejzásadnější podmínkou jsou však finance**, které je do projektu nutné investovat. **Druhý pilíř je totiž nejnákladnější a před realizací projektu je dobré rozmyslet si, z čeho projekt financovat, financování může být i více zdrojové.**

Třetí pilíř systému je tvořen z konkrétních nápravných opatření, která tvoří samotný proces práce s delikventem. Nástroje k jejich naplnění jsou například probační a resocializační programy, přičemž jejich nabídka je odvozena od místních podmínek a zejména nabídek organizací, které tvoří například komunitní plánování.

³⁵ Metodika systému včasné intervence pro rok 2007

Z čeho se SVI konkrétně skládá?

SVI se v praxi skládá z Řídícího výboru, který slouží jako zastřešující orgán, jenž je složený ze statutárních zástupců obce, střediska PSM ČR, státního zastupitelství, okresního soudu, Policie ČR.

Dalším klíčovým orgánem SVI, který však může existovat i samostatně (tj. mimo rámec SVI), je **Tým pro mládež (TM)** – někdy také označován jako Tým pro děti a mládež, jenž se skládá se zástupců institucí, které pracují s ohroženými dětmi a rovněž s oběťmi trestných činů. **Tajemníkem týmu je obvykle pracovník PMS ČR.** Tým pro mládež pravidelně informuje Řídící výbor o své činnosti.

Kapitola 6.
**Jaká je úloha týmu
pro mládež?**

JAKÁ JE ÚLOHA TÝMU PRO MLÁDEŽ?

Obecně lze rozdělit činnost TM do dvou rovin. V té první je samotná případová práce s mládeží, která se dopustila protiprávního jednání, druhá část je posléze analytická. Jinými slovy, vedle samotné případové práce se TM pokouší porozumět tomu, co vede k delikvenci dětí a mládeže v regionu. Provádí analýzy situace kriminálního chování mládeže v regionu a na jejím základě zjišťuje příčiny vzniku delikvence. Strategie práce s mladistvými (viz bod f), která je výstupem této kontinuální práce, se pak orientuje na podporu těch nástrojů, které jsou při práci s mládeží účinné, anebo naopak na eliminaci těch nástrojů, jejichž působení nemá svůj efekt.

- a) TM projednává kasuistické řešení, resp. postupy u zvoleného okruhu případů delikventního chování dětí podle potřeb a možností jednotlivých členů týmu (jak budeme společně postupovat),
- b) vyhledává „vhodné“ případy a stanovuje optimální postupy k jejich řešení (případové studie, kazuistiky),
- c) průběžně vyhodnocuje případové práce a programy s rizikovými a ohroženými dětmi; rovněž vyhodnocuje programy a činnosti věnované obětem trestné činnosti a prevenci,
- d) sleduje a vyhodnocuje aktuální a dlouhodobé vývojové trendy v oblasti závadového a delikventního jednání dětí,
- e) navrhuje opatření k odstranění zjištěných problémů, k minimalizaci rizik, která potencují delikventní jednání dětí, kontroluje a vyhodnocuje jejich plnění,
- f) navrhuje Strategii práce (plán na řešení a snižování delikvence dětí ve své lokalitě) s rizikovými a ohroženými dětmi a jejich rodinami v dané lokalitě. Strategie bude obsahovat analýzu situace, priority, návrhy projektů či opatření směřujících k odstranění konkrétních rizikových a sociálně patologických jevů nebo doplnění chybějících služeb včetně požadavků na finanční zabezpečení. *(Strategie bude předložena Řídícímu výboru i ke schválení v rámci zastupitelstva daného města ke schválení, po schválení se stane závaznou pro dotčené subjekty, které současně v rámci platné legislativy přijaly plnění Strategií uložených úkolů).*³⁶

Kdo je cílovou skupinou SVI?

- 1) Děti, které se dopustily protiprávního jednání, bez ohledu na to, o jak závažný delikt (přestupek, provinění či jinak trestný čin) a jejich rodiny;

³⁶ Metodika systému včasné intervence pro rok 2007

- 2) Děti s nařízenou ústavní nebo uloženou ochrannou výchovou;
- 3) Děti s kumulací závažných výchovných problémů (záškoláctví, šikana, projevy extremismu, omamné látky, alkohol apod.) a jejich rodiny;
- 4) Poškození protiprávního jednání nebo jeho svědci spolu s rodinami a širším okolím (do 18 let věku).

Hlavní subjekty SVI

Jedná se o subjekty, které mají ze zákona právo nakládat s informacemi uloženými v SVI a jsou jeho aktivními uživateli.

I. Obec s rozšířenou působností nebo magistrát – OSPOD, tj. pracovníci, kteří vykonávají sociálně-právní ochranu dětí, a také sociální odbor ve vztahu ke kontrolní činnosti OSPOD.

II. Policie ČR – konkrétně okresní či městská ředitelství Policie ČR. Do SVI jsou zahrnuta pracoviště Služby kriminální policie a vyšetřování, která se zabývají:

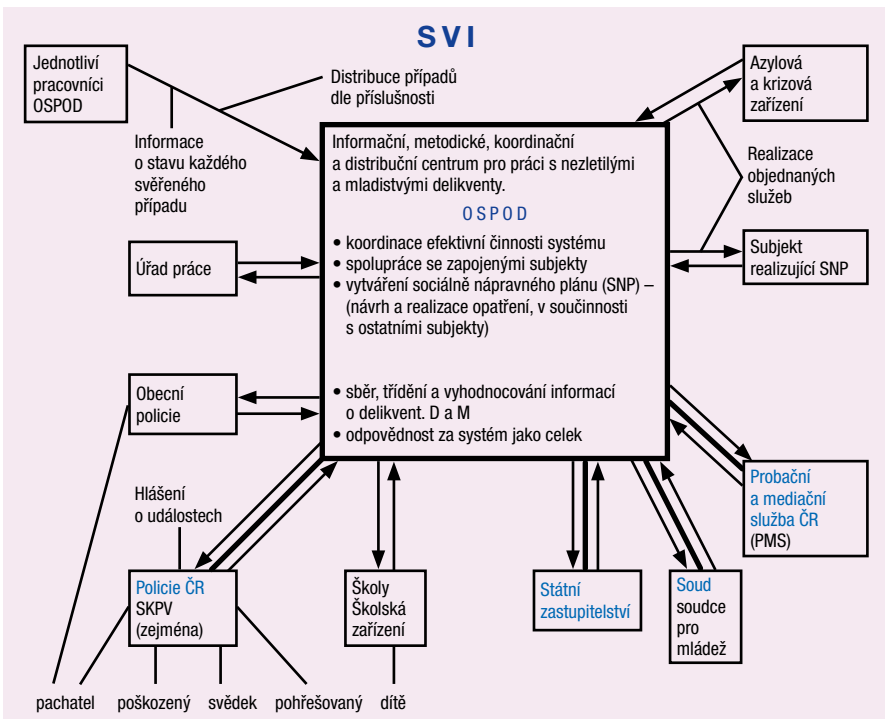

Schéma struktury SVI, převzato z Metodiky systému včasné intervence 2007

- a) odhalováním, šetřením, prověřováním a vyšetřováním trestných činů (přečinů) a činů jinak trestných spáchaných dětmi a na dětech (včetně zjišťování jejich pachatelů),
- b) problematikou návykových látek,
- c) analytickou činností a přípravou prostředků a podkladů pro pracovníky SKPV,
- d) kontrolní, metodickou a řídicí činností.

III. Obvodní (místní) oddělení Policie ČR. Do SVI jsou zahrnuta obvodní (místní) oddělení Policie ČR, která se zabývají:

- a) odhalováním, šetřením, vyřizováním v blokovém řízení a oznamováním (odevzdáváním) přestupků (deliktů majících znaky přestupků) spáchaných dětmi a na dětech (včetně zjišťování jejich pachatelů) příslušným orgánům k projednání. Odhalováním protiprávních činů a činů jinak trestných spáchaných dětmi a na dětech (včetně zjišťování jejich pachatelů),
- b) kontrolní, metodickou a řídicí činností.

IV. Středisko Probační a mediační služby ČR (PMS) Jedná se o pracoviště probačního úředníka (úředníků) se specializací na problematiku dětí. Může se jednat také o „oddělení pro mládež“ daného střediska, pokud kapacita střediska umožňuje jeho vytvoření. Součástí práce střediska jsou také činnosti zaměřené na prevenci kriminality.

V. Okresní státní zastupitelství Zpravidla se jedná o pracoviště státního zástupce, který se zabývá problematikou dětí.

VI. Okresní soud Zpravidla se jedná o pracoviště soudce, který se zabývá problematikou dětí a mladistvých.³⁷

Další subjekty SVI

Do SVI patří zpravidla i další subjekty, které však nemají právo na plný vstup do systému SVI (z legislativních důvodů). Tyto subjekty mohou do elektronického systému vstupovat jen formou hlášení stavu, kdy je některé z dětí ohroženo. Týká se to především institucí, které mají vůči OSPOD ohlašovací povinnost.

Patří sem:

- obecní policie,
- školy a školská zařízení (včetně středisek výchovné péče, pedagogicko – psychologických poraden apod.),
- zdravotnická zařízení,
- úřady práce,
- neziskové organizace.

³⁷ Metodika systému včasné intervence pro rok 2007

Na základě novely ZSPOD (zákon č. 401/2012 Sb.) je možné subjektům, které mají informační povinnost o skutečnostech, že je dítě vhodné k sociálně-právní ochraně dle § 6 ZSPOD, podat zpětnou informaci, zda SPOD skutečně shledal, že dítě je vhodné pro sociálně-právní ochranu.³⁸

Jak zavést SVI v lokalitě?

Pokud bude chtít obec zřídit SVI, bude potřeba, vzhledem k náročnosti celého projektu, politického rozhodnutí představitelů města a prosazení vůle systematicky se zabývat delikvencí dětí a jejich dalšími problémy. Realizace tohoto úkolu je poměrně náročná, neboť vyžaduje zapojení a vůli mnoha subjektů, od „klíčových hráčů“ až například po zdravotnická zařízení a neziskové organizace.

Vytvoření této sítě není v mnoha ohledech jednoduché s ohledem na odlišná profesní prostředí, v rámci kterých jednotlivé subjekty pracují. Proto je vhodné pověřit koordinaci těchto aktivit jednoho člověka a později i přípravného výboru, který provede mapování, sepiše projekt a harmonogram jeho realizace, zjišťí možnosti financování a na základě jednání sestaví tým, který bude tvořit strukturu SVI.

Gestorem SVI je na celostátní úrovni Ministerstvo vnitra (MV ČR), které v minulosti počítalo se zavedením SVI na území celé České republiky. V rámci těchto snah vznikly také metodiky SVI, které jsou ke stažení na internetu ministerstva. MV ČR rovněž v čase vyhledává dotační tituly na prevenci kriminality, proto je vhodné kontaktovat Odbor prevence kriminality MV ČR nejen kvůli dotačním titulům, ale také za účelem získání cenných rad a zkušeností.

Podrobnější doporučení jak postupovat, chceme-li vytvořit SVI, je ke stažení na stránkách MV ČR:

<http://www.mvcr.cz/clanek/archiv-informaci-k-svi.aspx>

³⁸ § 10 odst. 4 ZSPOD říká: Státní orgány, pověřené osoby, školy, školská zařízení a poskytovatelé zdravotních služeb, popřípadě další zařízení určená pro děti, jsou povinni oznámit obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností skutečnosti, které navzděčují tomu, že jde o děti uvedené v § 6, a to bez zbytečného odkladu poté, kdy se o takové skutečnosti dozví. Pokud o to ten, kdo učinil oznámení podle věty první, požádá, obecní úřad obce s rozšířenou působností ho informuje ve lhůtě 30 dnů ode dne, kdy oznámení obdržel, zda na základě skutečností uvedených v oznámení shledal či neshledal, že jde o dítě uvedené v § 6. Zřizovatel zařízení uvedeného v § 39 odst. 1 písm. c) má při přijetí dítěte do zařízení povinnost tuto skutečnost ohlásit bez zbytečného odkladu obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností, v jehož správním obvodu má dítě trvalý pobyt, a není-li tento pobyt znám, obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností, v jehož správním obvodu se nachází zařízení, do kterého bylo dítě přijato. Při plnění povinností podle věty první a třetí se nelze dovolávat povinnosti zachovat mlčenlivost podle zvláštního právního předpisu.

Kapitola 7.

Mateřská centra jako primární prevence patologických jevů v rodině a společnosti

MATEŘSKÁ CENTRA JAKO PRIMÁRNÍ PREVENCE PATOLOGICKÝCH JEVŮ V RODINĚ A SPOLEČNOSTI

Autorkou textu je Rut Kolínská, prezidentka Sítě mateřských center

Mateřská centra (MC) se začala šířit jako zcela nový fenomén občanské společnosti v České republice od roku 1992. Centra vznikají jako klasický příklad aktivit občanské společnosti z potřeby a zájmu občanů v konkrétním místě. Myšlenku jsme převzali z Německa a adaptovali jsme know-how mateřských center do českých podmínek.

Prvotní smysl mateřských center spočívá v nabídce rodičům s malými dětmi vyjít z izolace, kam se celodenní péčí o dítě dostávají. Každý rodič (či jiný opatrovník), pečující celodenně o dítě (děti), je během tohoto zodpovědného a náročného období vystaven riziku ztráty mnoha mezilidských kontaktů. Zvláště při změně bydliště může být pro pečujícího rodiče velmi těžké navázat v novém prostředí uspokojivé vazby. Rodiče se mohou prostřednictvím mateřských center zapojit do mnoha smysluplných aktivit, děti zde přicházejí do přirozeného kontaktu mezi sebou a učí se potřebným sociálním dovednostem.

Dlouho byla mateřská centra vnímána jako “klubová“ zařízení pro seberealizaci matek, názvem „mateřská“ zdůrazňujeme roli matek. Matky v mateřských centrech, která zakládají a provozují, nejsou samy ani samy pro sebe, ale pro ostatní matky, děti, otce i prarodiče sestavují a koordinují programy, jsou vůdčími osobnostmi, které to všechno zvládají vedle svého mateřství.

Síť mateřských center trvá na podmínce, aby centra zůstala otevřená a dostupná všem sociálním skupinám, proto jsou založena na principu rodinné svépomoci a vzájemné službě, poskytují společenství, solidaritu a otevřenost všem generacím bez rozdílu původu, smýšlení i věku.

Podstata práce v mateřských centrech – metoda svépomocných skupin

Sociální práce v mateřských centrech je postavena na principech metody svépomocných skupin. Metoda svépomocné skupiny spočívá ve sdílení a vzájemné pomoci skupiny osob, které se ocitly v obdobné situaci. Práce ve svépomocných skupinách staví na posilování vzájemné solidarity a osobní zodpovědnosti jedince při hledání cesty k nápravě problému či k vyrovnání se s danou skutečností.

Základ samotného know-how mateřských center spočívá na svépomoci: na vzájemném sdílení, naslouchání, dávání a přijímání, na učení a učení se, na výměně zkušeností, na vzájemné podpoře a laickém poradenství. Proto mateřská centra poskytují svépomocným skupinám prostor a vymezený čas. Účastnice a účastníci (otcové dnes stále častěji navštěvují mateřská centra) spojuje mateřství, otcovství a rodičovství. Mateřské centrum umožňuje rodičům bezpečný prostor, kde se mohou svěřovat nejen se svými rodičovskými radostmi, ale také se svými obavami a nejistotami kolem péče o své děti, jejich výchovy a vzdělávání i jejich zdravotních problémů. Ve společenství dalších rodičů získávají nové informace i zkušenosti, mohou zde posilovat své rodičovské kompetence.

Míra začlenění do svépomocné skupiny bývá zpravidla ponechána na osobní iniciativě jednotlivců. Účastníci se mohou aktivně zapojovat – sdílet osobní příběh, vyměňovat zkušenosti, předávat rady. Participace na svépomocné skupině umožňuje jednotlivcům vidět svůj příběh jinými očima, odhalovat skryté či nepřiznané motivy vlastního jednání. Někomu stačí pasivní naslouchání a přijímání. Aktivní zapojení představením svého příkladu, případně předáním vlastního vyzkoušeného návodu může pomoci zvládat vlastní těžkosti – člověk získá pocit potřebnosti jako rádce, který pomáhá jiným.

Svépomocné rodičovské skupiny v mateřských centrech se tak stávají přínosným nástrojem primární prevence, daří se v nich včasné pojmenování problémů a otevírá se pole k hledání jejich řešení.

Svépomocné skupiny v mateřských centrech neslouží jen vzájemné pomoci návštěvníků mateřských center. Velmi často se dané téma podaří přenést do veřejného prostoru, šíří se tak osvěta a mateřská centra dávají impuls k veřejné diskusi prostřednictvím kampaní a médií. Pomáhají tak celé společnosti odstraňovat bariéry mezi různými skupinami a rozměšňovat xenofobní nálady mezi obyvateli. Nezřídka se na základě práce skupin vytvářejí lobbistické skupiny na prosazování zlepšení podmínek života pro všechny, kterých se konkrétní společná problematika týká.

Mateřská centra se začínají stávat víc a víc místem pro několik generací, kde se jedni od druhých mohou učit a kde jedni druhým mohou pomáhat. Vyplynulo to z přirozené potřeby společnosti, která se po letech atomizace generací vrací k modelu široké rodiny. Vzniklá situace odpovídá celosvětovému trendu. A tak i v České republice postupně dochází k propojování generací a začínají se prosazovat takzvané komunitní domy pro všechny generace. Není tedy rozhodující, jak se centrum jmenuje, důležité je, že práce s rodinou začíná od těhotných žen a pokračuje až po nabídku prostoty pro seberealizaci starším osamělým ženám a mužům, kteří nacházejí v centrech smysl života.

Skladba programů mateřských center

Základem mateřských center je tedy společenství, ve kterém se sdílí radosti i strasti všedního dne. Někdy právě toto pouhé sdílení pomůže více než odborná přednáška. Navíc při otevřené diskusi vznikají nápady, které posléze ovlivňují skladbu programů mateřských center, a nejen to, diskuse odhaluje problémy, které se rodiče v centrech často rozhodnou společně řešit. Přesto mateřská centra nabízejí širokou škálu programů. Nikdo nepředepisuje žádné povinné programy, které by měla centra naplňovat, ani nikdo nestanovuje závazné standardy programové skladby pro mateřská centra. Stejně tak ani podle skladby programů nikdo mateřské centrum nehodnotí.

Nabídka programů vychází z poptávky návštěvnic a návštěvníků, jinými slovy programy v mateřských centrech si zajišťují matky z mateřských center samy v duchu „matky sobě“. To znamená, že se nejen rozhodují, jaké programy by chtěly v mateřských centrech mít, ale při hledání lektorky či lektora zároveň využívají kapacity vlastních řad. Každá matka či otec totiž má nějaké vzdělání nebo dovednosti, o které se může s ostatními podělit. Často se stane, že nabídka programu, o kterém se neuvažovalo, vznikne s příchodem a ochotou odbornice či odborníka v daném odboru.

Většina center se dnes snaží rozvíjet kreativní dovednosti, posilovat tělo a vzdělávat ducha dětí i dospělých formou opakovaných cyklů dílen a kurzů nebo jednorázových seminářů. Obsah a formu programů ovlivňuje skladba návštěvníků. To, co vyhovuje přítomným, to je správné. Bývá překvapivé, jaká kreativita se v přípravě programů projevuje.

Základní programy mohou sehrávat nečekanou pomoc pro návštěvníky ze sociálně slabšího prostředí, proto by se mělo v každém mateřském centru pamatovat na finanční dostupnost programů pro všechny. Zde by měla sehrávat roli vzájemná solidarita, vždy by se mělo najít schůdné řešení. V žádném případě by dostupnost neměla být na úkor kvality.

Základní běžné programy pak doplňuje široké spektrum vzdělávacích nabídek s nepřeberným množstvím témat. Mateřská centra se dokonce pouští do rekvalifikačních kurzů, zkrátka se zakládáním mateřských center otevřel prostor pro „celoživotní vzdělávání“ v pravém slova významu.

Přínos mateřských center matkám

Prvotním smyslem mateřských center pro matky zůstává prevence sociálního vyloučení. Sociální izolace bývá častým startovacím impulsem konfliktů v partnerských vztazích rodičů, společenství center umožňuje matkám odbourávat pocit osamocení a navíc získat nové přátelské vztahy. Programy pro matky v mateřských

centrech se zaměřují na posilování mateřské role žen a mateřských kompetencí, a to jak formou poradenství a osvěty, tak i v podobě vzdělávacích nabídek.

Matky mají nejen zájem posilovat a rozvíjet své schopnosti a dovednosti, ale snaží se i o další vzdělávání, případně rekvalifikaci. Přípravují se tak na návrat do zaměstnání a zvyšují si svoji konkurenceschopnost na trhu práce. Mimo jiné už jen tím, že se podílejí na činnosti mateřských center jako dobrovolnice, neztrácejí své pracovní návyky a navíc získávají i nové kompetence.

V centrech se matky učí být lepšími matkami, jejich spokojenost se následně přenáší do jejich rodin.

Přínos mateřských center dětem

Přínos mateřských center pro děti se odehrává v několika rovinách. Děti tu tráví čas v přirozeném společenství vrstevníků, zvykají si nenásilnou formou na jiné než domácí prostředí, učít se komunikaci ve společnosti a mohou rozvíjet své schopnosti a dovednosti. Děti také mají jedinečnou příležitost vidět svoji matku v jiné roli než doma, kde většinou plní roli ženy domácnosti.

Psycholožka Ilona Špaňhelová shrnula svůj pohled na prospěšnost mateřského centra pro děti do následovných bodů:

- Dítě má v mateřském centru radost z přítomnosti jiných dětí.
- Dítě dostává v mateřském centru nové podněty od dětí i dospělých, které by sám dospělý vychovatel nebyl schopen jen v domácím prostředí obsáhnout.
- Dítě se v mateřském centru učí žít v kolektivu.
- Dítě se učí kompromisům.
- Dítě se učí větší samostatnosti a odpovědnosti.
- Dítě má v mateřském centru větší zdroj podnětů.
- Dítě vnímá velmi pozitivně příjemné uvolnění ze strany matky, pokud je její návštěva v mateřském centru prožívána uvolněně a pozitivně.

Ve větší skupině si děti vytvářejí vztahy k vrstevníkům a mají možnost navazovat přímo kamarádské vztahy, naučí se respektovat druhé a učí se být respektovány a uvědomit si své místo ve skupině. Cenným vkladem do života bývají i konflikty, bez kterých se soužití neobejde a které se musejí naučit řešit. Děti se učí jedno od druhého pravda někdy i nežádoucí jevy, ale to pak může být zajímavá příležitost pro rodiče, jak svému potomkovi vysvětlí, že to není dobré.

K velmi důležitým prvkům života v centrech patří setkání **dětí s jinými dospělými než rodiči, dětem se rozšíří pohled na různorodost světa dospělých a navíc se naučí přijímat nerodičovskou autoritu.**

Sociální dovednosti si děti posilují při prostém spolužití, při hře a také během aktivit, které rozvíjejí jejich dovednosti.

Dítě, které dosud znalo svoji matku jen jako tu, která o něj pečuje v domácnosti, ji vidí ve zcela nové roli. Zejména ty děti, jejichž matky se více podílejí na chodu centra. Musí se smířit s tím, že jejich pozornost není upřena jen k nim, ale na druhou stranu objevují její zcela odlišné působení než doma.

Dnes už máme první generaci dětí, které vyrostly v mateřských centrech vedle svých aktivních matek, a můžeme s nadšením konstatovat, že tyto děti velmi často kopírují jejich přístup k životu. Ve školách patří k organizátorům aktivit společenského života škol, pořádají dobročinné akce, děvčata se občas podílejí například jako hlídací tety v rámci mateřských center.

Přínos mateřských center otcům

Matky s dětmi tvoří základní cílovou skupinu mateřských center, v posledních letech však cestu do mateřských center stále více nacházejí i otcové. Napomohla tomu i kampaň Síť mateřských center „Táta dneska frčí“. Cílem kampaně je posilování role otce ve společnosti a motivace otců k většímu zapojení do života rodin, komunit a mateřských center. Centra otcům zprostředkovávají příležitosti k upevňování otcovské role a posilování otcovských kompetencí. A podobně jako matkám, i otcům otevírají prostor k alternativní seberealizaci a k získání nových dovedností.

Mateřská centra jako prostor pro integraci „odlišných“

Česká společnost prochází po roce 1989 proměnou, která se stala výzvou pro vznikající mateřská centra. Jednak se handicapovaní stali přirozenou součástí společnosti a pak poměrně monokulturní skladba obyvatel se po revoluci začala obohacovat o pestrobarevnou škálu cizinců. Zkušenosti z dob minulých i přirozený ostych (bohužel až xenofobie) brzdí společnost ve vztahu k „odlišným“.

Společenství mateřských center se proto otevřelo nejen sociálně slabým, ale i rodinám s postiženými dětmi a rodinám z jiných zemí – uprchlíkům i legálně přistěhovavým. V mnohých centrech se daří zapojit k účasti i romské rodiny. Mateřská centra nabízejí prostor k seznámení a spolupráci a tím předcházejí zbytečným problémům.

Mateřská centra ohroženým rodinám a ohroženým dětem

Mateřská centra se ve své základní činnosti zaměřují na takzvanou běžnou fungující rodinu. Na druhou stranu patří k obecně známým jevům, že nikdo neví, kdy se dosta-

ne do nouzové či krizové situace, proto se centra stále více zaměřují vedle služeb primární prevence formou aktivace rodičů, šíření osvěty, vzdělávání a poradenství na terénní práci s rodinou, podpůrné a odlehčovací služby. Mnohá z nich poskytují přímo sociální služby a spolupracují s odbory sociálně-právní ochrany dítěte.

Mateřská centra pro zlepšování kvality každodenního života komunity

Rodiče vnímají život očima svých dětí, proto se snaží hledat cesty, jak především svým dětem (a tím i sobě) umožnit zdravý život ve zdravém prostředí a hlavně, jak se společně přirozeným způsobem učit zdravě žít s šetrným ohledem k přírodě.

Aktivita mateřských center směřují na snahu proměnit prostředí změnami konkrétních nevyhovujících podmínek (například dětská hřiště, bezpečná a bezbariérová mobilita ve městě apod.). Mateřská centra se účastní kampaní Síť mateřských center jako pozitivního prostředku, který otevírá diskusi, zároveň upozorňuje na příklady dobré praxe a hledá řešení. Jednotlivé kampaně zahrnují pojmenování problému, hledání řešení, realizaci řešení a prevenci.

Služby péče o děti v mateřských centrech

Mateřská centra rozšiřují svoji činnost v kontextu aktuálních potřeb, v posledních letech konkrétně poskytují – tam kde to je možné – služby péče o děti předškolního věku. Zvýšená natalita způsobuje nedostatek míst v mateřských školkách, a tak mateřská centra pomáhají rodičům řešit situaci a nabízejí flexibilní služby péče o děti, a to přesto, že zatím nebyl schválen připravovaný zákon o poskytování služby péče o dítě v dětské skupině a o změně souvisejících zákonů. Řeší tak akutní problém rodičů, kteří se potřebují vrátit zpět do zaměstnání.

Financování mateřských center

Mateřská centra mají cestu k finanční podpoře poměrně komplikovanou, protože primární prevence u nás zatím nenašla potřebné docenění a nedostává zaslouženou finanční podporu, a to i přesto, že přínos mateřských center už dlouho oceňují odborníci z řad psychologů, psychiatrů či sociálních pracovníků.

Dalo by se obecně říci, že první finanční zdroje mateřských center bývají osobní peníze zakladatelek, tedy především jejich partnerů. Díky pochopení obcí pak získávají obecní prostory s příznivým nájmem a často se najde v obecním rozpočtu i příspěvek na provozní náklady. Na svoji činnost si pak musí peníze sehnat. Roz-

počet jednotlivých aktivit sestavují tak, aby náklady pokryly příjmy z poplatků za programy, někdy se programy vzájemně finančně podporují. Snaží se zároveň o to, aby programy byly dostupné všem.

Dostupnost se snaží též zajišťovat neúnavným psaním projektů a žádostí o finanční podporu – výsledky bývají považovány za úspěšné, když se podaří získat podporu jedné žádosti ze čtyř. Ovšem většina takto získaných peněz je přísně vázaná na projekt. Mnohá centra mohou existovat jen díky značnému dílu dobrovolnické práce, neb na osobní odměny se peníze shánějí nejhůře, navíc některé výzvy ani osobní odměny neumožňují.

Mateřská centra vedou většinou matky, které musejí velmi pečlivě hospodařit ve svých domácnostech, a obdobně hospodaří i v centrech. Snaží se získat každé „pířko za plotem“, hledají cesty spolupráce s firmami, což se jim částečně daří, ale spíše ve věcných darech nebo drobných částkách. Budoucnost financování center bude vždy spočívat na kombinaci více zdrojů.

Představa MPSV klade důraz na podporu obcí a krajů s tím, že MPSV se plánuje soustředit pouze na sociální práci s ohroženou rodinou.

Jak založit mateřské centrum

Fenomén mateřských center relativně pevně „zakořenil“ v české společnosti, přesto stále není center dost. Mateřské centrum totiž rodinám nejlépe poslouží, když je „po ruce“, tedy co nejbližší domovu. Oproti jinému nedostatkovému zboží mají rodiny, zejména matky, kterým centrum chybí, nesmírnou výhodu. Nemusejí „čekat ve frontě“ nebo zkoušet štěstí ve vzdálených místech, po dvaceti letech působení mateřských center v České republice je totiž cesta k založení mateřského centra docela dobře prošlapaná.

V první řadě je možné se obrátit na krajské koordinátorky Síť mateřských center (www.materska-centra.cz – záložka kontakty), ty vám poradí, jak na to. Krajské koordinátorky často zakladatelky provázejí prvními kroky, a tím jim práci velmi usnadní.

Všem také doporučujeme zajít se nejprve podívat do stávajícího mateřského centra, nejlépe do několika, a pak promýšlet vlastní model. Předem se připravte na překážky, ale nenechte se odradit, vězte, že přitažlivost mateřských center bývá pro mnohé ženy tak silná, že jsou ochotny zdolat – a také zdolají – i to, co si nikdy předtím ani nedokázaly představit.

V každém případě, podobně jako například v podnikání, to ani na poli občanské společnosti nejde bez nadšení a chuti. A jak známo, více hlav více ví, proto je dobré najít si pro začátek pár lidí, kteří vás ve vašem úsilí podpoří. Minimálně je v současné době třeba mít tři dospělé osoby, které založí občanské sdružení.

Od ledna příštího roku má platit nový občanský zákoník, a tak dojde s největší pravděpodobností ke změnám, ale zatím ministerstvo vnitra vyžaduje k registraci občanského sdružení stanovy a tři zakládající členy sdružení.

Sepsat stanovy sdružení bývá tvrdým oříškem, ale není třeba se ničeho bát, i s tím poradí krajské koordinátorky. Základní body, které by každé stanovy občanského sdružení měly obsahovat, jsou následující:

- 1) název a sídlo
- 2) právní postavení
- 3) poslání a cíl činnosti
- 4) členství včetně práv a povinností členů
- 5) orgány včetně kontrolního a vymezení statutárního zastoupení
- 6) zásady hospodaření
- 7) zánik sdružení

Občas se iniciátorky vzniku mateřského centra domluví s nějakou stávající organizací, aby je zaštitila či přijala pod svá křídla jako samostatný program, i to je schůdná cesta, záleží vždy na domluvě a poté ideálně na písemné dohodě o spolupráci.

Síť mateřských center o. s.

První mateřské centrum vzniklo v roce 1992, poté začala postupně vznikat další, která vzájemně spolupracovala, a zkušenosti nakonec vedly v roce 2002 k založení zastrešujícího občanského sdružení Síť mateřských center. Sdružení posiluje občanský život komunity, hodnoty rodiny a mezigeneračních vztahů, úlohu rodičů, mateřskou a otcovskou roli ve společnosti, podporuje právní ochranu rodiny, mateřství a rovných příležitostí pro všechny, usiluje o zdravý život ve zdravém prostředí. Dále poskytuje svým členům podporu a metodické vedení, pomáhá vzniku nových mateřských center, pořádá semináře a konference, spolupracuje se státními i nestátními organizacemi i se zahraničními subjekty podobného zaměření. V současné době sdružuje Síť mateřských center téměř 300 členských mateřských center.

Více:

 www.materska-centra.cz

Kapitola 8.

Výchova dětí v sociálně vyloučených lokalitách

VÝCHOVA DĚTÍ V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÝCH LOKALITÁCH

Situace rodin žijících v sociálně vyloučeném prostředí je komplikována mnoha bariérami, které k fenoménu sociálního vyloučení neoddelitelně patří.

Jedná se o:

- **prostorovou izolaci**, která může mít reálnou podobu, tj. ve faktickém slova smyslu skutečného prostorového odloučení, ale také formu jakéhosi „ghetta bez zdí“, například v rámci neprostupného sousedství v rámci zástavby;
- **sociální izolaci**, která představuje především společenské bariéry na úrovni občanů a institucí;
- **ekonomickou izolaci**, kdy obyvatelé sociálně vyloučených lokalit nejsou zapojeni do formálních ekonomických vazeb;
- **kulturní odlišnost**, která představuje odlišnosti v kultuře spojené s etnicitou;
- **symbolickou izolaci**, která je projevem vytěsnění obyvatel sociálně vyloučených lokalit (nejčastěji Romů) z účasti na veřejném životě.³⁹

Rodina je v tomto smyslu lakmusovým papírkem, na kterém se projevují jevy spojené se sociálně vyloučeným prostředím **komplexně**. Rodiny přirozeně v takových podmínkách neprosplívají, což se kvalitativně odráží i na situaci dětí a jejich výchově. Děti často žijí v nepodnětném prostředí, neboť jejich rodiny jsou v mnohém ohledu dekompenzovány jinými problémy (bytové a finanční problémy, sociálně patologické jevy, nedostačující hygiena, kriminalita apod.), jež vytvářejí komplexní síť vztahů.

Palčivým problémem je především nepodnětné prostředí, ve kterém jsou děti zatížených rodin vychovávány. Mezi možná rizika spojená s takovou výchovou patří i neúspěch v rámci zvládnání nároků na základních školách a následné zapojení do systému školství i v jeho dalších stupních (sekundární vzdělávání). Děti, které nezvládají základní kompetence, jsou v důsledku navazujících školních neúspěchů diagnostikovány jako mentálně retardované, což znamená jejich odchod do praktické školy. Diagnóza mentální retardace znevýhodněných dětí však není v mnoha případech správná, neboť děti v sociálně znevýhodněném prostředí využívají svou inteligenci v souladu se životním stylem a potřebami, které přináší jejich přirozené prostředí. Vyplývá to ze zkušeností organizace Člověk v tísni, která již řadu let v sociálně vyloučených lokalitách působí:

³⁹ Více na Strategie boje proti sociálnímu vyloučení 2011-2015.

„V domácím prostředí dítě se sociálním znevýhodněním uplatní zcela jiné dovednosti, znalosti a návyky než ve škole – potřebuje vědět, jak se postarat o mladšího sourozence, rozeznat barevné kovy, nakoupit a nenechat se ošidit, vědět, komu se v lokalitě vyhnout, co říct úřednici z odboru sociálních věcí apod., nikoliv rozeznat hospodářská zvířata, pojmenovat barvy, umět nakreslit maminku, složit puzzle či správně používat předložkové vazby. Děti svoji inteligenci využívají (zcela přirozeně) k adaptaci na prostředí, v němž vyrůstají, bohužel zcela v rozporu s nároky školního (a sociálního) prostředí. Děti z nepodnětného prostředí nejsou mentálně retardované, mají jistá znevýhodnění, která je možná vyrovnávat zavedením opatření, mezi něž patří právě předškolní vzdělávání.“⁴⁰

Možné komplikace začínají už s tím, že děti ze sociálně vyloučeného prostředí většinou nenavštěvují mateřské školy nebo se jinak nezúčastňují systému předškolního vzdělávání (například nultých ročníků).

Nejčastějším důvodem jsou **příčiny finanční**, kdy rodiče jednoduše nemohou zaplatit poplatky spojené s pobytem dítěte v mateřské škole. Zkušenosti organizace Člověk v tísni však odkazují i na další faktor, kterým je **kompetence rodičů**. Ti nepovažují za podstatné předškolní vzdělávání dětí, neboť je zatěžují jiné problémy, spojené se sociálním vyloučením. Navíc se sami často neorientují v kompetencích vedoucích k řádné výchově dítěte.

V domácnostech rodin ze sociálně vyloučeného prostředí chybí často z finančních a materiálních důvodů hračky a další pomůcky, které jsou nezbytné pro rozvoj dítěte a vytvoření podnětného prostředí. Důvody, které označujeme za **vnější** (v případě finanční nedostupnosti mateřských školek) a **vnitřní** (z důvodu nekompetentnosti rodičů, kteří byli pravděpodobně vychováni stejným způsobem nebo jsou dekompenzováni jinými problémy souvisejícími se sociálním vyloučením), jsou **doplňeny i nedostatečnou depistáží dětí**, která by mohla přispět k vyrovnání šancí na úspěšné začlenění do systému vzdělávání. Depistáž z legislativního hlediska zajišťují orgány sociálně-právní ochrany dětí, ale pouze až v okamžiku, kdy je rodina patologická a je nutný zásah státních orgánů dle ZSPOD.

Předškolní kluby

Nízkoprahové předškolní kluby představují vhodnou alternativu ke klasickému systému předškolního vzdělávání, do něhož mají děti ze znevýhodněného prostředí přístup neformálně omezen.

⁴⁰ Převzato z: RANGLOVÁ, Karolína. ČLOVĚK V TÍSNĚ O. P. S. *Předškolní kluby: Metodika, teorie a praxe.*

Ke stažení na: <http://www.clovekvtsni.cz/cs/socialni-prace/socialni-integrace/publikace-ke-stazeni-1>

Předškolní klub je ambulantní službou sociální prevence, která však nepodléhá zákonu o sociálních službách č. 108/2006 Sb. Cílovou skupinou předškolních klubů jsou děti ve věku 3–6 nebo 7 let. Předškolní kluby se **pokouší vynahradit dětem nepodnětné prostředí v domácnostech a pokouší se v nich probudit základní kompetence, ke kterým nejsou v domácnostech sociálně vyloučených rodin vedeny**. Mezi takové patří například rozeznávání tvarů a barev. Předškolní kluby poskytují i předškolní přípravu dětí tak, aby se po zahájení povinné školní docházky byly schopny začlenit do systému vzdělávání.

Sekundární cílovou skupinou předškolních klubů jsou také rodiče nebo osoby, které se o děti starají. Rodičům může být poskytováno jednak pedagogicko-psychologické poradenství, ale rodina může být také podpořena při výběru základní školy.

Výhodou předškolních klubů je především **jejich bezplatnost a nízkoprahovost**, která minimalizuje překážky pro to, aby je jejich klienti mohli využívat (bariéra vzdálenosti, psychologické bariéry apod.). Aktivitě předškolních klubů a účast na nich jsou **dobrovolné**, což přináší klientům (v tomto případě rodičům) možnost volby. Respektována jsou lidská práva klientů, jež zaručují rovné příležitosti a ochranu před diskriminací. Klíčovou zásadou předškolních klubů je vedle skupinových aktivit (například společné výlety) také **individuální přístup**, který zaručuje poskytování služeb dle individuálních potřeb klienta.

Co se týče samotných aktivit, lze je rozdělit na tři druhy.

- 1) **Skupinové aktivity**, kam patří práce s dětmi směřující k posílení jejich kompetencí tak, aby se zvýšila jejich šance na základní škole. **Výlety**, které poskytují dětem zkušenost s jiným sociálním prostředím, a **společné akce pro děti a rodiče**, jež dávají dětem i rodičům společný pozitivní prožitek, který posléze posiluje jejich kompetence.
- 2) **Individuální práce**, která respektuje odlišné problémy dětí a jejich rodin.
- 3) **Terénní práce**, kam řadíme jednak **depistáž**, tj. vyhledávání vhodných klientů pro využití služeb předškolních klubů, **předávání informací** a případně **práce přímo v rodinách**.

Předpokladem pro zlepšení situace rodin je **kvalitní depistáž** (tj. zachycení klientů vhodných k využívání služeb předškolních klubů). Pedagog nebo koordinátor předškolního klubu může vyrazit přímo do lokality a nabízet své služby přímo v rodinách, přičemž je vhodné využít zkušeností terénních sociálních služeb, pokud jsou v lokalitách realizovány. Případně může využít doporučení úřadu či sociálních služeb (je však třeba dodržovat ochranu osobních údajů).

Kluby matek

Zatímco předškolní kluby se zaměřují především na rozvoj kompetencí a zvládnutí úkolů v prostředí systému vzdělávání, kluby matek (dále jen KM) se snaží **působit především na prostředí, ve kterém děti vyrůstají**. Cílem KM je podpořit rodiče v jejich kompetencích, naučit je nové věci a dodat jim informace tak, aby pochopili, že vzdělání pro jejich dítě má význam.

KM poskytují odbornou pomoc, poradenství a vzdělávání rodičům předškolních dětí. Poskytují oporu především matkám, které se dlouhodobě ocitají v nepříznivé sociální situaci, kterou nedokáží řešit bez podpory svého okolí.⁴¹

KM poskytují odbornou pomoc, poradenství, vzdělávání a volnočasové aktivity. KM jsou službami sociální prevence, které však nepodléhají zákonu o sociálních službách (č. 108/2006 Sb.). Smyslem KM je **především změna stimulačního prostředí, ve kterém rodiny ze znevýhodněného prostředí žijí**. Toho nelze dosáhnout bez spolupráce s rodiči.

Cílem KM je podporovat a **rozvíjet kompetence rodičů** tak, aby oni sami byli schopni vést a podporovat své děti. K tomu je nutná také podpora změny životních strategií rodičů směrem ke vzdělávání a pochopení významu vzdělávání. KM rovněž umožňují zprostředkování odborných a návazných služeb dle jejich individuálních potřeb.

Mezi další cíle KM patří:

- rozvíjení sociálních schopností a dovedností matek (rodičů);
- poskytnutí prostoru pro odpočinek rodičů a pro načerpání nových sil;
- umožnění osobám v nepříznivé sociální situaci využívat služeb místních veřejných institucí a přirozených vztahových sítí;
- snižování stigmatizace rodičů a jejich dětí a tím otevření pomyslných dveří do hůře dostupných sfér života;
- zamezení segregace rodin a podpora jejich sociálního začleňování.

Stejně jako u předškolních klubů jsou služby KM poskytovány **ve skupinové formě**, kdy jsou v rámci KM realizovány přednášky, semináře, besedy či jiné vzdělávací aktivity. Klíčovou roli hrají i **volnočasové a kreativní aktivity** ve skupinách, které mají terapeutický účinek a podporují motivaci k zájmu o vzdělávací kariéru dětí. Neoddělitelnou částí jsou také **výlety**, kdy se rodiče podívají mimo lokalitu, kde žijí, například do muzea, mateřské školky či divadla.

⁴¹ Praxe ukázala, že většinou jsou podporovány matky, odtud název „kluby matek“, nicméně kluby jsou otevřeny i ostatním, tj. otcům, babičkám či jinými osobám, které pečují o děti.

Dále jsou rodiny podporovány formou **individuální práce a terénní práce**. Do této oblasti spadá **specifický kontakt** s každým klientem, jehož smyslem je vytvořit atmosféru vzájemné důvěry a pocit bezpečí. S ohledem na individuální potřeby klienta je také poskytován **informační servis a poradenství**, které může nabídnout spektrum nástrojů vedoucích k řešení situace klienta. Je-li situace klienta urgentní, je možné v rámci KM poskytnout rodičům podporu při řešení psychické krize či řešení obtížných životních situací. V případě dlouhodobých problémů může klient využít dlouhodobě plánované případové práce. S tím souvisí i pomoc při kontaktu s institucemi či zprostředkování sociálních služeb.

Více o předškolních klubech a KM naleznete v Metodikách organizace Člověk v tísni o. p. s:

[e http://www.clovekv tisni.cz/cs/socialni-prace/socialni-integrace/](http://www.clovekv tisni.cz/cs/socialni-prace/socialni-integrace/)

publikace-ke-stazeni-1

Kapitola 9.

Jak financovat nástroje rodinné politiky?

JAK FINANCOVAT NÁSTROJE RODINNÉ POLITIKY?

Pro realizaci rodinné politiky je v České republice řada finančních zdrojů.

Financování agentury SPOD

Finance na sociálně-právní ochranu dětí dostávají obce od Ministerstva práce a sociálních věcí (dále jen MPSV). Jde o samostatný dotační titul, který od roku 2013 poskytuje MPSV ze své vlastní kapitoly. Zákon o sociálně-právní ochraně dětí stanoví, že náklady související se sociálně-právní ochranou dětí nese stát (§ 58 odst. 1 zákona 359/1999 Sb.). Dotace se poskytuje obcím s rozšířenou působností dle zákona o rozpočtových pravidlech (§ 7 odst. 1 písm. c) zákona č. 218/2000 Sb.).

MPSV každý rok vydává Metodiku pro poskytování dotací ze státního rozpočtu obcím s rozšířenou působností na výkon agentury sociálně-právní ochrany dětí.⁴²

Metodika stanoví úhradu **osobních nákladů**, kam vedle mzdy pracovníků OSPOD spadají také **náklady na vzdělávání a supervizi** pracovníků OSPOD, ale také náklady spojené s realizací **případových konferencí** nebo jednání Komise pro sociálně-právní ochranu dětí s odkazem na úhradu ušlého výdělků. Dalšími náklady, které lze hradit z agentury SPOD, jsou věcné náklady, kde je nejzajímavější položkou náhrada **nákladů spojených s poskytováním nebo zprostředkováním odborné poradenské pomoci pro děti, rodiče a jiné osoby odpovědné za výchovu dítěte**. V rámci těchto nákladů lze hradit služby například odborné poradenské pomoci poskytované poradenským zařízením (například rodinnou nebo manželskou poradnou), jiným registrovaným poskytovatelem sociálních služeb (např. poskytovatelé sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi, krizové pomoci, rané péče, terénních programů), fyzickou a právnickou osobou pověřenou k výkonu SPOD v oblasti poskytování poradenské pomoci dětem, rodičům nebo jiným osobám odpovědným za výchovu dítěte, dětským psychologem, střediskem výchovné péče nebo pedagogicko-psychologickou poradnou. **Může se jednat rovněž o odbornou poradenskou pomoc ve formě rodinné mediace**, která je zajišťována zapsaným mediátorem podle zákona č. 202/2012 Sb., o mediaci a o změně některých zákonů.

⁴² http://www.mpsv.cz/files/clanky/14761/metodika_2013b.pdf

Pomoc obce

Aktivita, které jsou určeny na pomoc rodinám, mohou podpořit i obce. Ustanovení § 85 zákona č. 128/2000 Sb., o obcích, opravňuje zastupitelstvo obce k poskytnutí dotace ve výši nad 50 000 Kč občanským sdružením, humanitárním organizacím a jiným právnickým a fyzickým osobám působícím mimo jiné i v oblasti podpory rodin. Finanční prostředky plynou z rozpočtu obce.

Pomoc kraje

Zákon o krajích (§ 36 zákona č. 129/2000 Sb.) opravňuje zastupitelstvo kraje k poskytnutí dotace ve výši nad 200 000 Kč a v § 59 radu kraje k rozhodnutí o dotaci do 200 000 Kč. Dotace schválené jak zastupitelstvem, tak i radou jsou určeny občanským sdružením, humanitárním organizacím, jiným právnickým a fyzickým osobám působícím na území kraje mimo jiné i v oblasti podpory rodin. Finanční prostředky plynou z rozpočtu kraje.

Existuje také možnost zřizovat na regionální úrovni speciální fond určený k podpoře prorodinných aktivit, na který by bylo odevzdáváno odpočitatelné procento daně z podnikatelské nebo výdělečné činnosti fyzických a právnických osob.

Stát

Každý rok vyhlašuje MPSV dotační řízení na podporu rodiny, v rámci něhož jsou podporovány projekty občanských sdružení, církevních právnických osob a obecně prospěšných společností v oblasti prevence sociálního vyloučení rodičů pečujících o malé děti, v oblasti angažovaného otcovství, posilování partnerských a manželských vztahů a zvyšování rodičovských kompetencí, harmonizace pracovního a rodinného života, v oblasti pěstounské péče a doprovázení dětí a mladých lidí v náhradní rodinné péči a výchovné péči při jejich osamostatňování a začleňování do běžného každodenního života.

Více informací lze nalézt zde:

<http://www.mpsv.cz/cs/4>

Obec přátelská rodině

V rámci soutěže „Obec přátelská rodině“, která probíhá od roku 2008 pod gescí MPSV, Stálé komise pro rodinu Poslanecké sněmovny PČR a ve spolupráci s Asociací center pro rodinu a Sítí mateřských center v ČR, lze dosáhnout získání nein-

vestiční dotace pro vítězné obce ve výši od 500 000 do 2 000 000 Kč v závislosti na kategorii, ve které obec soutěží.

Obecným cílem soutěže je vzbudit ve městech a obcích povědomí o prorodinné politice, přičemž je jejím dalším cílem povzbuzovat města a obce k vytváření koncepčních a dlouhodobých opatření v oblasti prorodinných aktivit. Více o soutěži naleznete na těchto stránkách:

http://www.obecpratelskarodine.cz/cz/akuality/vyhlaseni_souteze.html

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) se v rámci svých dotačních aktivit zaměřuje nejen na vzdělávací aktivity, ale také na aktivity související s prevencí sociálně patologických jevů či preventivních aktivit pro mládež. Může jít například o dotační programy posilující integraci romské komunity, podporovány jsou rovněž projekty NNO nebo školských zařízení. Více informací je k dispozici na:

<http://www.msmt.cz/dotacni-programy>

Ministerstvo pro místní rozvoj

Praktické pro využití a financování prorodinných aktivit a práce s mládeží mohou být také tituly Ministerstva pro místní rozvoj, například v oblasti podpory venkova. V rámci ní je podporováno zapojení dětí a mládeže do komunitního života v obci a je vyhlášována soutěž Vesnice roku, jejímž cílem je povzbudit obyvatele venkova k aktivní účasti na vývoji svého domova, zveřejnit rozmanitost a pestrost uskutečňování programů obnovy vesnic a prokázat široké veřejnosti význam venkova. Vítězové soutěže obdrží finanční odměnu a celostátní vítěz může postoupit do soutěže Evropské pracovní společnosti pro rozvoj venkova a obnovu vesnice.

Více informací zde:

<http://www.mmr.cz/cs/Podpora-regionu-a-cestovni-ruch/Regionalni-politika>

Strukturální fondy Evropské Unie

Rokem 2013 končí dotační programy v rámci strukturálních fondů Evropské Unie, ze kterých bylo možné čerpat dotace v rámci jednotlivých operačních programů (například Operační program Lidské zdroje a zaměstnanost, Regionální operační programy či Integrované operační programy). V rámci těchto dotačních

titulů bylo možné nalézt zdroje financování spojené s prací s rodinou, mládeží nebo dětmi.

Zároveň vznikají nové dotační tituly na programovací období 2014–2020. Jejich přehled a aktuální stav přípravy je možné nalézt zde:

[e http://www.strukturalni-fondy.cz/cs/Fondy-EU/Kohezni-politika-EU/](http://www.strukturalni-fondy.cz/cs/Fondy-EU/Kohezni-politika-EU/)

Operacni-programy

Norské fondy a fond Evropského hospodářského prostoru

Tyto finanční zdroje rozvíjejí v programovacím období 2009 -2014 řadu oblastí podpory, mezi něž patří také podpora zaměřená na lidský a sociální rozvoj, jehož součástí je i zlepšování systému ochrany dětí a mládeže. Finanční prostředky mohou z fondů čerpat neziskové organizace, ale také státní instituce, soukromé a veřejné podniky nebo i jednotlivci (například studenti).

Ústředím pro předkládání projektů je v České republice Ministerstvo financí. Bližší informace o jednotlivých výzvách a oblastech podpory naleznete zde:

[e http://www.mfcr.cz/cs/zahranicni-sektor/podpora-ze-zahranici/](http://www.mfcr.cz/cs/zahranicni-sektor/podpora-ze-zahranici/)

ehp-a-norske-fondy

Nadace rozvoje občanské společnosti

NROS (Nadace rozvoje občanské společnosti) podporuje neziskové organizace, které se angažují v oblasti sociálního začleňování, pomáhají znevýhodněným a ohroženým skupinám včetně dětí. Základními principy, které NROS podporuje, jsou demokratické hodnoty, obhajoba lidských práv a respektování práv menšin ve většinové společnosti. Proto NROS také podporuje dobrovolnické aktivity mladých lidí a jejich kladný vztah ke komunitě.

Finanční prostředky jsou NNO poskytovány na základě grantových projektů na konkrétní projekty občanských sdružení. NROS je také zprostředkovatelem globálních grantů z Evropské Unie či jiných zahraničních zdrojů.

Více informací k činnosti NROS:

[e http://www.nros.cz/cs/](http://www.nros.cz/cs/)

Další nadace

Financováním prarodinných aktivit se zabývají i další nadace, níže uvádíme několik příkladů:

- Nadace Euronisa – <http://www.euronisa.cz/>
- Nadace VIA – <http://www.nadacevia.cz/cz/nadace-via>
- Ústecká komunitní nadace – <http://komunitninadace.cz/>
- Nadace Divoké husy – <http://www.divokehusy.cz/>
- Nadace Open Society Fund – [http://www.osf.cz /](http://www.osf.cz/)

LITERATURA:

- BECHYŇOVÁ, Věra a KONVIČKOVÁ, Marta. *Sanace rodiny: [sociální práce s dysfunkčními rodinami]*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-802-6200-314.
- DUNOVSKÝ, Jiří a kol. *Sociální pediatrie: vybrané kapitoly*. Praha: Grada, 1999. ISBN 80-7169-254-9.
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-802-6203-667.
- MATOUŠEK, Oldřich a PAZLAROVÁ, Hana. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2010, 183 s. ISBN 978-807-3677-398.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Slovník sociální práce*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2003, 287 s. ISBN 80-717-8549-0.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2., rozš. a přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997, 144 s. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 3. ISBN 80-858-5024-9.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Encyklopedie sociální práce*. Vyd. 1. Editor Alois Kříšťan. Praha: Portál, 2013, 570 s. ISBN 978-80-262-0366-7.
- PAZLAROVÁ, Hana. *Rodinné skupinové konference*. Praha: Člověk hledá člověka, o. s., 2011
- ROZUM, Jan. *Probační programy pro mladistvé*. Vyd. 1. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011, 168 s. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). ISBN 978-807-3381-141.

METODICKÉ MATERIÁLY:

DUNOVSKÁ, Kateřina. *Metodika rodinných konferencí*. Pardubice: Almathea, o. s. 2012, ke stažení zde: <http://www.nadacesirius.cz/nadace-sirius/podporene-projekty/sanace-ohrozene-rodiny#amalthea2>

Kol. autorů. *Na jedné lodi. Metodika případových konferencí* Praha: Rozum a cit, o. s. 2011

Metodické materiály Člověka v tísní o. p. s. Předškolní kluby, *Metodika, teorie a praxe*. Ke stažení na: <http://www.clovekvtsni.cz/cs/socialni-prace/socialni-integrace/publikace-ke-stazeni-1>

Metodické materiály Člověka v tísní o. p. s., Kluby matek. Ke stažení na: <http://www.clovekvtsni.cz/cs/socialni-prace/socialni-integrace/publikace-ke-stazeni-1>

Metodické doporučení MPSV č. 2/2010 pro postup orgánů sociálně-právní ochrany dětí při případové konferenci, ke stažení zde: http://www.mpsv.cz/files/clanky/9086/Metodika_pripadove_konference.pdf

Manuál k případovým konferencím, MPSV. Ke stažení zde: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/13087/manual.pdf>

Metodické doporučení MPSV č. 3/2009 k vytvoření individuálního plánu péče o dítě, ke stažení zde: http://www.svpkm.cz/soubory/metodicke_doporuceni_MPSV_c-3.pdf

Metodické doporučení MPSV č. 9/2009 k sociální práci s ohroženou rodinou, ke stažení zde: http://www.svp-km.cz/soubory/metodicke_doporuceni_mpsv_c-9.pdf

Rodinná politika na úrovni krajů a obcí: metodické „doporučení“ Ministerstva práce a sociálních věcí ČR. Vyd. 1. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2008, 27 s. ISBN 978-80-86878-82-9

Závazná metodika Systému včasné intervence a Týmů pro mládež, Ministerstvo vnitra ČR, 2007, ke stažení zde: <http://www.mvcr.cz/clanek/archiv-informaci-k-svi.aspx>

POUŽITÉ ZKRATKY:

AK MSp – Akreditační komise Ministerstva spravedlnosti

IPOD – Individuální plán ochrany dítěte

KM – Klub matek

MC – Mateřské centrum

MPSV – Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

MSp – Ministerstvo spravedlnosti

MŠMT – Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

MV ČR – Ministerstvo vnitra ČR

NNO – nestátní neziskové organizace

OSPOD – Orgán sociálně-právní ochrany dětí

PK – Případová konference

RK/RSK – Rodinná konference/Rodinná skupinová konference

PMS ČR – Probační a mediační služba České republiky

RSK – Rodinná skupinová konference

SPOD – Sociálně-právní ochrana dětí

SVI – Systém včasné intervence

TM – Tým pro mládež

ZSM – Zákon o soudnictví ve věci dětí a mládeže č. 218/2003 Sb.

ZSPOD – Zákon o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb.

Práce s rodinami v sociálně vyloučených lokalitách – Metodika

Vydává: Úřad vlády ČR – Odbor pro sociální začleňování (Agentura),
Vladislavova 4, 110 00 Praha
www.socialni-zaclenovani.cz

Autor textů: Jan Hrubeš (odborný pracovník Agentury pro sociální začleňování
pro oblast práce s rodinami a sociálně-právní ochrany dětí)

Grafické zpracování a tisk: ASTRON studio CZ, a.s.,
Veselská 699, 199 00 Praha 9

ISBN: 978-80-7440-093-3

Vydání první, Praha 2014

Co najdete na webové stránce Agentury pro sociální začleňování

www.socialni-zaclenovani.cz

Aktuality
z činnosti Agentury
i z míst, kde Agentura působí.

Příklady dobré praxe
úspěšné projekty a aktivity
podporující sociální začleňování.

The screenshot shows the homepage of the Agency for Social Inclusion website. At the top, there is a navigation bar with the agency's logo and name, a search bar, and links for 'Klíčová slova', 'Téma', and 'Město'. Below the navigation bar, there are several news articles with images and titles. On the right side, there is a sidebar with a 'Příručka pro obce' (Manual for municipalities) section and a 'Grantový kalendář' (Grant calendar) section. The main content area features articles such as 'ZPRÁVA O STAVU ROMSKÉ MENŠINY: ROSTE POČET SOCIÁLNĚ VYLUČENÝCH LOKALIT I NEZAMĚSTNANOST MLADÝCH ROMŮ', 'STUDIUM AGENTURY PŘEBLÍŽNĚ SITUACI NA SOCIÁLNĚ MĚLI', and 'AGENTURA POŘÁDÁ WORKSHOP O VÝUKU ASISTENTŮ PEDAGOGŮ'. There is also a search bar and a 'Přihlásit se k odběru novinek' (Subscribe to newsletter) form.

Výzkumy, analýzy
archiv všech výzkumů,
strategických plánů
a dalších materiálů

Grantový kalendář
pravidelný přehled
aktuálních grantových
výzev a dotačních titulů

Příručka pro obce
elektronická verze
Příručky pro obce
o sociálním začleňování

Napsali o nás
články v médiích o činnosti
Agentury i tématu sociálního
začleňování

